

HITEL

IRODALMI, TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

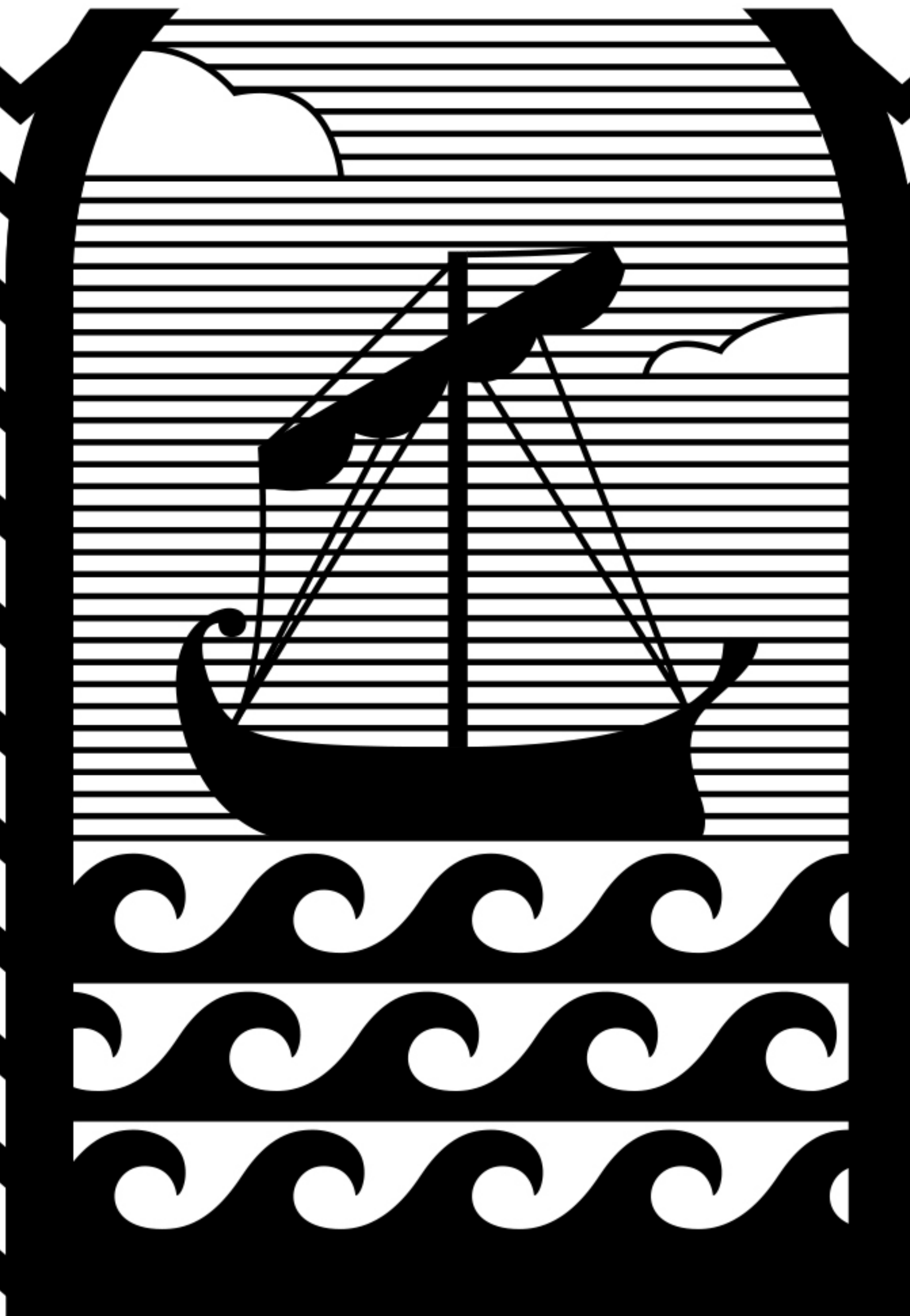
BORSI-KÁLMÁN BÉLA:
Mitévők legyünk?

HODOSSY GYULA:
A halász és a fiúgyermek

ZSILLE GÁBOR:
Angolpark

4

XXXVII. évfolyam
2024. április
735 Ft

ITHAKÁM PARTJÁT ELÉRTEM..., LEKÖTÖM HAJÓMAT

TARTALOM

- 3 Alexa Károly: „Ithakám partját elértem..., lekötöm hajómat”
- 21 Hodossy Gyula: Etetnék; A halász és a fiúgyermek
- 23 Taxner-Tóth Ernő: Egy férfi nem sír
(Ha a víz hideg, azt is vállalja)
- 37 Zsille Gábor: Angolpark; Sűrű; Hétköznapi vers
- 39 Szikra János: Kálvin fészekalja
(2. rész)
- 53 Filip Tamás: Akikben csend van; Ön itt áll; Éjszaka; Kimondani; Régi szentély; Egy nap
- 58 Radnai István: Fényképes riport
- 65 Fátyol Zoltán: A rejtélyes bot; Sgraffito
- 69 „Hol sírjaink domborulnak...”
(Aniszi Kálmán beszélgetése Gaal Györggyel a Házsongárdi temetőről)
- 76 Vasas Tamás: tartalék vihar napokra
- 79 Paár Ádám: Népi mozgalom, festészet, Sarló
(Tallós-Prohászka István [1896–1974] művészete)
- 88 Borsi-Kálmán Béla: Mitévők legyünk?
(Néhány gondolat Gecse Géza: Orosz nagyhatalmi politika 1905–2021 című könyve olvasása közben)
- 112 Kégl Ildikó: Különállás és kapcsolódás
(Hodossy Gyula: Veletek egyedül)
- 116 Márkus Béla: A költő hátralép
(Hodossy Gyula: Minden addig, hatvanig)
- 121 Biernaczky Szilárd: Magyar (kis)városok üzennek
(Lukács János: Tájak tenyerén)
- 127 M. Lezsák Gabriella: Attiláról – magyar szemmel
(Attila. A hunok királya a magyar folklórban. A Nemzeti Kultúrtörténet Kincsestára 4.)

Borító: Jánosi Nikolett. E lapszámunk képanyaga két művészt és két kiállítást ajánl olvasóink figyelmébe:

Sulyok Gabriella *Legenda-változatok* (2024. március 15.–május 26.) és Szurcsik József *A varázsló kertje* (2024. március 1.–április 7.) című tárlatát. A tárlatok a Múcsarnokban tekinthetők meg.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: [Csoóri Sándor]; **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Borító:** Jánosi Nikolett; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** a Hitel Könyvkiadó Kft. ügyvezetője. **Kiadó és szerkesztőség:** 1066 Budapest, Nyugati tér 1., Tel.: +36-30-605-7356; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Kultúráért Alapítvány és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatásával jelenik meg. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítónél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 8040 Ft, fél évre 4020 Ft. **Nyomdai munkálatok:** Gyomai Kner Nyomda Zrt., felelős vezető: Csöndes Zoltán vezérigazgató. HU ISSN 0238-9908. E-mail: Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu.

Sulyok Gabriella: Boldog proféta

Alexa Károly

„Ithakám partját elértem..., lekötöm hajómat”*

Berzsényi Dániel szellemének

Orrszarvú a tengerfenéken

„A második metafora a szőnyeg mintája, mely a könnyelmű színek s vonalak kusza káoszát mutatja a szemnek, véletlen szédületét, bár titokzatos rend uralkodik rajt...
...Negyedik a térkép metaforája, ama kétes térségé, az Időé, min leméretnek a növekvő árnyak, a márványok fokozatos kopása s a nemzedékek tűnő léptei.”
(Borges: *Az Ezeregyéjszaka metaforái*. Fordította Somlyó György)

„Északi ember vagyok”, ébredek nyárdélutáni álmomból, valahol a kontinens közepén, ezzel a verscímmel ocsúdok egy olyan szendergésből, amelyet a redőny résein betűző nap messze délre repített-ringatott, mégis mozdulatlanul, mélyen elvermelődött szavak és mozdulatlan hajdani látványok társaságában. „Jaj, jaj, öl a fény és a szó, Valamikor csak Délen járok”... Ezt hazudja bennem és nekem a vers. Így mórlikál a szenvelgő pátosz annál a költőnél, aki nem is oly régen még úgy láttatta magát, mint aki a Gangesz forró messzeségéből jött megváltást keresve és hozva. És azután is – sorra: „Hogy Déltre jussak”, „Várnak ránk Délen”, „Jártam már Délen”... Vagy: „Halkabban daloljatok, / Északi vándor dalok...” Ő az, akit Észak egyszerre fogad magába és tol el magától, tudomásul véve, hogy számára éppen oly kevésbé érvényesek az égtájak, mint az egyetemes mitológiai szereplőinek: „Vagyok, mint minden ember: fenség, / Észak-fok, titok, idegenség...” Tudom és hiszem persze én is, vagy legalábbis

ALEXA KÁROLY (1945) irodalomtörténész, az *Életünk* című folyóirat főszerkesztője.

* Egy – mondjuk, talán – esszéregény első fejezete.

remélem, szárazföldmélyi kisnemzet tagjaként, erre főntebb és távol, hogy „Északon gyökösebb a szó”, hogy mélyebb a lélek, magasabbra száll a szellem, kíméletlenebb létharcra kényszerítenek a szélgyötörte-ködülte-esőverte-jég-szikráztató mindennapok, az állandó novemberek és februárok, hogy az érzelmek kuszábbak, gyöttrőbbek és végzetesebbek, a tényeket képtelenek vagyunk magukra hagyni, állandóan okokat keresünk, titkot szimatolunk ott is, ahol maga a tiszta lét akar hozzánk szólni, bármerre nézünk: megfejtendő többértelműségek kelletik magukat... Ez ad nekünk tartást – fajtától függetlenül, legyél brit, lapp, német, viking vagy orosz, ettől a mi fiunk Hamlet és a mi bátyánk Faust, és – na jó – Trisztán és Peer Gynt meg az unokaöcséink. (A mediterrán forróságban jövő-menő Don Juant és Don Quijotét meg nem szűnő izgalommal bámuljuk és próbáljuk megfejtetni – Mozarttól Kierkegaardig és Byrontól Hamvas Béláig.) És, ó, a mi hőseink... Copperfield Dávid és Lady Macbeth, Nils Holgersson és Vörös Erik, Kohlhaas Mihály és Zoszima sztarec, a Kárpátok havasában szánon sikló és a befagyott tengerszemeken korcsolyázó magyar Szindbád (a hajós...) és Maciek a *Hamu és gyémántból*. A nimfákon szeretnénk legeltetni a szemünket, miközben tudjuk, hogy walkűrök dobrolnak mögöttünk. Lent, lelkünk déli partjainál Kalüpszo, Dafné, Melité és Heszpéria, fönt, északi tájainkon Thrud, Sigrun, Skögal és Sigdrifa...

Álmokat diktál a félálom-féléberlét, „imette” – súgja Arany János: álomközeli ébrenlét – képek és mondatok, versek és mitológiák, a felelőtlenség szeszélyének felkínálkozva, „kaprisz”, jön elő a szó, és keresi a mondatok folytatását. Így – mind mélyebbre –, ahol élmény és okoskodás, olvasás és merengés, ráfogás és valóságvízió lehet-legyen egyben – mégis, mégis..., valóságnak hitt álmai ellenére az északi ember a maga létét, tehát magát a létet, örök számkivetésként éli meg. Örökös boldogtalanságban, ha önemésztő indulataival és önpusztító tetteivel ezt tagadni is próbálja. Az északi ember a maga dúlt rendíthetetlenségében szüntelenül délre álmodja magát. Oda viszi „vissza” minduntalan mindaz, amire „Európa” mint kultúra, mint önazonosság, tehát mint szimbólum felépült, a biblia, a görögök és Róma. A meleg tengerbe, az anyaölbe. A déli ember nem vágyik északra, de szelíd mosollyal tudomásul veszi mindazt, amit onnan valahonnan messziről az északiak ráfognak. Milyen színmű is lett volna az, ha nem egy londoni, hanem történetesen egy firenzei költő álmodja színre Rómeó és Júlia szerelmét? És ha Júlia erkélyének lehulló selymeit a skót Felföld hangamezőinek szelei lebegtetik? És ha – esetleg – egy veronai kereskedő anno elkeveredik Londonban a Globe Színházba, és meghallja, hogy „Két nemes család élt 'in far Verona'...” És tovább: ha nem angolul, hanem Dante nyelvén, netán görögül (Ó, a görögséget majmoló régi Róma...) magasztalja Caesar tetteit Antonius? Egyáltalán – a „teljes Shakespeare”: Itália, Göröghon, Róma, a déltengeri szigetek, Ciprus... Ha a szenvedély az ihlető tárgy, a felelőtlen mámor, a lelkek sötétsége a létezés fénylő színpadán, a mese véletlenjeinek szabadsága... *Othello*, *Antonius és Kleopátra*, *Athéni Timon*, *A velencei kalmár*, *A két veronai nemes*, *Titus Andronicus*, *A makrancos hölgy*, *Vízkereszt*, *Szentivánéji álom*... meg a többi, a többi.

Hát a másik nagy fenoménunk (tüneményünk), Mozart, az operaköltő? Salzburgból, ahol december hónapjában a napos órák száma 63, ahol a szemed nem tudja kikerülni a Salzkammergut, az Untersperg és a Gaisberg fellegeket borzó orrait, innen és ide jön *A pásztorkirály*, a *Così fan tutte...*, avagy *La scuola degli amanati*, a *Don Giovanni*, az *Ascanio Albáiban*, a *Figaro házassága*, az *Idomeneo*, a *Szöktetés a szerájból*, a *Lucio Silla*, a tizenhat darabból tizennégyben csupa ókori Róma, Kréta, Sevilla, háremtörténetek, Cremona (itt – *A színlelt együgyűben* – a koloratúr egy magyar bárónő...), Don Alfonsók, Venusok, tribunusok, pástorok, apródok, bizalmasok és álruhás bukolikus kertészlányok. Egy olasz írónak eszébe nem jutna, hogy versenyre keljen London, Párizs vagy a kozák sztyeppék tereinek megrajzolásában Dickenssel, Hugóval vagy Gogollal, hogy egy „latin” szerelmi rémálom díszletének valamiféle ál-yorkshire-i Szelesdombot rajzoljon. És hogyan is olvashatja egy tegnapi-mai Tevere-parti sznob Goethe római elégiáit az „annyira más” délies erotikáról? (Az itáliai álmoktól, de főleg Dantétól elvarázsolt Babitsot is alighanem ez ragadta meg, amikor magyar hexameterekbe próbálta fogni a nagy németet: „...a hexameter ütemeit remegő / ujjam az ő hátán olvassa ki...” – így Goethe és Babits.) S el tudjuk-e képzelni Bovarynét egy andalúziai városkában, a templom és a carmen között sietve, leszegett fejjel, fekete fátyol alatt, hát Tolsztoj gárdatisztjeinek éjszakai féktelenségeit a forró Szicíliában, és hogyan is tudnánk újrarajzolni Visky András *Kitelepítésének táji és emberi galériáját* a Duna-delta helyett a comacchioi mocsarakba(n)? Vagy éppen a Dartmoor Marsh ingoványaiban?

„Ismered a habokat? íme a sikló habok üres éneke, / íme a partra-verődő habok sírása és kacagása: / itt költötte pénzét s vérét meg éberségét s veszélyes álmait / dél és észak, itt fürdette prófétáit a zsidó, / és betört a hun, a gót, a magyar, az angol, / s ha inni vágyott: csalóka levegőt ivott, / s ha ivott: csak szomszabb lett...” (Weöres Sándor: *Itália*, 1948).

„Én” északi ember vagyok, azért vagyok az, mert mindig délre nézek, ez határoz meg engem, ez a hiány, ez a kirekesztettség. Mondhatja-e magáról ott lenni valaki is, hogy „én déli ember vagyok”? Aligha. Mi értelme volna? Hiszen ez már valamiféle északias, azaz „tájjidegen” önreflexió volna... Ő a magatudatlan létteljesség – fogom rá, „én” az északi, fogja rá az északi mitologizáló elhagyatottság. Ő nem nézi a tengert, mert egynemű vele. „Én”, ha a „saját” tengeremet nézem, azaz, ha őszinte vagyok, és nem a déli verőn ábrándozom, akkor úgy képezem el magamat, ahogy Caspar David Friedrich valahol a protestáns északon megfestett: mindig háttal állok, előttem nem tudni, a tenger van, vagy a köd, vagy a ködben úszó végtelen víz. „Én” vagyok az, azaz: én „az” vagyok, aki mindig háttal állva éli az életét, hogy a lelkében szüntelenül odalent kalandozzon. Szerb Antal idézi valahol Jean Paul egyik regényalakját: „Szeretnék lelkész lenni Svédország északi részén, mert ott olyan hosszúak a nappalok, oly sokáig lehet alkonyatkor a ház előtt ülni és Olaszországba vágyódni.” (Ez meg persze

lábjegyzetbe való volna, ha lenne itt efféle: Selma Lagerlöf, Nils Holgersson és a svéd táj- meg természetmitológia megteremtője, termő élete java éveit természetesen délen, a Mediterráneumban töltötte, leszbikus társával utazgatva, Olaszországban, Egyiptomban, Palesztinában, Jeruzsálemről még regényfélét is írt...)

A porosz Caspar David Friedrich (Nota bene: soha nem mondott le svéd állampolgárságáról) nem mutatja meg alakjainak arcát, talán mert megrajzolatlanul érdektelenek, szinte mindegy, hogy ők foglalják el egy kép közepét vagy egy fenyő, vagy egy vitorlás, vagy egy behavazott kunyhó. De hát az a német kortárs, aki mindig szembefordult a világgal, hogy lássák egymást, ő meg a világ, aki tudta, hogy ismernie kell a Délt „belülről is” ahhoz, hogy Északot ne csak a sötétség honának tudja, vagy ha kénytelen is annak tudni, így fogadja el, hogy akkor lesz Faust, ha magára próbálja Don Juan maszkját is, tehát a legnagyobb német, tehát Goethe... Bejárja Itáliát. Első nagyobb megállója Verona (természetesen?), és már a második napon pontosan tudja, amit alighanem eddig is Weimarban is tudott vagy sejtett: „hogy voltaképpen mi is a nappal, azt mi, kimmériai népség, alig-alig tudjuk. Nekünk a mi örökös ködünkben és homályunkban jóformán mindegy, nappal van-e vagy éjszaka.” És az új környezet? Az itteniek „létének élvezetei nem az órák mérte időhöz, hanem a napszakokhoz igazodnak. Próbálna csak valaki német órabeosztást erőltetni erre a népre: egy-kettőre megbolondítaná, mert az ő időmértékük a lehető legbensőségesebben a természetével szövődik egybe.” Ilyenkor szokás két-három zárójelbe tett felkiáltójelet odatenni az állítás után. A hely szédítő varázsa: „Nápoly maga a paradicsom, itt mindenki ittas önfeledtségben él. Így élek én is; alig ismerek magamra, egészen más ember lettem. Tegnap azt gondoltam: vagy eddig voltál bolond, vagy most vagy az.” Campagna felice. Ki emlékszik rá, hogy éppen ezen a helyen torpan meg Jókai is, amikor elhalt feleségétől itt, a mediterrán létezés legelragadóbb kuliszái között akar végbúcsút venni: „Ha valaha vissza kellene vonulnom a világtól, ha valaha száműzetném a hazámból, ide jönnék napjaim utóhadát számlálni... Bolond szép világ. Gyümölcstermő tavasz, virágos ősz, meleg tél, életújító levegő, gyönyörűségei tenger, fölséges sziklák, becsületes jó emberek, olcsó korcsmárosok. Aztán ez a szent magányosság...” Észak és Dél, a létezés hőfokkülönbsége, és ez nem meteorológiai kérdés, noha az is: „Egy szegény, a mi szemünkben nyomorultnak tetsző ember ezen a vidéken nemcsak legsürgetőbb és legközvetlenebb igényeinek tud eleget tenni, hanem az életet is remekül élvezheti; egy úgynevezett nápolyi koldus könnyen elutasítana egy norvég alkirályi állást, s kitérne a meg-tiszteltetés elől, ha Oroszország cárnője rá akarná ruházni Szibéria kormány-zóságát.” Nem állom meg, hogy ide ne iktassam Márai Sándor pár sorát, aki évekig Nápoly mellett lakott egy Rózsadombra „emlékeztető” helységben. „Itt – tudniillik – a parti piacon – érteni meg a nápolyi ember optimizmusának igazi tartalékait: ez a buggyanó, sikamlós bőség, amit a tenger minden nap kiönt a nápolyi ember asztalára, ezek az angolnák, tintahalak, polipok, scombrik,

doratok, scefatik, ragyognak a napban, s minden reggel idedobja a tenger az embereknek a húsos falatot, s mindehhez a campana zsíros-lávás fekete földjei ontják télen-nyáron a gyümölcsöt, a főzeléket, a krumplit. Itt mindenki úgy él, mintha az éhenhalás szélén tántorogna, de a valóságban nem éhezik senki, mert a hulladékból is jóllaknak. A tenger és a föld minden nap, kéretlenül is, megteremti a nápolyi ember asztalát.”

Észak és Dél és a csoda... Egy ferences szerzetest beszéltet Márai az egyik legteltebb hangzású regényében, a *San Gennaro vérében*, egyszerre „ott” meg „itt”, eldönthetetlen, hogy egy emigráns vagy egy bujdosó mit is ért ezeken a helyjelöléseken, melyik az otthon, melyik az idegenség, alighanem eldönthetetlen. De az biztos, hogy majdnem mindig az északi megy dél felé, és nem fordítva... „Azt mondtam” néz maga elé a fráter, „hogy van csoda, csak nagyon nehéz eljutni a csodához. Érzékelni is nehéz, hát még hívni és megvalósítani... a csoda csak csodálatos lehet... és északon ezt nem értik. Itt Délen nincs több csoda, mint Északon vagy Nyugaton, de itt közvetlenebb, egyszerűbb, kézzelfoghatóbb a csoda. Az északi ember mindenhez módszeresen közeledik... de nincs módszeres csoda. A csodát nem megérteni kell, hanem hívni.”

Tehát... ott áll Dosztojevszkij a drezdai képtárban (sokadszorra), és dermedten néz egy képet; azt, hogy ott megtorpan, azt onnan tudjuk, hogy ott fog majd állni legnagyobb regénybűnöseinek egyike, Nyikoláj Vszevolodovics Sztavrogin is. Álmában ugyan, amiről nagy életgyónása tudósít, de merő ámulatban az Aranykort látva, a földi paradicsomot, az emberiség bölcsőjét. Ha csak rápillantunk Claude Lorrain *Acis és Galatea* című képére valóban az aranykori bensőség sugárzik ránk, a déltengerek part menti idillje, ahol a szerelmes együttlét önmagába záródó, rokokósan koreografált kellemét csak fokozza egy kedves puttó, néhány távolban fürdőző tengerlakó és egy-két szelíden ringó csónak, sőt csónak. Szerenitás. De ha odapillantunk az idill fölé a bozótos magasba, és ha ráadásul megkísért Händel pasztoráloperájának a könnyed bájból borzongató mélabúba hajló zenéje is, akkor egy félkönyökre dűlt robosztus figurát látunk barlangja szája előtt, alighanem/nyilvánvalóan a lentiek édelgő együttlétét figyelve, szemlélve, attól megigézve... Egyetlen szeme – mint a pajzs akkora – mered a lent ölelkezőkre. És már tudjuk, amit tudunk, amit az ábrándozás hamisságának biztos tudatában itt álldogáló, a messzi Északról érkező-menekülő író és regényhős is tud, hogy ez bizony az a Polüphemosz küklopsz, Poszeidón fia, akinek létéről Homérosztól majd Ovidiustól értesült Európa. Akinek lép-teit még az erdők is rettegik, aki sarlóval nyesi a szakállát, aki kettesével eszi az embereket, tocsogva (*Odüsszeia*, IX.) bélben és velőben. És már keressük is a sziklát, amit megtagadott szerelme dühében rá fog ejteni szegény Acisra. (És szegény Polüphemosz? Ahogy Odüsszeusz kiszúrja a szemét, azt az egyetlen, feltűzésített lándzsájával, az bizony Homérosz legbrutálisabb jeleneteinek egyike. Odüsszeusz, íme egy „mai magyar vonatkozás”, a zord óriásnak „Senki-ként” mutatkozik be, hogy erre a szóra – Utisz – utóbb a mi Orosz Istvánunk

felfigyelhesen, és – áttetsző – álarcként olykor maga elé tartson. És ki emlékszik még a szívmengetően „magyar” Sándor Mátyásra: itt egy vad szicíliai haramiás jelenetben eljutunk Polüphemosz barlangjához, sőt arról is értesít a sokat olvasó nagy mesélő, hogy van olyan magyarázat, mely szerint a küklpsz maga az Etna: hiszen alvilági fénytől világító szája nem éppen olyan, mint egy irdatlan szem?)

A bűn és bűnhődés költőjét az rendíthette meg a drezdai képtár poros csöndjében, hogy itt bűnhődés ugyan van, de vajon tekinthető-e bűnnek vagy akár csak véteknek az idillt sugárzó szerelem? A tenger maga az erotika, a tenger mindig és mindenütt nőnemű. Bárhonnan és bármilyen nyelvből is nézze bárki. A természet maga kél – akár: halálos – nászra önmagával, itt nincsen semmiféle – akár divinális – „külső szempont”, nincsenek érvek és bár tragédia fejlik a történetből, nincs tragikum, legalábbis az, amit itt északon értünk rajta. Nem is lehet, hiszen itt a képen emberi – emberinek látszó – alakok vannak ugyan, de nincs emberiség, nincs társadalom, tehát nem létezik morál. A „humán szempont” még nem manipulálta a létet... Bűnbeesés van, büntetés is, de nincs bűnhődés. Minden merő vegetáció egy csodálatosan meghitt térben, azaz a lét merőben „természeti”, amit a külső szemlélő, a hajdani személytelen mesemondó lát majd el nevekkal és történetekkel, a kísérő lanton tapogatva a húrokat: Natura naturans... Azaz – itt és most – a mediterrán mesék partján nincs szerepe Szophoklésznek, Aiszkhülosznak, Euripidésnek..., akik az európai (klaszszikus északi) tragédiának az öntőformáit kialakították. És Krisztusnak sem. Hiszen itt igazából halál sincs, tehát a feltámadás sem lehetséges: átváltozások vannak, gyász helyett új (terep)tárgyai keletkeznek a természetnek. Itt más jelentése van az „örökéletnek”. Ácis vére szökőkúttá fog fehéredni, a fentlakók szerelmi vágyát megsértők másikából fa lesz, a harmadik szarvassá változik, amaz meg ott könnyeit csorgató kővé. Ovidius *Átváltozásai* harmadfélszáz mitikus metamorfózisról tudósítanak. Egyen-egyenként arról, hogy van ugyan végzet, de véges vég nincs, bármily kiszolgáltatott is az ember az istenek kényének-kedvének.

...Acis és Galatea mint Lorrain-kép... A festő Észak-Franciaországból költözött örökre Itáliába... Mit sem sejt(het)ve arról, hogy háromszáz év múlva egy Céline nevű íróval fogja leírni ezt a több szinten is talányos mondatot, aki egyébként maga is Észak-Franciaországból kelve útra egészen Afrika mélyéig jutott délen: „Claude Lorrainnek van mégiscsak igaza: a festményeken az előtér mindig visszataszító, a művészet szabályai szerint a mű lényege a háttérben húzódik meg, a megfoghatatlan, ahova a hazugság, ez a rajtakapott álmodozás, az ember egyetlen és igazi szerelme menekült.” Ha nem is értjük – legalább tudjunk róla. Ha lelkünk mélyén berzenkedünk is ellene...

Turner megrendítően talányos képéről, melynek címe *Odüsszeusz kigúnyolja Polüphemoszt* (1829), melynek vázлата Rómában készült, és amelyen és amelyben „minden” ott van, csak azért, hogy a történet megsemmisüljön, nos, erről jobb, ha nem beszélünk itt és most, amikor a Dél tengerét akarjuk egyre erőszakosabban szóra bírni...

Berzenkedünk: „Narkisszosz és Harry Potter / egymást nézegetik a tükörben kétfelől. / Mióta tart ez így? / Kezd kínos lenni a dolog.” Orosz István szavai húznak vissza, hogy ott tartsanak, ahova újra kalandozunk Észak felől, Észak és Dél között a félútra, jelenből a múltba és vissza, élet helyett vállalva a helybenjárást is. Még ha kezd is kínossá válni a dolog. Harry Potter maga az „elmesésített” Észak, ahol a varázslatosság fedi el és nyilvánítja ki azt, amit – mondjuk – egy skóciai esős ősziidő sugalmaz, ott és akkor, ahol és amikor minden tisztáson azt érezzük, hogy írmagjukig kiírtott ősi klánok csontjai feketülnek a lábunk alatt, és a tavak mélyéről elgondolhatatlan rémek akarnak partra dobanni. Nárkisszosz meg mi vagyunk, azon szerencsések, akik sima víztükört kapnak ajándékba, hogy önmagukkal lehessenek. Ha már kezembem van Orosz István verseskönyve, lapozom tovább: „A tükröt nézd: tenmagad látod, / most nézd magad: csupán tükör. / Úgy tér vissza minden magához, / mint vonalzó mentén a kör. / Akár a kör vonalzó mellett, / úgy fut magába vissza minden. / Magad, ha néznéd, tükröt látsz csak, / s a tükörben már senki sincsen.” Mindig is tudtuk ezt, ha nem is mindig vallottuk be önmagunknak. Fogunk még találgatni egy réges-régi, katonáskodó és írogató francia fiatalemberrel a Piemonti-Szardíniai királyságból, Xavier de Maistre a neve, aki négy fal közé zárva észleli személyisége és léteje teljes megnyílását. Sőt: életidejének a kitágulását is. „Az időnek sem vagyok kevésbé híján, mint a térnek. Életemet egyszerűen oda költöztetem át Homérosz, Milton, Vergilius, Ovidius és a többiek nyomában.” Barátai fumigálják a szobáját díszítő illusztrációkat-ábrázolatokat, van azonban egy különleges képe a falon, amit senki nem kritizál: „Oly csodálatos hűséggel van rajta ábrázolva a természet. A tükör.” A magunk képét nézegetve a tükörben – s mily sokszor kényszerűségből, önkínzó hajlamainknak engedve... – az arcunk vonásait tanulmányozhatjuk, a zsigereink is mintha felsejlenek borzongatva kedélyünket, és mintha gondolataink is látható formát ölténének. Valóban ez a nagy és végzetes paradoxona a Dél Nárkisszoszának: addig kutatjuk önmagunkat, hogy mikor meglegyünk, már semmi nincs „ott”, csak a mindenség – egyetlen sárga virág képviselőjében. Meg a sima víz hangos némasága. Virág vigasztalás, ami úgy illatozik, hogy kábítson is. El is kél a vigasztalás nekünk. „Ha egyvalamivel kellene jellemeznünk a virtuális függőséget, a posztmaterális fogyasztói materializmus magamutogatását, és az énkép végzetes deformációját, akkor a nárcizmust mindenestül kifejező »szelfi« lenne az...” És Békés Márton így folytatja *Az utolsó felkelésben*: „Az internet révén ki- és megélhető, terjeszthető, demonstrálható önünneplés és folyamatos egoépítés összefügg azzal..., hogy a saját magunkról alkotott virtuális tükröképet is fogyasztjuk...” És visszapillantva az élet és halál körforgását mitikusan tudomásul vevő, tehát tragédiátlan Délre: „Narkisszosz nem önmagába volt szerelmes, hanem a víztükörben megpillantott képébe. Saját képmását önmaga kiterjesztésének élte meg, és ez a megsokszorozódás nyugtázta le. A nárcizmus [...] az önreprezentációtól való kóros függést jelent.” És ha ezt az örök arcot nem az Ion tenger vagy az Adria tükrösímaága verné vissza, hanem egy skóciai loch feketesége,

egy fjord tajtékverte felszíne vagy egy fortyogó izlandi gejzírtó a hamumezőben? Vagy – „egyszerűen” – gondolkodjunk el most is, sokadszorra, Pál apostolon (Lev. Kor. I. 13. 12.): „Mert most tükör által homályosan látunk...” Most? Mikor? És hol? Kereszténységünk-keresztényiségünk nagy tarzuszi tekergője ott járt a „mi” Délünk keleti felének minden fontos pontján Jeruzsálemtől Rómáig: Efezustól Patmoszig, Béreától Szirakuzáig, Antiokhiától Máltáig, Filippi-től Korinthoszig... Némely hely persze éppen attól vált fontossá, hogy ő megfordult ott...

Víz és part és sziget, partközeli vagy távoli hegyek, amik elrejtik Északot és a még délebbi és keletibb tájakat, és szagok és színek és hangok. A Vezúv, a Stromboli, Szantorini és az Etna, a fortyogó pokol üzenőfüzetei, a kővé olvadt Pompei és az ősi Knósszosz Atlantiszba süllyedt emléke..., az égbe lövellő kráter, ahogy versenyre kél a Csillagösvény sziporkáival, narancsból mélyvörösbe fordul, hogy aztán a hűlő láva koromszínbe váltson, mint Hephaisztosz műhelyének kiömlő erce, ha Boreász és Zephírosz testvéri cívódásuk közben elfelejtik fújni a tüzet..., a távoli Atlasz, a Pireneusok, az Appenninek és az Alpok..., olykor még valami hófoltok is idesejlenek egyikéről-másikáról (Szaladin szultán „hóvízzel” köszöntötte Oroszlánszívű Richárdot..., ez sem új a nap alatt: Petronius a Satyriconban könnyű vonásokkal rajzolja, amint a rabszolgák hólével lötybölnek uraik kezét a lakoma előtt...), karavánok fűszerszagú némasága és érthetetlen beszédű, loncsos szőrökbe burkolódzó zarándokok álmélkodása ragyogó és zajgó városainkban, ők hozzák azokat a híreket messze Északról, amik itt senkit nem érdekelnek..., parfümök illatorgiája meg a sülő birka kellemes és sokat ígérő faggyúbúze, habzó virágok és fűszernövények odörkevercse és az a szagló látvány, amit a visszahúzódó tenger hagy maga után... Weöres Sándor az *Octopus*-ban: „a tenger szele / a narancsillatba hal-szagot habar / és szantál-füstbe szennylé poshadást...” És egy hasonlat Céline-től, akinek eszelős regénye nem akar visszavonulni a kezem ügyéből, az északi embert jellemezve: „Mert ha nem gyötör, ha nem szorongat a hideg és munka, akkor a fehérekben ugyanaz a folyamat játszódik le, mint a tengerparton a dagály visszahúzódása után: napfényre bukkan a valóság – bűzlő pocsolýák, rákok, állattetemek és ganéj...” (Egyáltalán az a mélakóros utálat, ami elfogja Céline-t, ha az északi emberről ír, aki a dél alvilági mélyére keveredik... – önmagáról? „...az európai hidegben, Észak szemérmes szürkeségében legfeljebb sejtenénk, milyen kegyetlenségekre képesek felebarátaink, de itt... a trópusi fénybe és melegbe jutva..., a szörnyű trópusi láz hatására egyszerre minden romlottságunk megmutatkozik. Ilyenkor eltűnnek a látszatok, diadalmaskodik és mindenén úrrá lesz a gázság.” Céline *Utazása* 1932-ben jelenik meg, míg az Észak-Dél különbséget latens antropológiai konfliktusaként is értelmező *Közöny*, az „északafrikai” Camus-tól alig tíz évre rá. És/sőt – még egy zsigermélyi hördülés Céline-től: „Az Észak legalább konzerválja a húsokat, az északi emberek mindig sápadtak. Egy halott svéd és egy kialvatlan fiatalember közt alig van különbség. A gyarmatiak teste viszont már egy nappal a partraszállás után

csupa lárva... Féregrágt a bőrszakok." Ha merőben tudálékos asszociáció, ha nem: Jókai „jövő századi” víziójának teljesen elvetemedett zárószakaszában az egyik jelenet a Glóbusznak ezen a démoni fertályán játszódik: a „Darfurország” mögötti-mélyi „Rungá”-ban. Itt – a „sötétség mélyén”, az eszméletveszejtő ragyogásban – tudja gigantikus lényekké varázsolni a Gonoszságot és az Őserőt, hogy mitológiai rémekként pusztítsák el egymást. Csak ők – ezek – nem kapnak új alakban feloldozást az égi hatalmaktól: szétválaszthatatlan csontváztömeg marad utánuk, „amiket a hangyák simára letisztítottak”) De azért legyen a költészeté ez a zárzó, ha nem is telik nagy örömünk benne. A fiatal Weöres Sándor ír egy verset Dsebel „aethiop költő” neve alatt a fehér emberről. Ez a summája: „a lelkük mint a vén disznó bele, / csupa fehér féreggel van tele...”

Északinak lenni Északon vagy Délen: csupán a tetem alakváltozatai? Ha erről – legyen akár igaz, akár nem – sejtelmük lett volna szegény magyar költőinknek, akik valami lázálombéli Délszigetre vagy valami „effélére” varázsolták el magukat, mint Vörösmarty vagy Vajda Péter vagy Komjáthy Jenő, és „ide” álmotda bús allegóriáját Tompa Mihály is: „Csak vissza, vissza, Dél szigetje vár...”, sóhajtja a paplak kéményén régi fészket igazítató imént hazatért golya felé. De vissza (vissza...): itt van Olimpia és a Rodope déli vonulata, ahol alighanem Orfeuszt is eltemették, ha élt, ha nem, tudott-e róla Pál apostol, aki itt is megfordult, természetesen, vajon... És a szigetek, minden déli valóság és mitológia kikötői, öbleikkel, a fehéret és a zöldet váltogató látványaikkal, lila, vörös, kék virágaikkal, szeleikkel..., és barlangjaikkal, ahol meghúzódhatsz a Nap és az eső elől, merenghetsz bűneiden, és szavaid alá gyűrheted a látomásaidat. Hieronymus Bosch Szent János képén az apostol, a „legkedvesebb”, jótanulós arccal jegyzetel Patmosz szigetén, szemait a kép bal felső sarkában megjelenített Szűzanyára (Ő a napba öltözött asszony, akivel örökre összekötötte őt a Megváltó...) és egy megindokolhatatlanul nagyra növesztett kék angyalra szegezve, de biztos, hogy a tudatában van annak a sötétlő törpe alakzatnak is, aki-ami a háta mögött nem tudni mit csinál, de azt igen, hogy miért van itt: ő az alvilág küldötte ebbe a derűs fényvilágba, gyík altesttel, tudósi csuklyával és okuláréval, páncélos mellébe egy nyíl fúródik... Alvilág? Észak? És vajh’ mit is írogat az áhítatos tekintetű apostol? Csak nem ama helyszíni „jelentését”, amely így kezdődik: „Lélekben elragadtattam vala az Úrnak napján és hallék hátam megett nagy szót, mint egy trombitáét. Amely azt mondja vala: »Én vagyok az Alfa és az Omega, az Első és Utolsó; és: Amit látsz, írd meg könyvben...«”?

És a hangok... Népek és nemzetek tucatjai mind-mind a maguk hangzó jelenlétével, és mit számítanak itt, itt a mi déli tengerünk partjain a történelmi századok, itt ahol a mítoszok is örökké jelenvalók: a viharok zengése és a holt kikötővárosok tengermélyi zúgása, a vatikáni harangok kondulása és a múez-zinek emelkedett kántálása és a felsejlő bazilikák pravoszláv kórusai, micsoda kánon, ami hogyan is törődhetne térrel és évszázadokkal, hiszen a mi álmainkban zeng, ahol a gondolás versenyt dalol a La Fenice baritonjával, bacchánsok

üvöltőkórusa és a misecszengettyűk egyvelege, dob, aulosz és líra, arab torokhangok, kasztanyetta és mizwad és víziorgona, a mámor önkívülete és az áhítat lélekmélyi csendje, flamenco és Vivaldi hegedűi, a zene, ha nem magyaráz vagy ha leírni próbál, ha magadra hagy, de kijelöli az utadat, magába vonz, mint a tenger halálosan szép sellői... „Musica curat corpus per animam...”

És a városok... Mennyi, de mennyi, mindegyik lélegző test, más és más ország „birtoka”, mégis közelebbi rokonságban vannak egymással, mint ahogy politikai helyzetük és történelmi állapotuk indokolná, a nyelv sem elválasztó tényező, hiszen minden vízparti város annyi nyelvű, ahányan partra szállnak benne, meg ahányan a szárazföld felől érkeznek. Mitől lenne másabb, már ami a lényegét – az örök jelen létmódját – illeti Barcelona, mint Pireusz, Beirut, mint Palermo, Alexandria, mint Raguza, Bengázi, mint Genova, Casablanca mint Tel Aviv, Nápoly mint Tunisz? A lényeg: itt találkozik a víz és a föld. Innen a brutális izgalom és izgatottság, a folyamatos lüktetés, a kétarcúság: eldönthetetlen, hogy a part, ahol várod a kikötő hajót, a tengerhez tartozik-e, vagy inkább a szárazföldhöz, mi is tehát inkább: a tenger rafinált és agresszív nyomulásának előőrse vagy a föld végső védelmi vonala. Kapu és küszöb. Kikötő, ahova és ahonnan. Fajták és nyelvek találkahelye, Minden csoda egy idő után természetessé válik. Kikötő: az útra hívás – mint kihívás, a megérkezés – mint ideigleenség. A mesélés tere és terepe, ahol nincs garanciája a kimondott szó valóságtartalmának, elég, ha igaz és szépen hangzik. Trója és Karthágó. Európa történelmének robajló kezdete. A hely, ahol a téboly és a valóságosság oly gyakran ad találkozót egymásnak: „A delfin visszanézett. És a zöld / Vízből felszállt a hab. / Sok minden történt. Kék hajú halott leány haladt / Üvegkoporsóban. Lisztes arca volt, kissé dagadt. / Haza akartam menni, de már este volt. / És nem volt útlelél. Nem volt út. Se levél. / Semmi se volt. / Töröttkező vén istenek ültek a parton, porosan. / Egy mongolbeütéses mediterrán munkanélküli / megkérdezte, hány óra van. / Sajka ringott a tengeren és a hajós énekelt. / Siettem, mint aki elfelejtett valamit. Ez a lehetőség még érdekelt” (Márai: *A delfin visszanézett*).

És hogyan él az örök „ma”? A létmód „itt” felfoghatatlan rétegződése az időnek és az idekeveredett ember(i) fajtáknak. Az emberi lét mindenhol kiszolgáltatottja a természetnek. Itt, Délen a napfény uralkodik és egyben szolgál. Parancsol és ellát, olyannyira jelen van, hogy olykor bujkálásra kényszerít: fák lombja alá, paloták hűvösséget záró termeibe, talpig burkoló öltözékekbe, sátrakba, pihenő tevéd árnyékot fogó oldala mellé, röpködő hajód széljárta fedélzetére, olajfáidat őrző kunyhódba, barlangokba, bőröd óvó barnulásába, szemed hunyorgásába, a déli sziesztába és a várt alkonyba meg éjszakába, a templomok rendtartó szabályozottságába meg a mértékletességbe, de vállalva a szenvedély hirtelen robbanásait, amikor a rend fejet hajt azoknak az erőknél, amik ott rejtőzködnek körülötted – láthatatlanul, és benned – mind követelőzőbben. A bíborfekete bosszúk, a cselvetések, a mártíriumok, a vérfertőzések, a tekintet nélküli szentség,

az operák világa ez, a téré magáé, tehát a véres mítoszoké. Márai Sándor, akinek megadatott, hogy a Kárpátok alól érkezve évekig élhessen itt, olyan vendégként, aki nem akar megelégedni sorsa ideiglenességével, írja Nápoly mellől, ahol pár nap után már Goethe is alig ismert önmagára. „Az ember a tenger partján, a tűzhányók között, egyszerre veszekszik az emberrel, akivel összeveszett, aztán a görög és arabus istenekkel, akik itt éltek, és rosszul intézték el az emberek sorsát, aztán a démonokkal és szellemekkel, akik a fákból és a források közepében laknak, aztán az elemekkel, melyek itt még nem békültek meg, és kénes füsttel gőzölögnek fel a hegyekből, forró párával üzennek a tenger mélyéből, vad lélegzettel süvöltenek a kék égből, Afrika felől jövet, mikor átrohan a vihar az Atlasz hegység tövéből a Vezúv lávalankái felé... úgy veszekszenek, mint a szél, a tenger, az ég, a tüzes hegyek. A veszekedés tárgya másodrendű. Aki itt veszekszik, az nem meggyőzni akar, hanem megnyilatkozni. Földrengésszagú napokon, nyár végén, amikor a levegő megtelik füstszerű homállyal, az égő olaj láthatatlan pernyéje szállong a sűrű levegőben..., a tenger néha alulról felfelé hullámozik..., a veszekedés rögtön, az első akkordok, a kezdeti, rekedt torokköszörülés után édes teltséggel, boldog és teljes dallammal kezd zengeni.” (És ha hirtelen visszazökkenünk két évszázadnyit ide föl, messzire, a mi „megnyomrodott, pusztá hazánkba”, levelek érkeznek ide Neapolis mellől a tűzokádó hely lábától. Történetesen a Széchenyi család első főúri sarja tudósítja atyját tanulmányútjáról. Mártózzunk meg ezekben a mondatokban, íme a riadt és kíváncsi, de kötelességtudó világvégi ifjú, akiben azért van kurázsi. „...a tenger parton lévő némely helyeket és raritásokat, antiquitásokat, kikerül nomine sok volna írnia, el jártunk, azoktól megént Neapolisban visszatérvén, másnapra kelvén mentünk arra a tüzet okádó Vesuvius hegyire, s-annak éppen a tetejére, megh vallom csak azis nagy raritás a többi között és csudára méltó, s-maid fél óráigh más Cavallérokkal edgyütt a tetején subsistáltunk, valóban nehezen mehettünk feől reá, és sok helyen macska módon négykézláb másztunk a fővényben, migh feölmehettünk, de nem volt félelmes hogy leeshettünk volna, mert a fővény miatt a kit kihány a tetején, megh nem csuszamodhatik az ember”).

A nap nemcsak kívülről melegíti a testedet, hanem belülről is. Minden, amit magadhoz veszel, a napnak – meg a tengernek, meg a termékeny titkokkal teli földnek – köszönheti a létét. És majd’ mindent kért-kéretlen ajándékként kapsz. Vetettük már pillantást Márai szemével a reggeli nápolyi piacra – és ezt most tágítsuk olyan térré, amely egyszerre a déli Európa és az északi Afrika, nyugaton lezárva egy szűk tengerszorossal, keleten egy áttekinthetetlen szigetvilággal és a Távol-Keletre nyíló levantei térséggel. Olyan térben állunk, amelynek történelmi idejében birodalmak váltogatták egymást, és fajták – azaz ízlések, mániák, vallások, ideák – százai cserélődtek, olvadtak egymásba, akarva-nem akarva közvetíteni a tudást, a mindennapi élet biztosításának szabályait és boldogító lehetőségeit... Íme a kora reggeli fényben a partra lép a krétai halász – első dolga, hogy a kifogott polipokat a sziklákhöz csapdossa, puhuljon a húsa, mielőtt kibontaná, és hangosan rikoltozná az árát, fel-alá sürgölődve kis ládái

között, amik telve szuszmorgó, csattogó, nyákosan moccangató élőlényeivel, éjszakai ajándékaival az áldott nagy víznek, apró kis gödör ásva a járdaszélbe, a jövő-menő lábak verte porban, aljában parányi tűz, kis botocskákön azonosíthatatlan hús- és zöldségdarabkák, egyszerre az ebéded és a vacsorád, guggolsz, figyelsz, forgatsz, fűjsz és félsz, semmi mással nem törödsz, harsány alkudozás a kikötőben: most jött a portugál hajó az Antillákról, fűszerektől és soha nem látott plántáktól roskadozva, orrában tolldíszes vadember forgatja a szemét, lazán megkötözve, szádban élve fickándozó zöldes színű tengeri féreg, mintha újabb csepp citromért esedezne, villan a kés a sakter kezében, nincs hegye, hiszen szűrnia tilos, a földön rángatózik ószövetségi mozdulatokkal a gödölye, míg az utolsó vércseppje is el nem hagyja, a provanszi pástétomsütő konyhája mélyén reszelgeti a szarvasgombát, fehérét és feketét vegyest, a százéves titkos családi receptúra szerint kevert masszába (libamáj, konyak, narancshéj és fokhagyma, karamellizált mazsola, zeller, kevéske rigómell etc.), suhancok finto-rognak a magasról szájukba csorgatott gránátalma levétől, hogy aztán a frissen felkretázott márványlépcsőn a magokkal játékba kezdjenek, a hentes föl-fölpillant Allah felé, míg egyik oldaláról a másikra forgatva nyeseget lapátnyi szeleteket a teve zsíros púpjából, amiket aztán elég éppen csak megkapatni a szárított tevegané parazsán, „Aga”, „aga”, a szomszédból a pisztácia árusok így integetnek az idegennek, ha az nem mutat feltűnő sémita vonásokat, itt meg valahol Larnaka mellett a bozótos parton, ahol a szegény Lázár végleg és igazán meghalt, egy fülbevalós kamasz atyai parancsra buzgón kenegeti az ágvégeket valami ragacsos kencével, lépet a madárnak, aztán csak kosárba kell szedegetni Isten kis énekeseit, hogy némi kopasztás, pácolás és sütögetés után mint igazi ambepoulia kerüljön a tehetősek asztalára, a pizzasütő fiatalember hangosan dalolva forgatja hosszú perceken át tetovírozott öklén a kocsikerék nagyságú tésztát, a pultnál éhesen várakozók nem kis öröme, ott a fogadós és vaskos felesége azon vitázik, hogy ma mi is kerüljön a mezébe, hogy el ne unják a vendégek, és íme, pár méter ökörvékonybél, miből áll fölvagdalni arasnyi darabokra, azokat gyűrűkké formálni, megpirítani és borban megpárolni, és kész is a pagliata, minden itáliai férfi kedvence, ha meg csempészgető hajós vagy és kikötsz századok óta ugyanazon rejtett partszakaszon, alig várod, hogy a tűz belekapjon a száraz gallyakba, és menjen a kondérba a jó faggyús marhahús a paprikás lébe, és ne nevezd se gulyásnak, se pörköltnek, hanem ahogy öregapád is mondta, hívjad svazzetónak, és amott meg a testes dalmata asszony vesszőkosárnyi apróhalat önt az olajat zubogtató üstbe, hogy pillanatok múlva pirosra sülvé rágszálni lehessen a bor mellé, amíg ehetővé omlik a nyársról a birka, ballag a szamár az olajsajtólóban körbe-körbe, mint századok óta egyfolytában, aranyszín csordogál a kőedénybe, a szomszéd belekóstol, és feléd bólogat mogorván, csupa életkép, pillanatok egymás után és egymásban, hiszen ez maga az élet, nem az okoskodás, a tervezgetés, a múlt kapirgálása és a szorongás a holnaptól, „aprítom a nyers halat tevetéjbe” (Weöres Sándor: *Octopus*), sül a lepény az agyaggödör falán, míg a mellette guggoló, fekete köpenyében ezer

évvel ezelőtt láthatatlanná vált öregasszony kis kézi malmának surrogó köveit ügyeli, a mesebeli flamingónyelvet, a páva „koldusernyőjét”, a mézzel és mákkal ízesített sült mormotát ízlelgeti a szád, keresed a légben a zsidók oly kedvelt „repülő halát”, és hogyan is felejthetnénk a Keresztapa halálát a paradicsomtövek között a vakító nyári fényben, valahol Ámerikában ugyan, de a paradicsommagokat biztos, hogy a sziciliai Corleonéból küldte egy hálás „családtag”, a görbe kés ott kotor a habzó-cuppogó valamiben, „malactartó”, köpne egyet a magyar paraszt, ha történetesen erre járna, ezzel mit sem törődik a tengeri süni, várja az édes vörös bort, hogy megfőhessen benne, van, ahol draba készül, töltik a bélhártyába a bárány felkockázott húsát, minden fűszer a lábuknál, itt terem a kertben, ott meg a tintahal fekete leve habzik, várja kibocsátóját, a „tenger kaméleonját”, hogy az belehemperegjen, de párolhatsz lóbabot is szezám-maggal, ha sokan vagytok, és szegények, előtte esetleg egy jó tartalmas minestrone gorgonzolával, utána a gyerekeknek pár vékony szelet datolyakenyér, ramadáni éjszakákon az egész családnak mahalabiyeh, amit a gyaurok rizspudingnak vélnek, és nem irigyled azokat, aki a domb túloldalán aszpikos angolnán élvezkednek, míg megettük a kamra mély agyagos vermében ott vereslik a kiforrott malvázia, el is takarja őket a kettőtök között elszuszogó piaci árus, kocsiján a fénylő dinnyék, gyökérzöldségek halmai, zsákok pisztáciával, csicseriborsóval, durumlisztrel tömve, ringlók, kecskebőr tömlőkben a savanyú joghurtok, a maguk súlyának kiszolgáltatott datolyafürtök, ki tudja honnan érkezett kókuszdiók, rőt hajzattal, datolyaszilva, paradicsom, lila füge..., az asztalokon meg Ceutától Haifáig és Monacótól meg Trieszttől a Kis- és Nagy-Szirtiszig a kofta és a falafel, a djuvec és a muszaka, a dolma és a csolnt, a garum, a rilette, a shakshuka, a flódni, a copietta, a bouillabeise, a pljeskavica, a taboulé, a chorizo, a ratatouille, a kafta, a csisa, a brodatutto, a spanakopita, a fava, a soujok, a pan di Spagna, a paella, a soutzoukakia, a sarma, a pancetta... A Dél egyenlő a létezés pazarló gazdagságával, aminek az ember maga is részeleme, egyben kihasználója. És élvezője. Ami eredetileg az önfenntartás elemi kötelezettsége, az óhatatlanul hamarosan örömforrás lesz. Ami eredetileg egyenlő a létfenntartással, az a természettől megajándékozott Délen hovatovább a kifinomultság (és kéjtelenség) színháza, az artisztikum nagy szabadtéri műterme, a dekadencia (sőt a perverzizáció) álarcosbálja, ahol az ízeket a színekkel, az illatokkal, sőt a dallamokkal lehet egyeztetni, a test elemi igényeit a szellem és az összes érzék káprázataival.

Nos, a tenyésző természetnek ez a boldogító szerepe az, ami oly tökéletesen hiányzik Északon. És annál nyilvánvalóbban, ahogy a Kárpátoktól és az Alpoktól északabbra megyünk, föl a Hebridák felé és tovább. Tovább? Niflheim felé, ahol vége van „mindennek”, ahova a Naglfar hajó visz, ami holtak körméből épült? Délről nézve a soha nem látott Észak már maga az Alvilág. Ami, ha nincs is, arra készlet meg-megborzongatva, hogy képzelegjél róla. Ahol hogyan is élhetnek vajon az emberek, ha egyáltalán vannak még, és élnek is egyáltalán?

Igen, ott vagyunk, ahol soha senki nem járt, azon a helyen, aminek mégis lennie kell. Horror vacui, súgja a régi latin óra, de nemcsak a természet, hanem az emberi ösztönélet és a gondolkodás sem tűri az ürességet. Nem lehet, hogy „ott fönn” ne legyen semmi. Az, amiről tudjuk, hogy létezik, például onnan, hogy Apollonnak mennie kell valahová, amikor Delphoira ráborulnak az őszi felhők. Ide tér és innen jön majd vissza, fél év múlva, hozva vissza a fényt, legyen a hely neve – mondjuk – Hyperborea. Szibéria, Grönland, Alaszka, oly mindegy. De lehet a „szépvízű” Isztrosz, azaz a Duna tája is... Készült térkép is róla: középen a Polus Arcticus, kör alakba rendezve Atlantisz, Thule, Serica, Eloxioia – és Asiának az a széle, amit a szkíták és a szarmaták laknak. Tehát mi, aki megrekedtünk itt Európa közepén, a Duna két partján. Kik súgtak a térképésznek? Hazudós kereskedők, képzelgő zarándokok, üveges tekintetű és érthetetlen szavú vajákosok..., oly mindegy. Aztán majd megindul Caesar, majd megindulnak Isten alázatos térítő szolgálói, át a rengeteg tölgyeseken és szürkén habzó tengereken... És mind többen kezdenek szívárogni onnan fönről is Róma egyre kevésbé létező falai alá, és a tenger is hoz majd látszatszelídségű északi kereskedőket, akiknek ott a rövid viking kard, széles pengével, ujjnyi vércsatornával a felhasított és megfüstölt birkák belsejében meg a gabonás zsákok alatt. Ahogy a mítoszok délvidéke azonos a mai mediterráneummal, ugyanúgy ez az ősmesei Thule környéki és „Thulén túli táj” (Juhász Gyula), ma is Észak. Legalábbis az európai köztudatban, ha van ilyen vagy volt ilyen egyáltalán. Azaz: valós és mitikus tér. Ami természetesen első renden póré tapasztalati világ, de ami hajlamos arra, hogy a mindenkor valós és elképzelt Déllal ellentétben fogalmazza meg önmagát. Hiszen az északi ember léte akkortól válik az északi ember számára élménnyé, amikor megismeri a Délt. Amikor megtapasztalja, hogy a mindennapokat nem mindenhol határozza meg a szűkösség, ahol a mindennapi létidőnek a zömét nem a ruházkodás biztosítására és az élelem megszerzésére kell fordítani. Ahol mindig süt a nap. Alighanem ez az új tapasztalat hiteti el az északiakkal, hogy a maguk hatalmas mítoszait komolyan vegyék. Hogy a modern életstratégiák mindig visszapillantsanak azokra a korokra, amikor a magába zárt ossziáni világ maga volt a létezés teljessége. Ahol a szépség helyett az erő diktál. Ahol a „magadnakvalóság”-gal szemben a közösségi lét volt a természetes. Ahol a szükség rendet parancsolt az élet minden területén, ahol a rend nem hagyta veszélyeztetni magát az érzelmektől. Északon az „élni” azt jelentette, hogy „túlélni”. És az erő egyet jelentett a harccal és a győzelem minden áron való akarásával. És a kíméletlenséggel. A mindennapi élet kényszerű igénytelenségét a közösségi lét nagyszerűségének hite emelte fel a hősi mítoszok magasságába. A fáról nem ajánlkozott a gyümölcs, az apály nem kínált könnyű étkeket, ízek alig voltak, minden falatot meg kellett becsülni, takarékoskodni kellett, a napnak minden sietős előbukkanását megünnepelni. Vigyázni a tűzre. És mozgásban kellett lenni állandóan, hiszen a mozgás is melegít, kívülről is, belülről is: vándorolni, hajózni, hódítani, új lehetőségeket keresni a mindennapok elviselhetőbbé tételéhez. Könnyű lenne élcelődni Észak

gasztronómiáján, szembe állítva a latin, az arab, a francia, a görög ételek sorát a jóval kurtább viking, germán, brit, lengyel, orosz menükkel. Az északiak méz és gabona párlatait a Dél felfoghatatlan bőségű gyümölcsösségével, a vodkát és a sört a borral. A déliek kifoghatatlan szellemiségű pástétomait – mondjuk – a skótok haggisával vagy az angolok disznóvérről színezett fekete puddingjával... (Hát a mi disznósajtunk? Gömböc, sajmóka, preswurst, svartli... Magyar volna egyáltalán?) Kvasz, sauerkraut, scsi, leberkase, csornij hleb, toad in the hole, vinyegret, frittatensuppe, bigos, fehér uha, plov, shepherd's pie, szoljanka, labskaus, blincsi, sauerbraten, borscs, mindenféle kásák..., aszparágusz és articsóka helyett cékla, cikória és endívia helyett répa... A római ínycsemegetés legkeresettebb étele és ételízesítője, a garum készítésének kifinomult, „birodalomszintű” kultusza volt, az izlandi hákarl létrehozásához elég, ha pár hétre elássák a cápahúst a földbe, a svédek híres surströmmingjéhez pedig legalább fél évig kell rohasztanod a jó zsíros heringet a fahordóban...

Ám fordítsuk vissza a tekintetünket oda, ahonnan Észak látomása az imént elcsábított. És essen majd máskor szó Észak egyéb „attribútumairól”, a beláthatatlanul csodás térségről magáról, a fákról, az állatokról, az északi ember köznapiságáról és háborús létformáiról, a mesék vad hősiességéről, egyáltalán a fennmaradt és eltűnt nációkról, arról, hogy Észak miként kezd engedni a Dél mágikus vonzerejének és gazdagságának, hogy szívják fel Észak nyelvei a lenti latint, mint alkalmi dialektust, a létszervező szokásokat és törvényeket... Minderről majd máskor, most hadd legyünk igazságtalanok és részrehajlóak, és térjünk vissza oda, ahol eddig is voltunk. Oda a többi lelkes létezőhöz a déli ég alatt meg a tengerben. A növények meg az állatok – szavakba öltöztetve, szavak mámorával üzenve: holdcitrom, ezüstlile, tárnicslonc, sáfránykrókusz, csillagvizsgáló hal, bozótpisztácia, sapkacsiga, tövises vérfű, agancsszivacs, tritonkürt (ebbe fújva parancsolt a vizeknek Poszeidon félig hal, félig ember fia), Sáron rózsája, kétsávos kecskedurbincs, golgotavirág (hiszen itt van a közelben a Szentföld is), söprögetőrák, kapribogyóbokor, vörösnakú cincér, bibircskorall, zsidócseresznye, mannakabóca („a kabócák Isten rongyosai”, Zalán Tibor, Murter szigetéről), bezoárkecske (gyomrában a rejtélyes kő minden méreg elenszere), szodomai alma, aranypinty, tölcserjázmin, létrakígyó, mézgás ladanum, konkolyperje, csigaforogató, esernyőmoszat, királyné gyertyája (azaz aszfodélosz, ami ott szerepel a Harry Potterben és Berzsenyi és Weöres Sándor Kissomlyójának déli oldalán), szakállas kígyóhal, neptunfű (Poszeidon vízalatti növénye latin fordításban – a Glóbusz legöregebb élőlénye, „a Földközi-tenger tüdeje”), kontyvirág, szikomorfüge, szentjánoskenyérfa, márványos götte, fattyúhering...

Hát Ézsaiás meg Jób Leviátánja? Hát Jónás cetje – a zsidók „nagy hala”? A tenger mélysége? A kétség és a napfény alatt a lassan zöldbe, szürkébe, majd mocsárszínbe váltó és végleg elfeketülő nagy víz titkai? Ami viharokkal üzen, felszínre vetve olykor rég benyelt rejtélyeket, és hol van ama lélekhalász,

aki meg tudja fékezni a habokat? A mélység mesélne, ha akarna és tudna mindazokról a botrányokról és tragédiákról, amik a felszín csáberejének képtelenek voltak ellenállni. Szorongásaink valósága – a tenger éjszakája és a napvilági tengermélység. „Mint ki éjjel vízbe gázol, / S minden lépést óva tesz...”, igen, Arany. És mi lenne, ha Poszeidón egy pillanatra szövetségre lépne Héliosszal, a tenger a fénnel. És mi ott állnánk a parton, vagy könnyedén lebegnénk a vízen, előttünk és alattunk a feltárult mélység, a titkok tengere, a múlt, amiről senki nem mesélhet csak a mitológiák és ezek a nagy fekete vizek. És mintha lábra kapnának csontvázak tízezrei, százezrei, pereg róluk a homok, botladoznak a szurtos gerendákban, vasakban, kötélmaradékokban és mindazokban a kacatokban, amiket Jónás pogány hajósai a vízbe vetettek rémületükben, Rómába el nem jutott athéni márványszobrok, bronztalak, kupák, a faunok és nimfák legbujább jeleneteivel ékesített fürdőalkalmatosságok, itt kell lennie valahol Akhilleusz pajzsának is, amire Hephaisztosz oly sok gyönyörű képet kalapált, hiszen hol máshol lehetne, tisztelgő matróz az elsüllyesztett naszád páncéltornyában, mórok, achájok, szárdok, franciák, illírek, dalmaták, szaracénok, spanyolok, mamelukok, berberek, punok, úttévesztett vikingek, Céline és Conrad Afrika-poklának HIV-vel és ebolával preparált szerencsenjei, trákok, főníciaiak, etruszkok, rabszolgának eladott, kalóztól felkoncolt magyarok, földrengéstől mélybe vetett falvak és városok, mintha spanyol-, olasz- és görög-hon egyben – akkora ez a mi tengerünk, a rómaiak szerint: a világ közepe, hadihajók legénysége, gályák evezősei... Juhok, lovak, tevék, griffmadarak csontjai moccannak, tápáskodnak, íme egy beömlő folyó, hozza a part sárgás fővenyét, lehet a Pó, az Ebró vagy a Neretva, a Nílus Afrika földjét teríti maga elé a mélybe, krokodilusok iszappal kitöltött vázát görgetve. A tengerfenék – óriási táj, hegyekkel, völgyekkel, növényzettel, hatalmas rétek, bozótokkal, soha meg nem ismerjük, irgalmatlan szakadékok, kő- és korallmezők, a mindent elárasztó homok, ami soha nem moccanatlan, pillanatnyi rejtélyes suvadások, hirtelen farokcsapások mintázata, a mind hűvösebb vizek, barlangokkal, a vulkáni mélység hirtelen repedései forróságukkal várják a víz hidegét, hogy a felszínre törhessenek iszonyú erővel, amit a szigetek lakói éppúgy nem tudnak mire vélni, mint a tengermély honosai, halak rajokban és magányosan odúikba megbújva, alak- és színcserélő csodalények, bizarr halmazállapot változatok, páncél- és szövetkombinációk, tapadósan, nyákosan, mérgező tüskékkel, körbeforgó dülledt szemek, a szünetet nem tartó párzás megismételhetetlen pantomimje, kinövések és betüremkedések állandó alakváltozásai, növése, fogyása, cserélődése. A hajók belsejét belakják a tengerlakók, barátkoznak az itt végső nyugalomba jutott fentlakókkal. És ellebeg a Biblia Leviátánja, akiről nem tudhatni, még most sem, pedig látjuk, hogy kígyó-e, hal vagy sárkány, de az biztos, hogy a Teremtő méltatlan ellenfele, akit-amit – azért – nem lehet nem számon tartani, és a kezelhetetlen prófétajelölt, Jónás is itt lappang a cet búzzal emésztő gyomrában... ott ahol másutt és máskor Heráklesz is eltöltött három napot, aminek szája a pokol bejárata, és mi lenne, ha az óceán felől idehullámozna kíváncsis-

kodni a krák, átpréselve iszonyú karjait Gibraltárnál a szűk szoroson, ami valóban maga a formátlanság, ami létével akarja cáfolni a világ isteni rendjét, és ő, az oly ritka békeidők tengeri viharainak áldozatai keresgélnek a homokba fúródott amforák között, akad-e bor valamelyikben, az elsüllyedt búzának nem volt ideje kicsírázni és ő, a vízi háborúk hekatombái, itt újraéled a lepantói csata, a krétai, az abukiri, a lissai, az otrantói, az actiumi, lelőtt repülőgép navigátora feszegeti a bezúzott ablak keretét... A hübrisz, ami nincs tekintettel népre és fajtára, helyre és időre. És íme egy orrszarvú ballag elő a fent zsibongó Genova rakpartja felől, tengeri füvet kóstolgatva, félezer éve érkezett Európába, hajón, láncok között, de megkoszorúzva, megszelídülve, kétszer szelte át az Egeen-tőt az őserdő, majd Goa kormányzói udvara után a belemi kikötőbe érkezve, onnan tovább ajándékozva a pápai rezidencia irányába, két óceán után itt, Európa belső vizében, itt fullad a tengerbe, ám nem tudhatni biztosan, hogy az-e ez a csodalény, akit/amit egy indiai nagyúr a portugál királynak ajándékozott, vagy az-e, akit/amit Dürer megrajzolt és akit/amit továbbrajzol majd Európa grafikájának fél évezrede, Orosz Istvánig. És akit/amit majd Dalí is bronzba önt, a maga sajátos modorában, hogy elhelyezhető legyen Spanyolország legdélibb partjainál. A távoli India küldötte ismerkedik Európa beltengerével, élve-e, halva-e, mellékes. A csodaállatoknak csak valóságuk van, nem realitásuk. „Ez” itt előttünk inkább Düreré lehet, bármennyit is tudunk a goai rokonról: Dürer soha nem látott efféle csodalényt, meséltek neki róla, de ő bizonyára olvasta Jób könyvét is, művének tárgya tehát már a valóság része, így „species”, így a maga mesei páncélzatával, „hozzátett” túlköcskéjével, pikkelyekkel a lábán. De hát hogyan is rajzolja Jób könyve a tengeri rémet (41.15–16): „Büszkesége a csatornás pajzsok, összetartva mintegy szorító pecséttel. Egyik szorosan a másikhoz lapul, hogy közéje levegő se megy.” „Ama napon” – ez a mindenkori bibliai idő, amit a prófétai könyvek rögzítettek olyan keményen, hogy maga a Megváltó is magáénak vállalta. Ha összetalálkoztak (volna és vajon...) a tenger mélyén a szárazföldről mélybe látogató csodalény az itt honossal, Ézsaiás látomásával? Még „ama nap” előtt? Mert „ama napon meglátogatja az Úr kemény, nagy és erős kardjával a Leviatánt, a futó kígyót, Leviatánt, a keringő kígyót, és megöli a sárkányt, mely a tengerben van”. Nem tudjuk, mi történhetett (volna és legyen) „ama nap” előtt. Elég megfogadnunk a próféta szavát: „Ama napon a színború szőlőről énekeljete.”

Mi lehetett Arany János szeme előtt, amikor hagyta, hogy az öreg Toldi így förmedjen rá a gúnyolódókra a budai várban: „Nem vagyok én tenger idétlen csodája”? Hát Ady mit látott, amikor maga is elolvasta Jób könyvét: „mi lelte a tengert... / ...itt úszott az Isten szörnyetege”? Azt már csak mi, magyarok tudjuk, hogy az Ady-vers „megöszült tengere” miféle rokonságban van Vörösmartynak „a föld megöszült” képével-képzetével. És azt is csak mi sejthetjük, hogy mikért nevezhette magát egy tenger nélküli nemzet nemzeti költője Isten tengerbe száműzött szörnyetegének... Akinek látnia adatott, ahogy a Leviathán húzza előtte a fehér tajtékcsíkot. Mert amit ők láttak, azt nemcsak ők látták,

akkor-amikor, hanem mindazok, akiknek a nyelvén beszéltek, akiknek a szavaival próbálták visszaadni a végítélet látványát... (De hiszen már Balassi is... Pedig ő a kivételek egyikeként a régebbi magyar irodalomban valóban látta a tengert, ha „csak” az északit is... „Csudákat nevelő gallyákat viselő nagy tenger morotvája”... „csudákat nevelő”, annyi mint „tengeri szörnyeket tápláló”, „morotvája”, annyi mint „gyalmostava; Danzig körül láthatott ilyen mocsaras tengeröblöket” – így okít a kritikái kiadás. És Zrínyi? Ő igazán tenger melléki költő volt. Könyvének címe: „Adriai tengernek syrenája.” Két szíren is látható a címoldalon: hosszú hajú hölgyek deréig kiemelkedve az Adriából – kezükben bontófésű, illetve tükör, lábuk helyén csavarodó sárkányfarok.)

És hát a kellem... Az a márványszobor, amit a partközeli fvénye kínált föl a gyanútlan görög földművesnek kétszáz éve, maga a halhatatlan szépség, a véletlen ajándéka, az örökéletű múlt. Lehet – mi dolgunk a kronológiával meg a földabroszok akkurátusságával... – ugyanaz a földműves szántogatott itt, aki meg sem hallotta hajdan – egy festett kép rámai között – szegény Ikarosz utolsó kiáltásait, midőn oly elszánt fiatalságában Ovidius tengerébe hullott. Mit neki, a szántóvetőnek a magasság sikolya, épp most akadt el az ekéje valami sima márványdarabban, megtorpan a ló, kicsorbul az ekevas, szakad az istráng. Van baja elég. Így lett ő a mitológia örök mellékszereplője, mint a földi valóság nevezetes névtelenje. Itt, ebben a térben együtt áll a művészet és a mitológia, a legendák és a halál, mi és az istenek. Itt minden, élő és élettelen, a pusztulás ellenfele, ha tudatában is van a lét fenyegetettségének. A sziget neve, ahol a szobor, a kar nélkül is a legszebb nő szobra előkerült: Mélosz. Ne feledjük. Jövünk még ide Hamvas Bélával.

És igen, Hamvas barátját se feledjük. Az ifjú Weöres ezt írja *A bolondok énekeiben*: „Szobor, add át arcodat.” És ez érvényes azokra a megformált márványdarabokra is, amiket a tenger fej nélkül engedett nekünk meglelni. És ide kívánczik most (mikor is...), oly szomorú aktualitásával egy pár éves erdélyi-hellászi versemlék, Kovács András Ferenc „hazatérés”-kötete és benne az *Athéni változatok*, és ebből az ironikus tanversből két iskolamesteri sor: „A szobrok roppant fontosak, fiam...” és „a szobrok immár nem tűrnek halasztást.”

(Folytatjuk)

Etetnék

Eszeveszetten viszket a múltam,
a legszívesebben véresre kaparnám a lelkem,
nem fáj, mintha nem is lenne,
erőm sincs, pedig megetetném a madarakat,
pedig csak húsz lépés a napraforgóig, pedig csak,
az egerekkel sem törődöm, hadd rágjanak, mindent,
akár a kedvenc rekamiémat, akármit, apró darabokká,
hogy aztán apró darabokká hulljanak,
a tegnap még ép gondolatok,
az álmok meg éles üvegdarabokká törjenek,
gyűljön a sok szemét, csak azértis, mindig,
vakaróddzon minden emlék, ha úgysem bírnak magukkal,
vakaróddzanak kint a fák meg a macskák,
azt mondják holnap kisüt a nap,
talán értelmet kap a levegővétel,
a vér, a lüktetés, télen a szikrázó napsütés, talán,
mert a gyötrő céltalanság nem visz a hón áhított tengerig,
mert hiába a tudat, a sós víz segítene, hiába a hit,
a kapaszkodók, a vágy,
a tengervíz, ha átmosná mindazt, amit átéltem,
akarva vagy akaratlanul, kényszerből,
ha kimosná múltam minden szennyét,
ha kimosná viszkető sebeim, ha...
talán egy pohár tiszta víz is segítene, csak tíz lépés,
és kortyról kortyra tisztulhatnék, erőt gyűjthetnék,
aztán madarakat etethetnék, lehet,
de mégsem, helyette leteszem fejem, alszom,
észvesztve a múltamba révedek.

A halász és a fiúgyermek

Mindkét kezemmel szorosan átölelem
meztelen felsőtestem, ujjaim forrók,
mint Nap hevítette réz lapocskák, égetik bőröm,
nyakam izzad, lábam fázik,
amott a tó vizén egy halász,
nem halat fog, másra vágyik.

Emlékszem a gyermekre,
akinek fedetlen lába ráfagyott a templom padlókövére,
de a fiú csak állt meredten,
összekulcsolt kézzel várta a gondviselőt,
néhány asszony visongott, próbálták megemelni,
de nem tudták, míg egy férfi, ereje telve,
felkapta a kőről, magához ölelte,
de a kicsi talpak bőrét a szent márvány nem engedte,
női sírástól, zokogástól lett hangos az Istenháza,
a gyermek elájult, a padsorokban, kényelemben,
nagykabátban és vastag csizmában ülő hívek
meg bosszankodtak, így, ilyen felfordulásban,
nem hallják Isten szavát,
pedig a síró asszonyok tudták, azért nem hallják,
mert ájultan fekszik egy szerető férfi vállán,
sállal, kendővel tekerték be az apró lábakat,
majd a fiúval, kiszaladtak a templomból
a tiszta levegőre, a fiúval, a fiúért imádkozni.

Mindkét kezemmel szorosan átölelem
fájó, meztelen, bőrtelen, vérző lelkem,
míg amott, egy halász, a tó vizén,
épp vágyakozik, az isteni, megbocsájtó
szeretetről ábrándozik.

Egy férfi nem sír

Ha a víz hideg, azt is vállalja

1945 őszén egy rémült kisfiú lépett be a nagykanizsai piarista gimnázium első osztályába. Leendő osztálytársai már otthonosak voltak a könnyen áttekinthető rendben, kiismerték magukat az épületekben, találkoztak tanáraikkal. A kisfiú név szerint azonos volt azzal a magabiztos cserkészapróddal, aki az előző év március 19-én Monda utcai lakóházuk kerítése mögül puskatüzet zúdított az ország megszállására érkező német páncélosokra. Mivel „fegyvere” fából volt, a Szilágyi Erzsébet fasorban vonuló tankok nem zavartatták magukat. A háború sorsa akkor már régen eldőlt. A cserkészingat viszont még sokáig hordta, csak az volt a nagy szívfájdalma, hogy neki nem jutott hozzá igazi – lilimos, „Légy résen” – derékszíj, csak rövidnadrág.

Az osztály utolsó padjában volt üres hely, oda ült le és onnan állt föl a többiekkel. Suhogó reverendájában a terembe lépő fiatal papot az osztály fölállva köszöntötte: „Laudetur Jesus Christus. – In aeternum, Amen” – válaszolta a katedréről szembefordulva osztályával a tanár. És amikor leültek, hozzátette: „Az új fiú álljon fel. Mondd a nevedet.” „Az új fiú” vette a bátorságot, és mondta, hiszen ez a cserkészeknél is így történt volna. Előtte még arra gondolt, itt mások a szokások, mint a budai Fenyves utcában, ahol a *Magyar hiszekeggyel* köszöntötték a tanítónénit: „Hiszek egy Istenben, / Hiszek egy Hazában, / Hiszek, Magyarország feltámadásában!”

Amikor azonban kimondta a nevét, kirobbant a röhögés. Megdőbbsen. Fogalma sem lehetett a tombolás okáról. Talán a tanár úrnak sem, aki Aszódon nőtt föl, majd Pesten végezte az egyetemet. Egy kövér fiú, nem tudta magába fojtani fölismerését: „Pesti, pesti” harsogta gúnyosan, s az osztály még hangozabban röhögött. A tanár úr keze hevesen csattogtatta a kereplőt, jelezve, hogy csendet parancsol. Azt már az első napokban elmagyarázta osztályának, hogy itt mindenki piarista diák, nem illik észrevenni, hogy a faluról bejárók – és a konviktusban lakók (akik együtt röhögtek az elemi négy osztályát Kanizsán végző helybeliekkel) – másként öltöznek, beszélnek és viselkednek. A helybeliek

TAXNER-TÓTH ERNŐ (1935) Széchenyi-díjas irodalomtörténész, professzor emeritus. Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös életművének kutatója.

többsége úri fiúkból állt, és összeszokott társaság volt. Néhány másikon azonban látszott, hogy városi iparosok és gyári munkások gyereke. A kisiú később nem magától jött rá, hogy az, akivel többnyire egy útvonalon ment haza, „csak” egy lakatos fia. A „csak” se az ő fejéből pattant ki, Alajos hívta föl a figyelmét, hogy ő nem tartozik az úri fiúk közé. A tanár úr korábbi figyelmeztetését sem hallotta: „Ne tegyétek szónak, hogy egyik-másik osztálytársatok csizmában jár iskolába.” És közülük senkinek sincs bocskaija, vette észre hetek múlva, csak a gelsei jegyző fiának, noha apja már nem is jegyző, s a falut is hamarosan el kell hagynia, mert nem igazolták. Reakciós. (Az Ideiglenes Nemzeti Kormány még Debrecenben úgy határozott, hogy intézkedéseket kell tenni a közalkalmazotti állomány apasztására és a „reakciós” elemektől való megtisztítására.)

Október közepén szokatlan melegen sütött a nap, s az osztály öltözködése jól tükrözte a tanulók származását. A városi fiúk rövidnadrágot viseltek, a falusiak többsége olyant, ami csizmában végződhetett, noha a gyerek szandálban, de zokni nélkül jelent meg, mert otthon mezítláb járt. Ráadásul azt a két „e” hangot (különösen a másodikat, a fiúcska keresztnéve elején) a falusi fiúk is nevetségesnek hallották. Ők persze más világból jöttek és nem ismerték egymást. Egyikük sem olvashatta az ekkor még meg sem született – öregkorukra híressé vált francia író – Michel Houellebecq megállapítását, miszerint Franciaország máig – azaz a kétezres évekig – két részre oszlik: párizsiakra és vidékiekre. Kölcsönösen lenézik egymást. És ebben Magyarország azonosan gondolkodott velük.

Apám ’38-ban háromszoros fizetésért vállalt állást Kaposváron, a lakást és egyéb kedvezményeket nem számítva. Aztán három év múlva megkönnyebbülve költözött vissza Budára. Elege volt a „vidéki” életből. Nem hiszem, hogy mi – gyerekek – ezt a váltást észrevettük: Kaposvár sok felfedezést tartogatott nekünk: magát a gyárat (a paradicsomfőzés feledhetetlenül szagával), a kertes házat (megmászható gesztenyefával), és ahogy már szó volt róla: a Délvidékre induló fölvirágzott katonavonlat látványát. A kisvárosi élet hátrányai csak a felnőtteket zavarták. A háború után pedig az a közhely sem volt többé érvényes, hogy a „vidék” olcsóbb. Az öregember nem tudja, Kanizsa szegényebb volt-e más hasonló városoknál, de a háború elhúzódása leszívta tartalékait, talán jobban, mint a kelet-magyarországi városokét. A kisiú azonnal tapasztalta az ebből fakadó indulatokat és megkülönböztetéseket.

Hadd iktassunk ide egy békésebb kitérőt: Valaha a kisiú apját Kaposváron ugyanolyan betolakodó idegennek tekintették, mint a túlérzékeny kisiút kanizsai osztálytársai. A cukorgyárban szakemberek társaságában dolgozott. Mégis érzékelte, hogy Somogy vármegye vezetőrétege gyanakodva tekint németes nevére, ami bizonytalanná tette: vajon zsidó vagy sváb. Apám azonban magyar öntudattal állt ellen a névmagyarosítás gyakorlatának. Mindszenty József 1942. szeptember 10-én (bizalmas levélben) így indokolta meg, hogy a sokáig viselt Pehm helyett miért kellett magyaros nevet választania: „Ötven évig hordtam – úgy érzem becsülettel. Ha ismertek, ezzel ismertek. Most már az új név inkább

a fejfámra kell. [...] Megtettem. Németországban irtózatos propaganda folyik annak igazolására, hogy hazánkat nevek szerint németek lakják. Egy vezető zalai tisztviselőt felszólítottak neve után: lépjen be a Volksbundba. Hosszú ideig vívódtam, megviselte a lelkemet. De ha ezt egyszer magyar érdeknek láttam, meg kellett tennem.” E levélről apám nem tudhatott, de diákkori barátai közül legalább egy sokszor szemére hányta, hogy a népszámlálásnál magyar-nak – és nem németnek – vallotta magát. Családi körben sokszor hivatkozott arra a külső nyomásra, amiről a prímás írt. Pedig e miatt nem lehetett – egyebek között – a Magyar Testvéri Közösség tagja, amibe nemzeti öntudatával és anglo-mániájával nagyon illett volna. Ide tartozik, hogy diákként jelentkezett a IV. Károly visszatérése ellen szervezett műegyetemi zászlóaljba, és a Habsburgok iránti ellenszenvét Hitlerre is átvitte. Azok közé tartozott, akik azt kívánták: hogy Magyarország magyar ország maradjon. (Erről szól majd ötvenhat is, csak a *maradjon* helyére kerül az *ismét az lehessen* óhaja.)

Történelemtanulmányok tanúskodnak róla, hogy Kanizsa évszázadokig a honvédelem fontos csomópontja volt. A 18. századtól viszont jómódú polgárvárossá fejlődött. Pénzügyi és kereskedelmi központtá válását – különösen a szabadságharc után – a Déli vasút megépülése jelentősen elősegítette. Abban a kiterjedt körzetben, ami Zala déli részén kívül magában foglalta (Csáktornyával, nagyapám szülőhelyével együtt) a Muraközt és a Stayer tartomány egy részét a vasút – Budától Zágrábig, Laibachig és Fiuméig, sőt Grazig, Bécsig összenyitotta a különböző térségek árucseréjét és utazási lehetőségeit: a korba illő gőzösök gyors személy- és teherkocsikkal élénk forgalmat bonyolítottak le. A széles körű árucseréje hozta a pénzt: fontossá vált a banküzlet és a gyáripar. A Nagy Háborúban aztán a bankok és vállalkozások többsége tönkrement. (Tanúskodnak erről a kisfiú dédapjának teljesen elértéktelenedett vaskos részvénykötegei.) Trianon az új határellenőrzésekkel elvágta ezeket az útvonalakat. A második világháború alatt a város mégis volt annyira fontos, hogy számos épületét lebombázzák. Rövidesen leereszkedett a jugoszláv határra a vasfüggöny, s a várost szinte mindentől elzárta. Ráadásul a központosításra alapozott pártállam a megyei intézményeket Zalaegerszegről irányította, a korábbi önkormányzatok hatáskörét igen szűkre szabta. Ezért a „Pesttel” (a fővárossal) szembeni kisebbségi érzés újabb elemmel gazdagodott: kanizsai öntudattal szinte kötelező volt Egerszeget leszólítani.

A trianon utáni időszak nagy reményeket fűzött a közeli olajkutakhoz, de később a kitermelés irányítása is Egerszegre vándorolt. Ott székelt a helyi hatalom: az államvédelem parancsnoksága, a megyei párttitkár, a pártbizottság, no meg a közigazgatás bürokráciája. Tegyük hozzá a városi polgárság szovjet típusú megrendszabályozását, a „régiszerű” (szak)embereinek leváltását, no meg a hírhedt „MAORT-pert”; s közelebb kerülünk ahhoz a fóbiához, amivel a tízéves kisfiú már első kanizsai napján találkozott. A helybeliek meg voltak róla győződve, hogy bajaik abból a fölényből következnek, ami Pest és Egerszeg felsőbbrendűségi tudatából ered. A marxizmus elválaszthatatlan eleme az

„ellenség” gyűlölete, amit osztályokhoz köt ugyan, de a cél általánosabb. Az együttélést át kell itatni félelmekkel, amelyeket a korlátlan hatalom tudatosan táplál, s céljaira fölhasznál. Mint mindenütt az országban – az emberek Kanizsán is elbizonytalanodtak. Azzal mindenki tisztában volt, hogy a moszkovita erőszak teljes átrendezést hajt végre, és keresték benne a maguk szerepét. Folytonosan nőtt a vesztesek és csalódottak száma. Az életforma változásának pozitív elemeit az akkor éltek kevésbé értékelték, magától értetődő háború utáni fejleménynek vélték. Majd a következő nemzedék iskolája táplálja az alulról indultak tudatába, hogy ez a párt (a különböző neveket használó kommunista párt) politikájának az eredménye. Ma sem szokás – teszi hozzá az öregember – észrevenni azokat a kiváltságokat, amelyeket a népi demokrácia jelszavával a pártelit magának kisajátított.

A háborús pusztítást megszenvedő Kanizsán természetesen nagy lakáshiány volt. A történetünkben szereplő özvegy (tízéves fiával) nehezen talált albérleti szobát. Ez októberre sikerült: a város közepén, az anya munkahelyétől és a fiú iskolájától tíz-tíz perces sétára. Vajon az újdonsült piarista diák Lipi bácsiéknál hol és hogyan írta meg a leckéit? Megírta egyáltalában? A várhelyi nagy szabadság teljesen elfeledtette vele mindazt, amit a Fenyves utcai elemi belétáplált arról, hogy a kicsöngetés után is tanulni kell. Édesanyja a Csengery utcában talált kettőjüknek albérletet. Háziuruk (Lipi bácsi) építési vállalkozó volt, de az üzlet anyag- és pénzhiány miatt nem akart beindulni. Szüksége volt arra az összegre, amit az utcai szobáért fizettek. Ne feledjük, itt a háború csak néhány hónapja ért véget – Kanizsát 1945. április 1-jén foglalta el a Vörös Hadsereg. Építkezési feladat volt bőven, pénz annál kevesebb. Anya és fia használhatta a konyhát és a fürdőszobát is. Az utóbbi emlékezetes „tulajdonsága” az volt, hogy magában foglalta az egyetlen WC-t, ami mindig éppen akkor volt foglalt, amikor sürgősen kellett. A kisfiút az udvar vigasztalta, ahol munkára várt nagy halom építési anyag. A farakások között remek tér kínálkozott a Pál utcai fiúk újrajátzására. Sőt! Eger ostromára, illetve védelmére is. Édesanyjának a napi lecke ellenőrzésére már akkor sem jutott ideje. Szombaton – iskola és munkaidő után – Felsőrajkra vonatoztak két ott maradt húga kedvéért, akiknek persze nagyon hiányzott az anyjuk. Vasárnap esténként a kanizsai állomásról el kellett cipelni a faluról hozott krumplit, káposztát, gyümölcsöt és más súlyos termékeket a Csengery utcába, ahol laktak. A kisfiú vállát a teher annyira megkínozta, hogy az óta sem hajlandó hátizsákot hordani.

Ha ez a „mű” naplóra alapozott önéletrajz lehetne, azzal kezdeném: a „jóságos piarista atyák...” De anélkül, hogy jóságos voltukat megkérdőjelezném, a kisfiú eleinte bizony nem ezzel, hanem a szigorukkal találkozott. Tőle is megkövetelték a leckék tudását, a feladatok elvégzését, noha az idegen ízléssel berendezett albérleti szoba helyett szívesebben játszott házigaárdájuk udvarán. A piarista atyák bizonyára sokkal több nehézséget oldottak meg, mint amennyit a kisfiú észlelhetett. Öregségére sem jött rá, hogy az „ő idejében” milyen forrásokból működött a piarista iskola – konviktussal és szerzeteslakásokkal.

Kaptak-e állami támogatást? A szülők fizettek-e tandíjat? Az iskolalapító piaristák a gazdagok helyett a szegények tanítását választották hivatásuknak. De a háború után ki nem volt szegény? A fiú ugyan találkozott feketézőkkel, de hogyan tudta volna megkülönböztetni – a propaganda árnyékában – közülük azt, aki utolsó értékeiért szerzett élelmet családjának? És aki mindezen meggazdagodott? A politika azt sulykolta, minden baj néhány személy bűnös gyarapodási vágyából következik. „Fizessenek a gazdagok!” A földbirtokosok már elvesztették anyagi forrásaikat, és hamarosan jöttek az államosítások – a bankszektortól (amit különösebben senki nem sajnált) a kiskereskedőig, akik életük munkájának eredményét veszítették el. A kisleány mindössze egy jómódú családra emlékszik. Malmuk a front után is működőképes maradt, s szorgalmasan őrlték a kenyérgabonát. Baromfit, kacsát, libát, disznót, tehenet tartottak. Mindenük volt, ami szem-szájnak ingere, s a boltokból hiányzott. Amikor vendégül látták a második osztályt, a fiúk a diófa alatt a rosszullegig teleették magukat a „zsíros paraszt” konyhájának ízletes és bőséges asztalánál. Akár úri fiúk voltak, mint e történet hőse, akár városi iparosok fiai vagy – többségében – parasztyerekek. (Arisztokrata vagy tőkés származék nem volt köztük.) Aztán a kisleány legnagyobb gyönyörűségére a meleg napon beugráhadtak a malomtó hideg vizébe, csak a kerék közelébe nem úszhattak, ha tudtak úszni. És hogy tökéletessé szépüljön ez az emlék, osztálytársuk anyjától és nővérétől végül mindenki kapott egy zsírpapírba takart finomságcsomagot. Mire harmadikosok lettek, a molnár fia kimaradt az iskolából, mert apját – engedély nélküli disznóvágásért – elvitte az ÁVO.

A moszkovita befolyás alatt álló kormány abba azonnal beleszólt, a piaristák mit taníthatnak, és mit nem. Ez persze átláthatatlan nagyságrendű kérdés, amiből tízévesekig annyi jutott el, hogy még mielőtt az oroszok Kanizsára értek, a debreceni ideiglenes kormány már betiltott számos író és művet. Betiltotta az összes addig használt történelem-tankönyvet is. Ezért Gruber tanár úr történelemóra címén az *Izgalmas kajaktúra a rohanó Sebes-Kőrösön* című remekművet olvastatta. Sajnos, ennek a tanulságai (ha voltak), fölszívódtak a megtörténtek sötétjébe. Az viszont biztos, hogy a piarista atyák még a negyvenes években is igyekeztek diákjaik fejébe verni fontosnak tartott ősi alapigazságokat. Ilyeneket írtak jelmondatként – latinul – füzetekre: „Imádkozzál és dolgozzál” – „Nem az iskolának, hanem az életnek tanulunk.” (Érdekes módon a rend ennél kevésbé egyértelmű jelmondata – „Pietas et litterae” – Kegyeség és tudomány – nem volt köztük. Vagy elfelejtettem.) Azt persze sokszor hallották, hogy az atyák a kegyesrend tagjai, de aligha volt a fiúk között valaki, aki a „kegyes” szó jelentését ismerte volna. A fiúk, hangsúlyozzuk, mert csak kivételként került közéjük másodikban vagy harmadikban egy, illetve két lány. (Protekciós tanárgyerekek.)

Az iskola épülete, ahol a kisleány eleinte elveszettnek és szerencsétlennek érezte magát, Petőfi korában a zöldhajtókás sárgapitykés 48. gyalogosezred kaszárnya volt. Azt ugyan Bojt tanár valamelyik osztályfőnöki órán elmondta, hogy a költő kalandos fiatalkorában sem jutott el Kanizsára. De a kisleány úgy olvasta

az egyik akkoriban nem használt bejáratú kapu melletti feliratot, mintha ő is oda „járt” volna. (Mint Virág Benedek, Deák Ferenc, Eötvös József és az egyetlen, akit a híres diákok közül személyesen ismerhetett, Tüskés Tibor, aki a *Jelenkor* című folyóirat főszerkesztőjeként kapott később sorsdöntő szerepet életében.) Csak vénségére tudta meg, hogy az a tábla I. világháborús emlékmű miatt került oda. A szobrász, Kisfaludy Strobl ugyanis azt gondolta, ha a kanizsai hősi halottak többsége a 48. gyalogezred katonájaként esett el, miért ne helyezze közéjük Petőfi alakját is, aki szintén szolgált ebben a seregegységben. Igaz, nem sokáig. Egyéb-ként a piaristák jelentős részt vállaltak a szabadságharcból. Tanárai közül többen meg is jegyezték, hogy a győztes – és véreskezű – ferenczjósoké csak nehezen látták be, az általuk uralt országnak is szüksége van jó – piarista – iskolákra.

Az első napon a kislány az osztály fehérre meszelt falán mászkáló legyet nézte, s arra gondolt, ha valaki fölemeli a légycsapót, sötét folt marad ütése nyomán. Ahogy Várhelyen sokszor megtörtént. Ott minden szobában színes-sötétes tapéta fedte a falakat, itt a tantermeket fehérre meszelték, s azon a vérnyom jobban mutatna. Feltűnt neki a katedrára kikészített hosszú fejes vonalzó és a nádpálca, de hogy ezek mire valók, azt csak néhány perc múlva tudja majd meg. Azon az első órán Bojt tanár úr gyorsan túltette magát a törtéteken. Ahogy idősebb kollégáitól tanulta, a vonalzóhoz kapott. Odalépet a megállíthatatlannak látszó röhögést kezdeményező nagydarab, kövér fiúhoz, s szokatlan éles hangon ráparancsolt: „Tartsd a körmödet!” Egyszeriben halálos csend lett, és a mi kis barátunk, aki megszeppenten bámulta a jelenetet, még azt sem tudta, hogy ezt a fegyelmezési módszert körmösnek hívják. Most még azzal volt elfoglalva, hogy ki ne törjön belőle a torkát fojtogató sírás, hiszen apjától mindig azt hallotta, egy férfi nem sír.

Az osztályfőnök gyorsan rendet teremtett. Nem kerülhette el a figyelmét a ruhák és cipők eltérő jellege. Az új fiú magasszárú barna cipőt viselt, amelynek elejét kivágták, s kilógtak belőle a fehér zokniba bujtatott lábujjak. Másnak nem volt kinőtt cipője. A kislányt azonban lenyűgözte az egyik vadonatúj „kanizsai” lábbelije, amelyiknek a fűzőjét kirojtozott nyelvecske takarta. Szorongása ellenére tudatába villant, hogy ő is ilyent szeretne. Anyja kapott valakitől egy cipőre való bőrt, és megígérte, ahogy susztert talál, új cipőt csináltat neki. A fia forró sóhajjal részletesen elmagyarázta, milyent szeretne. A cipészt hamarosan megtalálták. Mértéket vett, de mire az új cipő a rojtos takarónyelvvvel elkészült, kicsinek bizonyult. (A mester nem számolt azzal, hogy tízévesek lába igen gyorsan nőhet.) Meg kellett várni, amíg sikerült újabb anyagot szereznie, ami ’45/46-ban nem volt könnyű, de még évekkel később sem. Az elkészült félcipőn azonban semmi nem takarta a fűzőt. Ezt a kislány újabb keserű csapásként élte meg. Azok az idők később érkeztek el, amikor télen is a kosárlabda csapattól kapott tornacipőben járt, mert nem volt pénzük. Cipő se nagyon – immár a cipőboltból, ahogy a későbbi reklám hirdette.

Bojt tanár úr csak egyet ütött a vonalzóval. Azt is óvatosan, nem dühből. „Mit írtatok a magyar füzetetekre?” – kérdezte a bűnöstől. A holdas körmeit

nyalogató fiú azonnal rávágta: „Ora et labora”. A tanár hozzátette: akkor most kezdjünk munkához. A „pestihez” fordult: „Dr. Bojt Lajos vagyok, az osztályfőnökötök. Ismételd el, hogyan kell az óra előtt köszönnötök. Mondd utánam: „Laudetur Jesus Christus. Magyarul azt mondanád: „Dicsértessék a Jézus Krisztus.” (Annyira már zalai volt, hogy az „í”-t hosszan ejtette.) A fiú első sikertelen kísérletére Bojt tanár úr türelmesen megismételte a latin köszöntést, s hozzátette: „gimnáziumba jársz, hozzá kell szoknod a latinhoz”. A rémült fiúcska újra próbálkozott – sikertelenül. „Holnapra tanuld meg.” S. Dinit ültette mellé, akivel – egyetlenként – nyolc évig jár majd egy osztályba. Amelynek névsora évente változott, csak Dini maradt. (Valójában a nyolc csak hét volt, mert amikor egy évig nem lehettek gimnazisták, más-más iskolába jártak.)

Az első kanizsai nyáron a kisfiú édesanyja még abban a reményben élt, hogy megmenthető az az életforma, amit megszokott. Be is fizette kisfiát a piarista rend balatonszárszói nyaralótáborának kéthetes „turnusára”. A tizenegy éves diágyerek egyedül vonatozott oda, s ágyát egy hatalmas hálóteremben jelölték ki. Idősebb, összeszokott, főleg pesti gimnazisták társaságába cseppent bele. Az első reggelen azt vette észre, hogy éjjeliszekrénye fiókjából hiányzik a pénztárcája. Azzal a kevés pénzzel, amit a teljes ellátást nyújtó táborozáshoz kapott. Ma sem tudja, útközben vesztette-e el, vagy valamelyik társa elemelte. A tábort vezető atya ugyan vizsgálatot rendelt el, de annak sikerében talán ő sem hitt. Az öntevékeny – érettségiző korú – diáknymozók eleve meg voltak róla győződve, hogy a kisfiú még a pénzére sem tud vigyázni. Senki nem mondta, de rásütötték a „kis vidéki hülye” bélyeget. Krumplit is ügyetlenül hámozott a főzéshez, amit – cserkészszokás szerint – táborozásban már tapasztalt diákok végeztek – néha csúnya kudarccal. Máig az orrában érzi az odaégetett paradicsomleves szagát. Kárpótlásul ott volt a Balaton. A nagyobbakkal úszhatott, mert nem (sokkal) maradt le tőlük. Kortársai irigyelték, csípős megjegyzéseket tettek rá, de ő nagyon büszke volt erre az elismerésre. Tihany pedig olyan közel látszott, hogy azt ajánlotta a legjobb úszónak, aki hét-nyolc évvel volt idősebb nála, vágjanak bele, nézzék meg a tihanyi kéttornyú templomot. Szerencsére nem hallgattak a kicsire, meg sem kísérelték, hogy átússzák a Balatont. Ezután viszont fagyaltoztak, és neki nem volt egy fillérje sem. Csak a retúrjegye maradt meg.

Minden véget ér egyszer, s otthon édesanyja töltött karalábéval várta. Olyan étvággyal evett, hogy kettőjük másnapi ebédjéből nem maradt semmi. Még albérlletben laktak, idősebb húga sem lehetett ott, de feneketlen étvágya a szűkebb család legendáriumának része lett. Középpontban a fazéknyi paprikás krumplival, amit állítólag egy ültőhelyében fölfalt. Az biztosan igaz, hogy mindig éhes volt. Talán mert nem szerette sem a zöldség fasírozottat, sem a pirított hagymával ízesített – húsnélküli – főzelékeket: tököt, sárgaborsót, zöldbabot... Sok minden nem volt kapható: legtovább hús nem. Ráadásul sorba kellett érte állni. Anyjának a hivatalban rengeteg munkája volt, ráadásul a Szabad Nép félóra kedvéért korábban be kellett mennie. Így nagymama ment le reggel négytől

hatig a húsbolt elé sorban állni. Fiúunokája hat után felváltotta, fél nyolcig. Akkor a nagymama visszajött, beállt a helyére, s vagy kapott valami mócsingot, vagy nem. De ez már a negyvenes évek végén vagy talán az ötvenesek elején történt.

Kanizsa új szakaszt nyitott a „pesti fiú” életében, Noha még sokáig nem tudatosodott benne, hogy a Szent János tér és a Monda utca örökre elveszett. Végül pedig a „kanizsaiak” is befogadták, noha változatlanul a fővárosba vágyott. Befogadták? Benne lehetett a különböző játékok és csínyek bandáiban. Meg később csatlakozhatott azokhoz, akik a Fő utcán föl-le sétáltak. Unalmukban, noha neki mindig volt olvasnivalója. Közben tudatának legtitkosabb rekeszében – nyelvében is – kanizsaivá formálódott. Sok évvel később – debreceni tanárként – vonatozott Makovecz Imrével Budapest felé. Kedvéért az akkor még használatos dohányzó kocsiba kellett beülnie. A gomolygó cigarettabűzben építészetről beszélgettek, amiben egyikük otthon volt, másikuk nem. Az utóbbi éppen ezért érdeklődve hallgatta a már világhírű mestert. Szolnok felé Sevilláról, a világiállításról mesélt, ahová a fiúból lett férfi nem jutott el. „Maki” váratlanul megszakította élményei elbeszélését, és ráfordult: „zalai vagy, de hol születtél?” – „Budai vagyok, noha Pesten születtem” – mondta az igazságnak megfelelően. „Lehetetlen. Jól hallom hogyan ejted az „e” hangokat. Nem tagadhatod, zalai vagy.” Nemcsak jó szeme, de jó füle is volt az építőművésznek... Nyolc év nem múlhatott el nyomtalanul. Csak vénségére jutott az egykori fiú eszébe, hogy hasonló „csavarok” miatt egész élete kacskaringósra sikeredett.

A kisfiú családjának életébe az infláció számos következménye hagyott emlékezetes nyomot. Anyja munkahelyén minden felületet (elértéktelenedett) bankjegyek foglaltak el. Pengő, adópengő, millpengő, billpengő... A banki tisztviselőknek elsőszámú kötelessége volt a különböző címleteket százas kötegekbe rendezni. Annak, aki az értékét veszített pénzszámlálást nem végezte, vagy legalább nem látta, nem érthető, miért mélyültek a ráncok az ezt a feladatot végzők arcán. El sem tudja képzelni ennek a gépies, de tévedést nem engedő munkának a feszültségét és időigényességét. A tévedést az zárta ki, hogy valakinek másodszor is át kellett számolnia a köteget abban a tudatban, hogy ahol leadják, ott ezt újból megteszik. (Ahányszor kétezerregynéhányban a bankok szerkezetei átpergetik a pénzt, s a számláló pontosan jelzi a darabszámot, e sorok írója imát mond édesanyja lelki üdvéért.) A „papírpénzt” sokszor késő éjszakába nyúlóan számolták. A forint bevezetése aztán nagy könnyebbséget és megalázó fizetéseket hozott. De az legalább ért valamit.

Amikor 1946-ban bevezették a forintot, a fizetések megállapításához az 1938-as béreket vették alapul. Legmagasabban – annak 55%-ában – a szakmunkásokét határozták meg, a pedagógusok 28%-os plafont kaptak. Király István *Naplója* szerint Kádár ezen hosszú uralkodása alatt sem tudott változtatni. Pedig nemcsak fontosnak tartotta a tanári bérek megemelését (ami ellen beosztottjai azzal érveltek: az csak a távoli jövőben hozhat eredményt), de azt is mondta Király professzornak, hogy ez a „legszebb hivatás”. És ez tátongó szakadékot okozott

a társadalom tovább működésében. Ám az egyházi iskolák '48-as államosítása súlyos – akkor észre sem vett – következményekkel is járt. (A kisfiú úgy érezte, miután mindent elvesztettek, most elvették tőle iskoláját is. Nem a szeretettet, de a megszokottat.) Az államosítást az egyházellenes moszkoviták erőltették, mert ugyebár, a „szocialista embertípus” kinevelését mégsem lehet egyházi iskoláktól várni. A Kisgazda Pártba beépített ügynökük, Ortutay Gyula pedig – busás jutalomért – végrehajtotta a sugalmazott reformot. Akit kellően megfizettek (akármilyen „européernek” tartotta magát), mindenre képes volt. Vagy az átlagnál is jobban rettegett.) Az iparosítani akart országnak már a harmincas években több közép- és felsőszinten végzett munkavállalóra lett volna szüksége, és kevesebb tanulatlan cselédre vagy kubikusra. Ráadásul az erőszakos rendszerváltás a szakemberek jelentős részét „ellenségnek” vagy fölöslegesnek minősítette. Éppen akkor üzték el a jól képzett szerzetestanárokat, amikor az iskolakötelezettség nyolc évre emelése (egyébként régen várt megoldásként) nagyra nyitotta a közép- és felsőfokú intézményekben tanulók számát. A tanárhíányt „káderekkel” pótolták. Ekkor került az egyetemi végzettségű tanárokkal egy sorba (vagy pártérdemeivel följük rangsorolva) a „képesítés nélküli nevelők” sokasága. Mivel általában is lebecsülték ezt a „nem termelő szektorba” sorolt hivatást, a szakképzettség tartós megoldására főiskolákat hoztak létre. Ezek alacsonyabb szakmai igényét már az biztosította, hogy egy évvel rövidebb volt a tanulmányi idejük, mint az egyetemeké. Vegyük még ehhez hozzá, hogy az alacsony bérek nyolcvan-kilencven évre bebetonozták a szakma lebecsültségét. Ezért az egyetemeken tanárszakot végzettek nagy része is jobban fizető munkahelyekre menekült...

Az infláció roppant élvezetes szakaszában a fizetést naponta adták ki, és anyámé éppen annyit ért, hogy két mozijegyet kaptunk érte. Ráadásul akkor még a háborús „elmaradások” gyors pótlására nagy számban özönlöttek a híres amerikai és nyugati filmek. Majd minden este láttunk egyet. A kanizsai mozi 1927-ben színháznak épült, s az „én időmben” is vendégszerepelt benne (mások mellett) a pécsi társulat. Prózával vagy operával. Pesten kisebb fiúként láttam Latabár-darabokat, amiből csak a vasfüggönyre emlékszem, Kanizsán szerettem bele először a színpad művészetébe. Közvetlenül a háború után azonban csak filmeket vetítettek ebben a nehezen meghatározhatóan jellegzetes épületben. Tervezője az organikus építészet egyik kezdeményezője, Medgyaszay István volt, aki az erdélyi népi építészet elemeit fölhasználva „magyaros” kultúrközpontot hozott létre a város szívében. Valószínűleg ez is hozzájárult, hogy tizennégy évesen Kós Károlyt olvassak, és izgasson az erdélyi irodalom meg a transzszilvánizmus.

Az inflációs év alatt a fiú képzeletét a film töltötte be. A tízéves gyerekre korát meghaladó élmények tömege zuhogott. Egy Indiában játszótó angol történetben a kegyetlen Kali isten kultuszának temploma kapott meghatározó szerepet. Miután a valóságban is láttam hasonló szent helyeket, szívesen megnézném újra, ahogy nemrég tettem – a világháló közvetítésében – a még Kaposváron

látott *Alcazar* című – spanyol témájú – olasz filmmel. Sokkal mélyebb emlék az *Öten voltak* című amerikai műremek. Néhány részletére úgy emlékszem, mintha egyike lettem volna az összetartó fiútestvéreknek, s hadihajójukon együtt sülyedek el velük a Csendes-óceánba. Soha nem felejttem el, hogyan szoktatta le az apa fiait a dohányzásról. A módszer eredményessége ugyan jogos kétségeket vet föl, de rám nagy hatást tett. Amikor filmbeli családfő észrevette, hogy fiai dohányoznak, mind az ötöt odaállította a fürdőkádhoz, s meggyújtott szivart nyomott a szájukba, amelyek füstje gyorsan és eredményesen kavarta föl a gyomrukat. Hogy emlékszel – kérdezte valamelyik sokadik érettségi találkozón egykori osztálytársát az öregember –, meddig tartott az infláció? Nekem végtelennek tűnik, pedig egy évig sem keserítette anyám életét. Az öregember sajnálkozva teszi hozzá, hogy valamelyik költözésnél kidobta az akkori bankjegyek vaskos kötegeit.

Édesanyja ideges természetű volt, de határozottan tudta, mit akar. Soha nem voltak illúziói, kötelességeinek élt. Nagymama és a fiatalabbik lánya mindenben másként gondolkodott. Késhegyig menő vita bontakozott ki köztük, amelyben dr. Taxner Károlyné a Véssey leszármazottak makacsságával harcolt. A kérdés az volt, eladható-e az ősi föld, már ami a földosztás után megmaradt a birtokból. A nagymamánál céltudatosabb nagynéni e földtulajdonból akarta eltartani három gyermekét. Az életet adó, a szüntelen megújulás lehetőségét hordozó szent anyaföld sokkal több, mint pénzben kifejezhető érték, mondogatta. Olyasmi, ámbár annak csodájához nem hasonlítható, mint az az ostya, amivel szentáldozáskor Krisztus testét fogadjuk magunkba. A misztikum része. Anyám legfőljebb a gyermekkori nyarak egy részét töltötte Várhely pusztán, városi polgárlányságként úgy gondolta, amit lehet (és amíg lehet), a földmaradványt értékesíteni kell, mert pénzre van szüksége. Az ő kötelessége az, hogy gyermekeinek otthont adjon, a lehető legjobb otthont. Hetekig, talán hónapokig vitatkoztak róla, de törekenynek látszó anyánk nem engedett. A nagymama nevén meghagyott szántókból eladtak néhány holdat, s anyánk megvehette a kinézett kanizsai kertes házban levő két villalakás egyikét. Az ősi föld nagy része gyorsan elveszett, a kényelmes otthon megmaradt, noha a fiú legszívesebben azonnal menekült volna Kanizsáról.

Ködbe vész, az eladó miért tartotta fönn az egyik szobát leendő albérlőnek, de ezzel a lakás társbérletté olcsóbbodott. Anyjukat az albérlő nem zavarta annyira, mint kamaszodó fiát. A jó tíz évvel idősebb lány magányos idegenként éldogált végre saját jövedelméből, saját szobájában. Talán azért nem talált magának Kanizsán egyetlen férfit sem... Pedig – alakját utólag földidézve – voltaképpen csinos nő volt. Makacs kunok ivadéka. Mivel apját kuláknak minősítették, vármegyénkben gyógyszerész diplomájával nem kapott állást. Az ország másik végébe „futott”, hogy az osztályidegenség árnyéka legalább annyira elhalványuljon, hogy Zalában patikus kisasszony lehessen. Nem is az osztályharc tette magányossá, inkább a helybeliek „kanizsaisága”. Mivel az elbeszélő nem rendelkezik Németh László-i regényíró tehetséggel, nem is lát bele az albérlő

gondolataiba, így örök titok marad magányosságának igazi oka. Hat évig egy fedél alatt élt a félszeg kamasszal – aki izgatottan nézegette száradó fehérneműjét – a közös fürdőszobájú lakásban. Kapcsolatuk erre szorítkozott.

Már esett szó a fiú édesanyjának gyakori migrénjéről. Emellett azonban egyre erősebben gyötörték más fájdalmak is. A körorvos gyakori vendég volt, ámbár személye többször változott, s az elbeszélő egyikükre sem emlékszik. Vajon mikor kezdődtek a kórházi vizsgálatok? Csak azt tudja, egyre gyakrabban ismétlődtek. Ilyenkor – idősebb húgával – rákényszerült, hogy főzzenek és takarítsanak. Télen a szén- és fahordás, a rönkök és a gyújtós aprítása persze teljes egészében rámaradt. (A szenes a kertkapu előtt lapátolta le lovas kocsijáról a fuvart, onnan a fiúnak kellett azt a pincébe hordania.) Húga ritkán gyújtotta be a cserépkályhát. Mivel a fa többnyire kissé nedves volt, a begyújtáshoz mindketten benzint is használtak. A húga kezében, miközben a kissé vastagra sikerült, göcsörtös gyújtósra öntögette, egyszer lángra lobbant szűk szájú üvege. Mári a lángot a fotel huzatán oltotta el. Nyoma alapján tudni lehetett, hogy éppen hatodik kísérletre.

Nagykanizsán a kórházzal szemben laktunk, de annak orvosai nem találták meg, mi okozza a negyvenes özvegy szervezetében a föl-föllobbanó gyulladásokkal járó fájdalmakat. Évekbe került, míg az egyre jobban legyengülő asszony a család régi orvos barátjához – a pesti klinika fül-orr-gégészéhez, Rudi bácsihoz – fordult segítségért. Ő szerzett beutalót a nőgyógyászatra, ahol aztán megtalálták a gennygócot, ami az utolsó – óvóhelyi – szüléséből maradhatott vissza. Miután eltávolították, a beteg jobban lett. Rendbe persze nem jött, addigra szervezete oly mértékben tönkrement, hogy a betegségek rátelepedtek élete hátralevő részére. Mindenféle bajokkal kezelték, csak a veséjét nem vizsgálták. Így közvetlenül a halála előtt derült ki, hogy az egyik veséje születésétől kezdve nem működik. S már a másik se.

„Szondázunk” – mondta a főorvos úr a kanizsai kórházban, s a fiúnak le kellett nyelnie a végtelennek érzett gumicsövet, amivel valami undorító folyadékot vezettek ki az epéjéből. Sárgaságnak mondott súlyos betegséggel kezelték, s végül meg is gyógyították. Amikor hazakerült, szigorú diétára volt ítélve. Az öregember nem talál rá magyarázatot, hogyan került – talán egyetlen egyszer nyolc éve alatt – a vasárnapi asztalra zsírjában úszó libasült. (Vagy talán kacsa volt?) A diétázó fiú nem tudott ellenállni az illatának, a húst ugyan nem merte megvágni, de a forró zsírból bekapott két evőkanállal. Kenyér és következmények nélkül.

Vajon hol volt Kanizsán az a kis bolt, amelynek csak a kirakatára emlékszem? Üres volt, mint a „Gyarmatárunk” feliratú üzlet maga, csak egy szem narancs volt az üveg mögött. Roppan kíváncsian. A kisfiú sokszor elment az üzlet előtt, hogy megbámulja, míg egyszer volt néhány forint a zsebében, és elhatározta: megveszi. Kiderült, nem eladó. Műanyagreklám, még a háború előttről. Abból az időből, amikor apja hazafelé (vagy a Híradó moziból jövet?) a Ferenciek teréig sétált, s ilyenkor nem mindig tudott ellenállni a csábításnak, hogy bemegyen a Meinlhez, és vegyen valami meglepetést a családjának. Ez néha egy

zacskó narancs volt. Nem egy szem, hanem egy vagy két kiló. Ma is érzem az ízét a számban. De akkor a fiú megint csalódott. Pedig közben megszokta a piarista gimnázium fegyelmét, megismerte az igen különböző tanárokat, a kövéret és a soványat, a kicsit és a magasat, a közvetlent és azt is, aki meg volt róla győződve, hogy diákjaiban állandóan tudatosítania kell a rendjének nevében rejtőző kegyességet.

A hideg rettegés éveiben Nagy Ferenc menekülése harsány figyelmeztetés volt, amit Kovács Béla elhurcolása hangosított föl. A kisfiú elsősorban a hazugság és képmutatás gátlástalan uralmát érezte. Mindez valamilyen formában mindenkit érintett. A fiú ebben a mocsárban egy tiszta hangot hallott: Mindszenty Józsefét. Rajk László azt kapta elvtársaitól, amit megérdemelt. De a Mindszenty-per rádióközvetítéséből ő is „kihallotta”, hogy „begyógyszerezték”, ezért a bíróságon (osztálybíróságon) nem tudhatta, mit mond. Észrevettem? Vagy fölhívták rá a figyelmem? Később sokat olvastam a tudatmódosításról, s az öregember ezek tanulságait ugyanúgy nem tudja elválasztani emlékeitől, ahogy egyszerre hallja a recsegő rádióban a megtört hangot, és látja a film előtti Híradóban a hercegprímást fekete reverendában két tányérsapkás között, ahogy dacosan szembenéz a világgal. Nem látszik megkínzottnak. Persze Arthur Koestlertől tudjuk, hogy részben műtermi beállítások a spanyol polgárháború legmegrázóbb borzalmakat bemutató képei is, részben Berlinben (az ő közreműködésével) készültek (szovjet pénzen).

Az öregember e sorok írásakor olvasta, hogy Bertold Brecht *Rettegés és ínség a Harmadik Birodalomban* című drámai szövege arról szól, „milyen pusztítást okozott a Harmadik Birodalom mindazok személyiségében, jellemében, lelkében, akik ezt az időszakot végigélték, akár mint a rendszer hívei, akár mint áldozatai”. A világhálón nem található meg sem az, ki fogalmazta – talán 2010 körül valamikor – e sorokat, sem a budapesti előadás éve. De Brecht nagyjából akkor kezdte írni e művét, amikor a kisfiú született. Színpadra később került, s a drámaíró még sokkal később jött divatba Magyarországon. Azaz hősünk a Mindszenty-per idején nem találkozhatott e művel. Ahogy nem olvashatta Illyés *Egy mondat a zsarnokságról* című – 1956-ban megjelent – versét sem, ami olyan tökéletes lírai remekmű, hogy egy regényhez elegendő érvet foglal össze a félelem, a rettegés és az ínség kommunista időszakáról. A téma persze ma is időszerű, amit az Illyés-vers sokrétű elhallgatása bizonyít. (Tananyag ugyan, de alig hallottam iskoláról, ahol tanítják.) Hadd ismételjem meg a Brechtre hivatkozó idézetnek az – Illyés verssel kiegészíthető – megállapítását: arról a pusztításról, amit a kisfiú fiatalkorának időszaka okozott „mindazok személyiségében, jellemében, lelkében, akik ezt az időszakot végigélték, akár mint a rendszer hívei, akár mint áldozatai”.

Mint minden iskolában, a piarista gimnáziumban is sokféle ember tanított, akiket csak a szerzetesrend szelleme – és persze a fogadalom – kötött össze.

Mindenkit más fölfogásban. Az öregember ezekből a korai évekből leginkább osztályfőnökére emlékszik, noha Bojt tanár úr – miután elvesztette állását – ki-lépett a rendből, Keszthelyen lett tanár, megházasodott, elvált, s nálunk keresett vigasztalást. Anyánknak panaszkodta ki magát, aki ilyesmire nem volt fogadó-kész. Sőt zárkózottabb lett, mint általában. Egyébként volt osztályfőnökömön kívül férfi vendég talán nem is lépte át küszöbünket. (Laci bácsi kórház utáni éjszakáját kivéve.) A fiú osztálytársai közül felnőttként sokan boldogultak, né-hányuk élete persze reménytelenül félrecsúszott. Az osztály „színésze” és „tán-coskomikusa” reménytelenül elsüllyedt a rendszerellenesség mocsarába, s onnan nem is lehetett kirángatni. Egyik osztálytársunk Németországban – Ad-riányi névvel – világhírű teológus lett.

A történelem – szokása szerint – ismét beavatkozott a kisfiú – és más kis-fiúk – életébe. A piarista iskola 1948 júniusában bezárta kapuit, s szeptemberben nem nyithatta meg. A világi tanárok közül is kevesen maradtak. A szerzetesek szétszéledtek. Az államosítás után a tizenhárom éves fiúkat két általános isko-lába szórták szét. E történet szereplője ekkor már közel sem volt olyan rémült, mint '45 őszén. Új iskolájába néhány hétig – tüntetően – a régi, piarista címeres diáksapkában járt, míg egy „közeg” le nem pofozta a fejéről. A tudás, amit a gim-nazisták a piaristáktól magukkal hoztak, nagyobb és sokoldalúbb volt, mint ami Vécsey utcai általános iskolának átnevezett elemiben megszerezhető volt. Nem kellett a korábbi fegyelemmel viselkedni, nem kellett otthon tanulni, tehát át-engedhette magát a lázadás szellemének, szembefordulhatott a rend kötelezett-ségeivel is. Egy munkanappá nyilvánított katolikus ünnepen kettős sorokba állította korábbi osztálytársait, hogy tanítási idő alatt déli misére menjenek az „alsótemplomba”. (Onnan jött hozzájuk hittant tanítani egy szandálos ferences szerzetes, akivel focizni jártak a salakos vasutas pályára. És őt egy sikeres pasz-száért nagyon megdicsérte.) Mire kijöttek a templomból, várták őket. Akit első gimnáziumi napján kiröhögtek, most diákvezérnek érezte magát. Kijózanításul kapott néhány pofont a feketeautóval érkezettek egyikétől, hogy megtanulja: az állambiztonság őrei nem tűrik el a lázadás semmilyen formáját. Másként kell bizonyítania, önmagának és Nagykanizsának, hogy nem (csak) „kis pesti hülye”.

Végül szinte észrevétlenül eltelt a Vécseys év, amit emlékezetessé csak a „ballagás” tett. Utána ugyanis – homályba süllyedt körülmények között – vé-gighányta a Sétakerten keresztül hazavezető utat. Élete első részegségét nem menti, hogy a fölfordult rendnek ebben az évében fölösen sok alkohol kerülhe-tett egy iskolai rendezvény résztvevőinek poharába. Ez nemcsak a piaristáknál volt elképzelhetetlen, de abban a gimnáziumban is, ahová őstől járt. A Vécsey tanári karát is fölbolygatta az áthelyeztetések sokasága, az ő helyzetük is bi-zonytalanná vált. Talán észre sem vették, hogy a kiskamaszok nem ismerték sem a mértéket, sem a teherbíró képességüket. Hősünk rosszulletében a teme-tőbe tévedt volna, ha az nincs bezárva. Alig találta meg az egykori Déli vasút fölött a lakásukhoz átívelő hidat. És borzasztóan szégyenkezett, hogy imbo-lyogva botorkál Zsuzsáék háza előtt.

Ekkoriban került kezébe – néhány regény után – Herczeg Ferenc adriai útikönyve, a *Szelek szárnyán*. Beleszeretett a tengerbe, az Adriába, és képzeletébe belefészkelte magát a világ fölfedezésének – máig pislákoló – vágya. Ismeretlen tájak, amelyek – a díványon elnyúlva – Sven Hedin vaskos kötetét „falva” fedezett fel magának. Képzeletben bejárta a Himaláját, a titokzatos Tibetet, ahová a valóságban soha nem jutott el. De felnőtt élete második felében ez a vágy hajszoja majd, hogy eljusson messzi városokba, megízlelje távoli óceánok sós vizét, megismerje, miként élnek a Nagyvilág különböző országaiban a hozzá hasonló – és az egészen más – érdeklődésű emberek. Hazafelé az iskolából gyakran beszélgetett egy világlátott (holokauszt-túlélő) orvos nála idősebb fiával. Az tette őt fontossá, hogy irodalmi tájékozottsággal válogatott könyvtáruk volt, s kölcsön kapta tőlük a *Háború és békét*, amelyet megszeretett, és az *Eltűnt idő nyomában*, amelyet nem értett. Édesapja ennél sokkal kevesebb következetességgel vásárolt különféle könyveket. Édesanyja egyetlen kanizsai barátnőjéről, Vili néniről még bőven van mit mondani, itt csak annyit: neki is sok könyve volt. Vajon ő honnan került – először egy katonatiszt feleségeként, majd ott rekedve leánygimnáziumi tanáraként – Kanizsára? Neki sem volt ott „örökölt” társasága, talán ezért találtak egymásra anyánkkal, s folytattak végtelen beszélgetéseket. Zsuzsa lányával és Pimpi fiával a Katonarét legszélén, nem messze a fiú családjától laktak kétszobás, kicsi, de feledhetetlen élményeknek helyet adó lakásukban. A háború előtti és alatti „modern” regényeket nyilván még férjével vásárolták. Akivel a fiú soha nem találkozhatott, mert eltűnt a háborúban. Vili néni beleszokott, hogy gyerekeikről neki kellett gondoskodnia, nem élte át úgy az özvegyé válás drámáját, mint anyánk. Noha erről a kisfiú édeskeveset tudhatott. Náluk fedezte föl az Erdélyi Szépmíves Céh halinakötésű kiadványait, korán belekóstolva egy különleges világ sajátos ízeibe.

(Folytatjuk)

Zsille Gábor

Angolpark

X. Y. olyan költő,
hogy ő mindent tud a versről,
mantrázzák a mikrofonba
egy születésnap estén
a felkért szakértők bölcsen.
X. Y. távol maradt.

S tényleg, a versről mindent tud,
ismeri minden kellékét,
csak magát a verset, azt nem,
csak a szívét, benső magját,
a megrendülés tájait,
azt nemigen tárta elénk.

Gyarlón próbáljuk áttörni
a tartalmi és formai
tökélyt, hogy érzelmi viszonyt
kezdjünk, de valami nincs meg.
Varázs? Lélek? Báj? Nehéz ezt
pontos szavakba foglalni.

Szörnyű teher mindent tudni
a versről, a versírásról.
A lírában megesik, hogy
a mesterség mesterséges,
páncélként feszül a műre
a csillogó intellektus.

A jó vers talán egy dzsungel,
sorai között tigrisként
lapul egy végzetes kaland.
A mindentudó lírikus
angolparkban él: mértani
rendjében díszcserjék, pázsit,
gondosan nyírt labirintus.

Sűrű

A költői alkat sokféle,
és kivétel mindig akad,
de egy bizonyos életkor felett
egyre nehezebben írunk verset.
Személyre szabott módszerünk,
az ihlet felkorbácsolása,
az írás szolgálatába állított életrend
idővel rutinná dermed,
és egyre több ismeret gyúlik ránk,
egyre több tapasztalat,
a mesterségbeli tudás besűrűsödik,
a líra már nem hömpölyög,
szavunk már nem árad.
Egy bizonyos életkor felett
a forrás csak csordogál,
vagy elapad.

Hétköznapi vers

Nem tudom, bűn-e, hogy mostanában
a szobrokba öntött mítoszoknál
jobban izgatnak a hétköznapiak:

hogyan vitézkedett Csokonai
egy füledt füredi mulatságban,
miként gitározott Arany János,

vajon hogy nézett ki Herczeg Ferenc
klott gatyában a Balaton-parton,
s hogyan fröccsözött Tihanyban Krúdy,

mi történt Badacsonyan, amikor
Deák Ferenc fölsétált a hegyre,
s három napig nem tudott lejönni,

és Berzsenyi idején miért volt
írott törvény, hogy a szőlősorok
között nem szabad paráználkodni?

Kálvin fészekalja

2. rész

Amikor *makszot* hordtunk

Jó okot szolgáltatott a már elhatalmasodott közösségi magány további megszilárdulásához a világméretű koronavírusjárvány. Nagyobb szellemi, lelki és anyagi kárt jelentett a tőle való, a média által is gerjesztett rettegés, mint maga a kór.

Végül is egyik napról a másikra bizonytalan lett mindenki, mert a népeség, a falu aránytalanul nagyobb hányada belső erkölcsi vértet nélkül volt kénytelen szembenézni az ismeretlennel, vagyis hogy a halál a szomszédba költözött. Elhitte, amit korábban nem hitt el, hogy holnap itt lehet a vég. Elhitte az első szóra, amit a világ átgondolt gondolat nélküli hangszórói harsogtak.

Pátka bezárkózott. Bezárt a kocsmá. Bezárt az óvoda. Bezárt az iskola. Korlátozták a bolthasználatot. Az orvosi rendelőben megjelent az egyik, éppen helyettesítő orvos (azokban a hónapokban nem volt a falunak körzeti-házi-orvosa, mert a korábbi doktor nyugdíjas lett), tetőtől talpig szkafanderbe öltözött, és tisztes távolságból megnézte, meghallgatta a beteget. Az orvos félt a betegtől, ennél fogva a beteg is félni kezdett az orvostól. Helyreállt a hamisítatlan bizalmatlanság. Egy, kettő, majd három, szinte szabadon választott védőoltást kapott mindenki, aki aláírásával vállalta az injekciót. Akadt, aki négyet is kapott, ha kért. Az emberek a hosszú hónapok alatt elfelejtették egymás arcát, mert nyilvános helyeken kötelező lett a maszkviselés. Pátkán néhányan a számukra ismeretlen védőeszköz, a maszk nyelvtörő kiejtését a *maksz* egyszerűbb változatára cserélték. Bár ennek a kiejtése sem ideális...

Alkalommal, hónapokig egy orvosnő helyettesített. Kiabált. Stílus kérdése. Hogy hangerejénél fogva a beteg diagnózisa is nyilvánosságra került? Kit érdekel. Az úgynevezett beteg Magyarországon nem partner. A beteg hazánkban, politikai rendszertől függetlenül: alattvaló. A rendelőből kihallatszott minden

mondta. Egyszer nem találta a személyi igazolványát. Még a rendelőben elkezdte keresni, félig-meddig önmagának és asszisztensének téve föl a költői kérdést: hol lehet a személyi igazolványom? A helyzet kezdett komorodni. A doktornő telefonált az édesanyjának.

Mama, hol van a személyi igazolványom? Nem hagytam otthon? Hosszasan instruálta a szülőt: mit és hol túrjon föl a lakásban, földszint, emelet, úgy látszik, nagy a beltér, de az anya nem lelte az okmányt. Hagyd a francba, szólott egy idő után, nem érek rá, kezdődik a rendelés, mondta, és kiment a váróterembe. Nincs meg a személyim, harsogta a panasszal áldott pácienseknek, és kirobogott az autójához. Visszaszánguldván, jöhet az első panasz, kiszóltak: Kovács néni! Kovács néni koronavírus oltásra érkezett. A személyim, így-úgy, förmögött tovább a doktornő. Kell a személyim, kérdezte Kovács néni. Nem, nem kell, mondta az asszisztens. Tényleg nem kell, kérdezte Kovács néni. Nem kell, Kovács néni, mondta a doktornő, az én személyi igazolványom tűnt el. Ellopták? Innen lopta el valaki, tudakozódott Kovács néni barátságos részvétellel, az injekcióstútól megbabonázva. Nem, nem, Kovács néni. Majd megtörtént végre a védőoltás, és a néni kísért a váróba. Ahová némi várakozás után megérkezett a doktornő semmit meg nem oldó, fölszabadult sóhaja is, természetesen tisztán artikulált hangerővel: hol a picsában lehet a személyi igazolványom?!

Ha bemegyek az orvosi váróterembe, azóta is ez a jelenet teszi felejthetlenné szorongásomat.

...Pátka bezárkózott. Bezárt a kocsmá. Bezárt az óvoda. Bezárt az iskola. Korlátozták a bolthasználát...

A pátkai iskola az akkor még kezdetleges technikával megvalósuló távoktatásra kényszerült. Gimnazista fiam egy ideig nem járhatott Fehérvárra, mert osztályában fertőzöttet találtak. Rendőrautó jött hozzá ellenőrizni: életvitel-szerűen itthon tartózkodik-e? Kijöttek tizenöt kilométerről, igazoltatták, és vigyorogva távoztak. Ők sem gondolták komolyan? Az orvosi rendelőben is kötelező volt a maszkviselés. Aztán egyszer-egyszer nem volt maszk az egészségügyi személyzeten. Amikor még a pácienseknek kötelező volt orruk-arcukat maszkkal eltakarni, a szakszemélyzet már bátran levette azt. Ők sem gondolták komolyan?

A képviselőtestület a fertőzésre hivatkozva nem ülésezett. A hivatal nyitva tartását korlátozták, a polgármester rendeleti úton kormányozta a falut. Pátkán kísérletet sem tett senki a feltételezett virtuális közösségi élet föltámasztására a koronavírus hónapjaiban. Szabadtéri összejövetelek? Ugyan! A Pátkai Hírek nevezetű faluújság több alkalommal történő megjelenése? Nincs rá pénz! Az önkormányzat hatáskörében kiadott honlap elevenebbé tétele? Képtelen, megvalósíthatatlan minden gondolat, ami nem a helyi hatalom elméjében született meg. Onnan pedig nem sok gondolat kap fölszállási engedélyt.

Ünnep a faluban

Ha voltak, vannak ünneptelen hétköznapiak, kell, hogy legyenek ünnepek, ünnepnapok is. Hogyan és mit ünnepel egy dunántúli, mezőségi magyar falu, Pátka?

Aratónappal társított falunapot tartottak 2023. július 29-én. Mit árul el erről a falu honlapján közzétett plakát?

- „9.45 Az aratás résztvevőinek gyülekezése a Tanács köz elején.
10.00 Kivonulás az aratás helyszínére. Aratási technikák ismertetése és bemutatása, kévekötés, keresztrakás. Bevonulás az Ivánka-kúria udvarára. Hagyományos cséplési módszerek bemutatása, lóval nyomtatás, cséphadaróval történő cséplés. Rostálási módszerek. A gazda fogadja az aratókat. Búzakoszorú átadása.
12.30 Ebéd az aratóknak.
13.30 Szárazréti Nyugdíjas Klub műsora.
14.00 Pátkai Pántlika Táncegyesület.
14.30 Oroszlányi Örökifjak.
15.00 Sárkeresztesi Figurázó, Kis Figurázó, Pityang Tánccsoportok előadása.
15.00 Nevezés a főzőversenyre, főzőhelyek elfoglalása.
15.30 Főzőverseny kezdete.
15.30 Hetényi Pincekórus és a Joómadarak Hagyományőrző Egyesület közös műsora.
16.00 A Tudásunkkal kézenfogva a közösségekért című szakköri kiállítás megnyitó.
16.30 Andi bohóc.
17.00 Karate bemutató a Vértes Vidéke Hagyományőrző, Tehetséggondozó és Sportegyesület jóvoltából.
18.00 Új Nemzedékek Fája: újszülött gyerekek köszöntése.
18.00 Bálagurító verseny.
18.30 Szöllősi Hajni énekel.
19.00 Főzőverseny eredményhirdetés.
20.00 A jó LaciBetyár.

Zene és hangosítás: Pátka Elektro. Büfé a Barlang Drinks&Food jóvoltából.
Arcfestés. Fakörhinta és népi játékok.”

Mielőtt véleményt mondana erről a látszólag színes, tartalmas műsorról bárki olvasó, kérem, gondosan mérlegelje ez előadássorozat szintjét, igényességét, s tegye föl a kérdést: miféle készítés nyomán, mit akar ezzel a programmal adni a falu népének az önkormányzat? A választ Pátka község (nevezzük így) szellemi irányítóinak kell megadniuk.

A krónikás megjegyzi, hogy Pátka mintegy úri passzióként évek óta nem költi drága pénzét szakképzett könyvtárosra, az évtizedekkel ezelőtti helyiek

két kezével társadalmi munkában emelt kultúrház sem „üzemel”, nincs népművelő, közművelő, ha jobban tetszik: művelődésszervező. Ekként a kultúra is ebek harmincadjára jutott. Ki látja a kárát? Pátka népe. Pátka jövője. Mi emeli föl Pátkát, ha nem a kultúra? Talán a barbárság?

Általában az ünnepek... Ha eljönnek az ünnepek... Ha mégis vannak ünnepek, hogy ünneplünk Pátkán?

2006-ban még magasra röpült a körhinta kosara a hebegő Ibolyával, aki olyan kicsi öregasszony volt, hogy a kocsmától hazafutva is alig-alig ért földet a lába... A víztározó, a tó mellé települt néhány, műanyag szirszarokat áruló, szakadt ponyvák alatt unatkozó vándorbazáros... Fonnyadt, méregdrága léggömbök mellett árválkodó cigánylány... Egyéb, szinte válogatott bővít kínáló, kereskedőnek álcázott szerencsétlen, tehát a „vacakosok” még jelen voltak a falu búcsúján, július 26-án, Anna napon...

Aztán a katolikus templom elbúcsúzott a búcsújától is. Lehet, hogy az igen-igen csekély gyülekezet titokban emlékezett meg Szent Annáról, de ebből nem magasodott föl ünnep, nyilvános örömnünnep. Hazánkban általában a templomi búcsúkat a falunapok váltották föl, ebben Pátka is követte a többi települést, hiszen néplélekben országunk is pogány maradt Európa többi nemzetéhez hasonlóan.

...Andi bohóc, Szöllősi Hajni, a jó LaciBetyár és a többiek. Büfé a Barlang Drinks&Food jóvoltából...

Más ok is lehet az ünnepre Pátkán. Amíg hajlandó volt a faluvezetés a kultúrház ajtaját annyira szélesre tárni, hogy néhány falubeli is befért a terembe, itt ünnepelték az állami évfordulókat: augusztus 20., október 23., március 15-e és néhány helyi rendezvényt, mint például óvoda-farsang, karácsony. Az utóbbi években e jeles napok ünnepei is elmaradtak vagy elsilányultak.

Milyen egy úgynevezett községi ünnep Pátka központjában, a szerény és szép első-második világháborús emlékfalak, s a katolikus templom melletti, trianoni fakereszt árnyékában? (Egyébiránt Pátkának nincs térségi és/vagy közösségi központja. Olyan szabadtéri közterület, amely agora szerepet tölthetne be. A Vak Bottyán térnek nevezett utcátágulat sem nem tér, sem nem klasszikus utca, valami a kettő között, valami semmi. Az a falu, amelyik egy kicsit is ad magára, amelyik kicsit is szereti magát, szereti magát otthon érezni is. A pátkaiaknak nyolcszázharminc év alatt sem sikerült kialakítaniuk egy otthonos faluközpontot, ahol találkozni, beszélgetni, ünnepelni lehet?)

Akár (a múltban) a kultúrházban tartják az ünnepet, akár a szűk „főtéren”, tízegynéhány éve a polgármesterre várni kell. Ritkán pontos. Sok a dolga. A helyi kórus tenorjaként néha szólót is énekelt, az ünnep szónoklata is rá várt, olykor okleveleket, díjakat adott át a résztvevőknek, de aztán a hangszórókhoz, a mikrofonhoz, vagy a hangfalakhoz kellett sietnie, mert ezt a felelősségteljes feladatot is csak ő tudhatta ellátni. Közben koszorúzott is. Tehát ide-oda rohángált.

A volt MSZMP-s, majd MSZP-s téeszelnök is koszorút hoz. Október huszonharmadikán sem áttall koszorúval tisztelegni azok emléke előtt, akiket az ő pártbeli elődei küldtek cinikusan és már-már boldogan a másvilágra. A nyugdíjasklub elnöke is (Pátka díszpolgára) koszorút helyez el az aktuális emlékhelyen. De nem a nyugdíjas klub vásárolja a koszorút. Az önkormányzat egyik vagy másik ügyintéző hölgye szerzi be a koszorút a falu pénzéből. Ha elmu-lasztja, a többek között muflonvadász elnök úr leszúrja, miszerint kap a fejére. Ez a koszorú-ügy egy kicsikét stílustalan. Gusztustalan. Nem kellene koszorúzni? Esetleg nem így kellene megalázni egy ünnepet?

Mit látunk Pátka község honlapján 2023 augusztusa tájékán? Újabb kulturális eseményt.

MEGHÍVÓ

*Az új kenyér ideje ma eljő,
nevet a nap, nincs az égen felhő.
Haja roppan, foszlós belű fajta,
piros-fehér-zöld szalag van rajta...*
(Szuhanics Albert – Szent István ünnepe)

Pátka Község Önkormányzata meghívja Önt és
kedves családját Szent István király és
az államalapítás ünnepének tiszteletére 2023. augusztus 19-én
szombaton
10:00 órakor
a Pátkai Szent Anna katolikus templomban tartott
ünnepi megemlékezésre.

A megemlékezést celebrálja:
Tallér Krisztián katolikus plébános
Beszédet mondanak:
Varga Géza képviselő
Nagy Dániel polgármester
Ország István református lelkész
Az új kenyeret megszenteli:
Tallér Krisztián és Ország István

A megvalósítás menete: a több funkciós Joó Madarak ezúttal (a műsorközlő szerint) történelmi zászlókat hoznak be a templomba, és némi bizonytalankodás után, félfordulattal megállnak velük az oltár előtt. A pontosság kedvéért ezeknek a zászlóknak csekély köze van a történelemhez. A képviselő pontatlanul és ötletszerűen kezeli a mintegy negyven fős hallgatóságnak ismeretterjesztő szándékkal előadott tényeket. A polgármester egy 1984-es miniszteri beszédből

idéz. Megosztott információja szerint ismeretlen az idézett személy kiléte. A plébános úr, hiába van ezúttal hangosítás, szokása szerint érthetetlenül makog. A református lelkész úr komolyan veszi megemlékezését, és a Miatyánkkal zárja mondandóját, miszerint: mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma... Végezetül megcsodálhatjuk a helyi Fidesz-szervezet nemrégiben megválasztott elnökasszonyát, aki nemzeti színekben tündöklő jelmezben az oltárra helyezi a szalaggal ékesített, terjedelmes és illatos cipót, amit majd a másnapi szentmisén szegnek meg. Történelmi zászlók kivonulása a templomból. Barna rozsenyeret és féldecis műanyagpohárban kínált bort kapunk. Két szín alatti áldozás? Ezzel, mintegy negyven perc alatt, ünnepélyesen le is tudtuk a másnapot.

...a katolikus templom elbúcsúzott a búcsújától is...

Ha (véletlenül) az önkormányzat sem egészségi, sem gazdasági, sem semmilyen más okból történetesen nincs korlátozva, és megtartják Pátka állami- és különféle helyi ünnepeit, vessünk rá egy pillantást: miként zajlik ez az utóbbi öt évben.

A tervezett ünnep előtti héten, esetleg négy-három-két nappal előbb üzennek az általános iskolának, hogy (általában tanítási időben) jelenjenek meg a Vak Bottyán téri emlékfalaknál (a falu első- és második világháborús hősi halottai nevét vésték itt márványba), és ünneplő ruhában adjanak az aktuális alkalomhoz illő rövid műsort.

A hétagú képviselőtestület megalakulásakor két bizottságot választott, a Pénzügyi, Településfejlesztési és Ügyrendit és az öt tagot számláló Humán-erőforrás Bizottságot. Nem tudom a polgári kormányzat ötlete-e ez az elnevezés, vagy helyi baromság, mindenesetre értelmes ember e kifejezést igen komoly izzadság árán találhatta csak ki. Rendre a humán-erőforrás bizottság elnöke konferálja, moderálja satöbbi Pátkán az ünnepeket.

Valahogy így: „Helló, szia, szevasztok. Jó, hogy újra együtt vagyunk, azért jöttünk ide, hogy a forradalomra, évfordulóra, bármire emlékezzünk, hőseinkre, akik akkor meghaltak. Föllépnek az iskolások és Marika meg Sanyi, mert ma nemzeti ünnep van, vagyis lesz holnap, ez a zászló azért lobog. Ők meghaltak értünk, énekeljük el a himnuszunkat, a magyar himnusz. Beszédet mond polgármester urunk. Helyezzük el az önkormányzat, az iskola, a nyugdíjas klub és a többi, aki hozott koszorút, ja és a Fideszt, egymás után. Ezután a Joó Madarak előadása következik, sajnos a mikrofon elromlott, de kezdjük el közösen a Szózatot, a mi Szózatunkat.”

Öröm egy ilyen műsorból kimaradni.

A Joó Madarak (maguk sem döntötték még el, hogyan kell írni a nevüket) hagyományörző szerepe vitathatatlan. A humán és az erőforrás és a bizottság elnöke vezeti. A hazai és helyi néphagyományokat összegyűrve, egy kicsi népszínműves jelmez- és kelléktárral „megbolondítva” előadják például az idősebb pátkaiak gyerekkori emlékezetében még őrzött aratási munkafolyamatokat, a Nemzeti Múzeum és a Pilvax kávéház 1848-as történéseit, este természetesen

bekecsben kiszabadítják a börtönből jó Táncsics Mihályt, máskor ízelítőt látunk az őszi-téli esték kukoricamorzsoló évődéseiből, a pajzánság titkaiból, trágya-hordó talicskán tologatják a pajkos asszonyokat, akiknek ez egyáltalán nincs ellenükre, aztán múltidézőben ledöntik a színpadon Sztálin elvtárs felvonulástéri szobrát, és lélekben újra szabadok vagyunk..., utána jöhet Nagy Imre hangja a jugoszláv nagykövetségről vagy a parlamentből, esetleg a székely himnusz köcsögdudán és villanyorgonán... Mindezt olyan utánozhatatlan bájjal művelik a derék Joó Madarak, hogy nehéz eldönteni: sírunk vagy nevetünk-e rajtuk és magunkon, de összegezve tény, hogy legalább valamit csinálnak. Ne bántsuk őket. Nyomatékkal megismétlem, a Joó Madarak legalább valami majdnem értelmeset csinálnak...

...Helló, szia, szevasztok...

A helyi ünnepek közül említsünk meg egyet. Gárdonyi Géza magyar író gyerekkora pár hónapját Pátkán töltötte mint még félig-meddig öntudatlan, négyéves kislegény. Szülei gyakori vándorlásra kényszerülve néhány hónapra ide-sodródtak, majd mentek tovább. Az *egri csillagok* írójára a falu nagyon büszke. Hajdani lakóházán emléktábla hirdeti itteni hónapjait. 2022. október 27-én, csütörtökön 10.00 órakor még egy, újabb emléktáblát helyeztek a ház falára, halála századik évfordulóján.

Ünnepelni viszont már nem sikerült. Az önkormányzat által szervezett alkalomra kérték az iskola közreműködését. A megbízott magyartanár nő betanította az akkor még lelkes gyerekeket, fújták a regényrészleteket, mondták a Gárdonyi-verseket, csak hogy nem működött a mikrofon vagy a hangszóró, szó nem sok, nem hallatszott semmi sem, és még három-négy munkagép is zajszennyezéssel söpört végig az utcán, magyarán dübörgött, s egy menetrend szerinti autóbusz is átsuhant a délelőtti ünnepen, de mindez nem volt elég. Amikor a polgármester úr csípőmagasságban tartott okostelefonja segítségével elkezdte a wikipédiáról „puskázni” Gárdonyi írói álneveit a tökéletesen közömbös diákifjúságnak, fölvisített az önkormányzat karbantartó-falugondozó munkabrigádjának közeli műhelyéből a flexi, a csiszológép. Hosszú-hosszú percekig flexeltek tehát. Aztán szétszéledt a gyér ünneplők csalódott halmaza.

Ez a tanár nő, ezek a közreműködő gyerekek, ez a csekély, főleg gyerek hallgatóság (ki más ér rá a faluban délelőtt?, mondjuk ők sem, mert tananyag is van a világban) soha többé nem megy Pátkán az egykori Gárdonyi-ház közelébe sem!

(Ünnep után; A „Pátkai Községi Élet” Facebook-közleménye.)

Tisztelt Lakosság!

Alpolgármester Asszony lehetővé tette a szüreti felvonulás után a kultúrház udvarán otthagytott lótrágya ingyen elvitelét, trágázás céljából. Az akció szeptember 22-éig, illetve a készlet erejéig tart. 2023. szeptember 20.)

Mostohatestvérek, elvérzett pártok

A Duna túlsó oldalán, Komáromtól északkeleti irányban, mintegy tíz kilométerre fekszik Pátka egyik testvértelepülése, Hetény. Falunknál némileg kevesebb lelket számlál, de a Pátkánál idősebb települést régóta olyannyira kedvelik a gólyák, hogy a falu címerét is ez az általunk magyar vándormadárnak nevezett „légi herceg” díszíti. (Felvidéken van még egy, Pátkán ritkábban említett település: a szintén közeli Szemeréd, Erdélyben a harmadik testvérfalu: Körösfő.) Pontosabban fogalmazunk, ha ezeket a falvakat mostohatestvér-településeknek nevezzük.

Pátka öt főt számláló Humán Erőforrás Bizottsága egyik tagját bízták meg a testvértelepülésekkel való kapcsolattartással, az ezzel összefüggő különféle ügyintézésel. Ő ezt ösztönszerűen, aktuális teendői szerint intézi.

2023. augusztus 29-én jönne Hetény küldöttsége, de ma még, augusztus 25-én nincs, aki fogadja őket. A pátkaiak készületlenül bámészkodnak: valaki más szervezze meg azoknak a hetényieknek a fogadását, akik végtelen szeretettel, baráti rendezvényekkel és terített asztallal várják megannyiszor a pátkaiakat. Viszont a helyi bizottság tagja nem ér rá aznap a hetényiekkel bíbelődni.

...amikor a polgármester úr csípőmagasságban tartott okostelefonja segítségével elkezdte a wikipédiáról „puskázni” Gárdonyi írói álneveit a tökéletesen közömbös diákifjúságnak...

Egyelőre a vendégek terített asztala is üres. Pátka vendégszerető. Pár éve egy másik képviselő valamelyik népiünnepélyen dölyfösen kijelentette: nem etetjük a falut! És bevonult a képviselőtestülettel és a vendégekkel a kultúrházba (a falu költségén) „falatozni”... Ezek az emberek nem ismerik az önzetlenséget. A barátságot. A vendégszeretetet. Közelítsük meg magasabb nézőpontból a gondot?

(A hetényi gyerekcsoporthoz 29-én végül az iskola fogadta ebéddel, programokkal. Talán folytatódik a két falu között megszokott „hídverés”, de ennek alapja, mint most is kiderült, csak az iskola lehet!)

Magyarország hivatalos verziója szerint szeretné, ha a trianoni döntéssel elszakított területek magyarsága a szülőföldjén maradna. Az ottaniak sorsa minden elcsatolt területen keserves. Ők egyáltalán nem örülnek annak, ha alkalmanként nemzetiszínű népviseletben vidámkodnak, megfigyelve az anyaország abbéli igényének, hogy látszólag elégedettek újabb „anyanemzetük” óhajtott kívánalmával, miközben lassan-lassan tóttá, oláhhá, ukránná, ráccásatöbbségi válnak. Amikor néhány éve a külföldi magyarok újabb kitaszítottságáról szavaztak a magyarországi magyarok, nos, Pátka ugyanolyan módon közömbös, elutasító a mostohatestvér-településekkel szemben. Harminchárom év, egy nemzedék felnövekedése, régi szóval egy emberöltő ideje alatt sem sikerült „lelket lehelni” a testvériség dermedt szerveibe... Össznépi képmutatás?

...Pontosabban fogalmazunk, ha ezeket a falvakat mostohatestvér-településeknek nevezzük...

Végül is, összegezve, a testvértelepülések pár évtizede fölvirágozott kapcsolatrendszere csak akkor ér bármit is, ha valódi barátságok köttetnek a külhoni és a hazai családok, szervezetek és intézmények között. Ha a magyarországi magyarság a Felvidékre, Kárpátaljára vagy Erdélybe nem a romantikus sajnálkozás igénye kiélésére kegyeskedik ellátogatni, ha nem a titói partizánok rémtettein szörnyülködni, vagy az országhatárt ostromló bevándorlókat „csodálni” látogat a Délvidékre, hanem az ottaniakkal kölcsönösen szellemi hazájának tekinti a Kárpát-medencét, akkor már céljához ért a „testvérkezés”, akkor már a zsigerekben halványodik végre az a bizonyos *Kádár-medence*...

Az az országSZerte nagyon is ismerős párt, amit a moszkoviták uraltak, már csak nyomokban él a régi elvtársakban Pátkán. Jó, a nosztalgia maradt, de anyagi és szervezeti táptalaj nélkül csak a múlt... Más, netán pártosodásig jutó társadalmi erő nem állt lábra, bár pár éve a Jobbiknak is olykor nagy volt a hangja. A Kisgazdák az elmúlt harminc évben elkövetett különféle politikai szerencsétlenkedése itt is megölte a pártot. Maradt a Fidesz. Noha ezt a pártot sem látjuk, csak a jelentéktelen Facebook-veleményekben mernek a falu elé állni olykor, de ezt lehetetlen komolyan venni.

Azt mondják a faluban, hogy a 2019-ben, Fidesz-színekben polgármesteri babérokra pályázó vállalkozó (Royal Rose Lovarda), egyszersmind bicskei labdarúgó-utánpótlás edző, mostanra eltűnt. Ha így lenne, nagy hiba volna, mert nem kérdezhetnénk meg tőle, néhány példa, a következőket.

Ha, mint írta, „a település gyermekeinek lovasoktatását felvállalta”, miért nem teljesítette maradéktalanul azt? Miért voltak sokszor a szerződésben rögzítettnél rövidebbek a lovaglórak, miért maradtak el, miért vették föl az oktatók nemegyszer előre a jövedelmet? Ha, mint írta, igazi otthonra lelt Pátkán, miért vitte el egyik kislányát tanév közben egy székesfehérvári iskolába? Miért nem teljesítette több ízben szerződésben rögzített vagy nagyvonalúan ígéretekre alapozott vállalkozói kötelezettségeit? Az ígéret szép szó, nagyon szép szó. Az ígérő évente párszor családotól lemerül, kikapcsolódás végett, víz alatt úszkáló állatkák után kutatva bűvárszemüvegben a Földközi-tenger mélyére Egyiptom partjainál, a kapitális pátkai balek meg nyugodtan futhat akár a gízai nagy szfinxig a pénze után. De egyelőre Facebookon megvédi az edzőt és lovasembert az országgyűlési képviselő úr, hiszen időnként az ő lovardájában lovagol... Szinte tűzbe teszi érte a kezét, mint *Mucius Scaevola* Porsena előtt. Csak lángra ne kapjon ama „szent jobb”.

2019-ben szép, bazári fesztivált rendeztek valaminő közpénzből ugrálóvárral, dodzsemmel, imádsággal, parlamenti képviselővel, fehérvár-öreghegyi önkormányzati képviselővel, a megyei közgyűlés elnökével az Ivánka kúria sokat látott, sokat próbált udvarán, a madárcseresznye, népi nevén a zsidómeggyfa árnyékában, ahol akkor már óvatlanul polgármesterré is kikiáltották. De a választást pár

nap múlva néhány szavazat híján elbukta, így rövidesen passzivitásba süllyedt, majd más ügyekben kamatoztatta károkozó tehetségét, és ismét a már emlegetett Nagy Dániel Ferenc lett a tetszhalott falu harmadszor megválasztott, immár másodszor független polgármestere.

– Dzsúlió! Holnap iskola!

– szól oda csütörtök este a bicikliről a házuk felé ballagó fiúnak az igazgató-asszony.

– Oké! – válaszolja a délamerikai szappanoperákon edződött szülőkkal megáldott csemete.

2023. szeptember elsején, péntek reggel újra jönnek a gyerekek az iskolába! Péntek reggel jönnek a gyerekek a Pátkai Református Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskolába! Talán Dzsúlió is megérkezik.

Amikor aktív állami és önkormányzati „támogatással” bezárták a százhatvankilenc főt számláló, akkor pár éve följújtott, az Ivánka kúriában működő, nyolcosztályos általános iskolát, helyét rövid idő után a polgármesteri hivatal foglalta el. A közeli, régi épületből ugyan tanácsos volt kiköltözni, mert előcskult az évek során, s karbantartására nemigen költöttek. Igaz, a falu vezetői fennhangoztatták, hogy amint lehet, újra indítják az általános iskolát, ezt percig sem vették komolyan. A falu sem. (Az utolsó tanévzáróra a képviselőtestület az iskola sorsán nevetgélve sétált át a diákok közé.) Mert ha komolyan vették volna, nem foglalják el a polgármesteri hivatal céljaira az Ivánka kúria épületét. Ezzel a nemes cselekedettel, épület hiányában, egyúttal elzárták egy újra indítható iskola létrejöttét is. A kör bezárult, az iskolalétesítés vitája lezárult, hiába baszdmegoltak napokig az önkormányzatra a falu közepén, a COOP-ABC előtt a derék pátkai asszonyok, csemetéiket fölrahatták ezután a háromnegyed hetes, menetrend szerinti csuklós autóbuszokra, majd autóbuszra, mert a kezdeti kettőből egy maradt, hogy végig utazzák, sokan állva, a tizenöt kilométeres utat, a közmeghallgatáson már egyetlen édesanya sem hallatta a hangját, más, fontosabb dolga volt, mint gyereke jövője, semmint hogy szóvá tegye a méltánytalanságot.

(A krónikás megjegyzi, hogy Pátkával ellentétben a Székesfehérvár településnyúlványát képező Csala házaiból biztonsági övvel ellátott iskolabusz szállítja a gyerekeket. Megjegyzi továbbá, hogy 1986-ban a Pest megyei Kartal nagyközségben lakott, ahol új óvoda, orvosi rendelők, élelmiszer áruház, iskola, takarékszövetkezet satöbbi fogadta. Igaz, a tanácsháza már kezdett előregedni, de a tanácselnök úgy döntött, hogy a középületek közül az lesz az utolsó a följúítások során. A kultúrház is ramaty állapotban volt, de új otthonra lelt a négy év múlva végleg fölöslegessé vált pártház falai között...)

...hiába baszdmegoltak az önkormányzatra az ábécé előtt a derék pátkai asszonyok...

2015 szeptemberétől, hétfőn reggel hét óra után jöttek a gyerekek, összesen négyen jöttek; de teltek az évek, és 2023. szeptember elsején hetvenen jönnek a pátkai gyerekek a református iskolába. Néhányan jönnek a környék falvaiból, például Lovasberényből, Vértesacsáról, sőt, a mintegy százezer főt számláló Székesfehérvárról is...

Vajon miért? Talán fölfogták végre az olykor nehezen vagy önzően gondolkodó pátkai szülők, hogy ugyanolyan színvonalú nevelés-oktatás folyik Pátkán is, mint a megyeszékhelyen? Ha ugyan nem külön! Az Oktatási Hivatal mindenütt azonos követelményeket állít. Szeptembertől, immár a második tanévben, minden tantárgyat egyetemi, főiskolai végzettségű szaktanár tanít Pátkán! Sőt, idén már indul nyolcadik osztály is!

2024 nyár elején majd virágba borul a református templom környéke, Kálvin János új fészekalja, az iskola, és olykor párás szemű nagymamák és meghatottan szípgó édesanyák sorfala közt elballagnak növendékei. Fölfogta-e végre a polgármester úr, hogy nem a fehérvári és más városi, többszáz fős tömegiskolák formálják sikerrel diákjainkat? Igaz, ő nem ide íratta gyermekét. Mit neki a falu? Vérbeli lokálpatrióta?

Itt nem kell iskolarendőr. Nincsenek tantermeket folyóújtó, vagy öngyilkossággal kísérletező gyerekek. Mert a pátkai állami iskola bezárásakor, még mint képviselő, a mostani polgármester is a fehérvári tömegiskolák eredményeit dicsérte... Hogy a pedagógus ott tud igazán kibontakozni... Hát igen, nem lehet mindenhez érteni...

...majd virágba borul a református templom környéke...

Hogyan is kezdődött, folytatódott nyolc évvel ezelőtt?

Országh István református lelképásztor, ma már egyszersmind iskolafenntartó korábban még egy, a jövőt firtató kérdésemre így válaszolt: „nem tartom elsődleges feladatommak, hogy a falu kulturális életéért felelősséget vállaljak. A gyülekezet hitbéli megújulásáért akarok munkálkodni.” A régi református iskola évtizedek óta üres épületét is el akarta adni. Talán rájött, hogy a gyülekezetet is csak úgy tudja megerősíteni, megmenteni (?), ha újra föltámasztja a tetszhalott iskolát, ha iskolát teremt?

Búvös aurát rajzolok a pátkai református lelkész úr köré? Netán feje fölé glóriát? De hiszen nekik nincsenek szentjeik! Akkor legendát teremtke? Igen, mert egyszál maga, konok következetességgel, sziszifuszi neki-nekifeszüléssel elkezdte fölfelé görgetni ama követ. Elkezdte építeni a jövőt. Pátka jövőjét. (Ne árulják el neki, ő sem tudja. Vagy nagyon is?)

Az iskolafenntartó szerepét vállaló Országh István közben házasságot kötött, és fekete, kálvini palástja alól az évek során négy apró csemete bújt elő, nemcsak jelképesen, mert az istentiszteletek, a szertartások közben is nem egyszer apjuk körül sündörögnek. És még hetven kislány, kislegény, de ők már csak jelképesen, mert ők Kálvin János fészekalja. Lassan-lassan, gondok és ketyek közt épült föl, először a lelkében, az iskola.

De már az óvodában is ott hagyta a lába nyomát. Vagy csak a terembe belépő lábáról levetett cipőjét. Amikor bizonyos napokon megérkeztek a szülők a gyermekeikért, a csoportszoba ajtaja előtt várakozott a lelkész úr és segédje cipője. Ez volt a jel: még tart a hittanóra. Aztán családi napközit szeretett volna létrehozni, de ez csak terv maradt.

A római katolikus egyház állásfoglalása lehetetlenné tette Pátkán az újbóli iskolaalapítást, ugyanis az alapítást olyan nagy tanulólétszámhoz kötötte, aki/ami itt „nem állt rendelkezésre” (kétszázvalahány lélek). A lelkész úrnak a létszám tekintetében a semmiből kellett kezdeni.

(Pátka lakossága 2021-ben 1789 fő. Római katolikus 35,6%, református 17,1%, evangélikus 0,8%, görögkatolikus 0,1%, felekezeten kívüli 14,9%, nem nyilatkozott 30,9%.)

2013 őszén a szomszéd falu, Lovasberény református iskolája fogadta be 4 tanulóval a pátkai kihelyezett osztályt. Ugyanez évben az illetékes minisztérium három millió forintot adott az iskolaépítés megkezdéséhez. A Kossuth (a néhai Öreg) utca frontjára néző régi iskolaépület helyére került az új. Utoljára 1948. június 15-én tanítottak itt, miután a hajdani, nagyreményű néprajztudós, akkor már dicstelen szerepet vállaló közoktatási miniszter, Ortutay Gyula „szakmai” előkészítésével a kommunisták bezáratták, mondjuk úgy államosították az egyházi tanintézeteket.

...már az óvodában is ott hagyta a lába nyomát. Vagy csak a terembe belépő lábáról levetett cipőjét...

Nemigen hittek, a krónikás is kétkedve ingatta a fejét, kevesek közt egyedül Ország István hitt az iskola föltámasztásában. Ha például az önkormányzat nem veszi igénybe a hivatal céljaira a nem is oly régen kifejezetten iskolai célokra följújtott Ivánka kúriát, talán nem kell a falunak új épületeket emelnie... Mert időközben lassan-lassan beépül (szerencsére hely van) a templom, a parókia és az iskola által határolt terület. Az iskola mégiscsak stratégiai ügy kellett volna legyen a faluvezetés számára!

2014 szeptemberében 8 fővel folytatódott a Pátkára kihelyezett oktatás. Utána folyamatos szerénységgel növekedett a tanulólétszám, s végül is 2015 szeptemberétől levált Lovasberényről, önálló lett a pátkai református iskola!

– Az iskola születéséhez és megmaradás-történetéhez szükséges volt a mindenkori presbitérium. Elkötelezettek voltak – mondja István.

Egy helyi pedagógus-kántor házaspár irányította először az iskolát. A fiatalon is ősz asszony volt egy évig a vezető, majd helyet cseréltek, s 2016-tól a talán evangélikus kántor férj lett a megbízott igazgató. A tanintézet az év szeptemberétől alapfokú művészeti iskola.

A tanév végén, a fenntartó és a vezetők valamiféle közös beletörődésével megszűnt a házaspár munkaviszonya, utóbbiak a regényes Izland szigetére vándorolnak, majd vissza Magyarországra, de már nem a pátkai iskolába.

2016-ban a lelkészt fölfüggesztik. Hónapokig nem felügyelheti az iskolát sem, majd áprilisban az esperes behívhatja, az ellene indított eljárást (többek között néhány pátkai presbiter mellette való kiállása hatására) visszavonják. Az esperes nemsokára hárommillió forintos „bánatpénzt” juttat a pátkaiaknak.

– *Dzsúlió! Holnap iskola! – Oké! – válaszolja a délamerikai szappanoperákon edződött szülőkkel megáldott csemete.*

Az iskolavezetés válsága ezután is folytatódott. A szemüveges igazgatóasszony amellet, hogy bizalmasnak mondott ismereteket szivárogtatott ki az illetékteleneknek, néhány más vétséget is elkövetett. Nem biztos, hogy az előírt tankönyv használata nélkül is eredményes lesz az oktatás, nem biztos, hogy a nevelést szolgálja a tanidőben a néhány kollegina hasznára a tanári szobába hívott manikűrös aktív ténykedése, és nem biztos még ez meg az...

Rövid bizonytalankodás után újabb igazgatóváltásra került sor, és a nevelőtestület is vércserén ment át. Kezdett az iskola talpra állni, mint a föltámasztott Lázár a Bibliában:

„Amikor látta Jézus, hogy ott fekszik, és megtudta, hogy már milyen hosszú ideje, megkérdezte tőle: »Akarsz-e meggyógyulni?« A beteg így válaszolt neki: »Uram, nincs emberem, hogy amint felkavarodik a víz, beemeljen a medencébe: amíg én megyek, más lép be előttem.« Jézus azt mondta neki: »Kelj fel, vedd az ágyadat, és járj!« És azonnal egészséges lett ez az ember, felvette az ágyát, és járt.”

A kezdetektől 2023-ig összesen negyven millió forintba került az iskola építése.

2020 szeptemberétől egy, a faluban közel húsz éve letelepedett pedagógusasszony irányítja szakmai szempontból az iskolát, egyszersmind ő a krónika-szerző párja. A 2022–23-as nevelési évben 80 millió forintba került az iskola fenntartása a református egyház általi és állami támogatásból. Mint említettem, de a felszínes bírálók kedvéért nem árt megismételni: valamennyi szakalkalmazott főiskolai vagy egyetemi végzettségű pedagógus. Főállású, óraadó, fejlesztőpedagógus, pedagógiai asszisztens, összesen 20 fő. Technikai dolgozó 2, a református szeretetszolgálat közfoglalkoztatotti rendszerének köszönhetően 7 fő segítő.

Az alapfokú művészeti nevelésen belül két művészeti ágban (képzőművészet: festészet-grafika, zeneművészet: zongora, szintetizátor, furulya) oktatnak. Mi van még az iskolában? Homokozó, udvari játékok a szabadban, kenyérsütő kemence, tankert a zöldség- és gyümölcs termesztésre.

– Minden évben lépünk egyet előre – mondja a lelkész úr, miközben elküldi kisiskolás fiát a tanári szoba vendégszékéről, hogy nyugodtan tudjunk beszélgetni. – A falu megosztottságát hozta elő az iskola – fűzi tovább az elkezdett gondolatot. Sokan félték beíratni a gyerekeket, mások a legszerencsétlenebb időszakokban, egyik napról a másikra elvitték őket.

Az ingadozó ősök talán már elfogytak. De egyik-másik „jóakaró” hisztériájának következtében áthullámszik egy-egy hangulatroham a szülők lelkén, és elbizonytalanodnak. Az is többeket távol tartott az iskolától, hogy a lelkész úr Fidesz-szimpatizáns. S hogy az iskola körül ólálkodik néhány kókler, úgynevezett megélhetési fideszes... Ezeket bizony illő távolságban kellene tartani.

Az iskola szellemiségét gyöngíti, hogy újabban (központi követelmény alapján) be kell fogadnia minden jelentkezőt a körzetből. Igaz, Székesfehérváron kijelölt a főhatóság a pátkai mellett egy nem egyházi iskolát is, ha valaki nem ide, Pátkára akarja beíratni a gyermekét. – Református szellemben építi a jövőt az iskola! – erősíti meg a lelkész úr.

...Akarsz-e meggyógyulni? Kelj fel, vedd az ágyadat, és járj!...

Hazafelé indul a Kossuth (Öreg) utcán biciklivel az igazgató asszony. Különféle pakkok a bringán: laptop, bevásárlószatyor, festékek, rajzkellékek, gyerekdolgok, ügyiratok, bármi, ami a mai nap pedagógiai befejezéséhez és a holnapi fölkészüléshez kell. Villog a küllő, surrog a kerék, forog, halad. Az utcában is lakik néhány nebuló. Őszelő van, remek az idő, Kálvin fészekalja, a gyerekek még a házak előtt a gyepen vagy a rácskerítések mögött.

– Áldás, békesség, Anikó néni – köszönnek, ahogyan tanulták a református iskolában. Mert ott így kell köszönni. De akkor sincs gond, ha azt mondják: jónapot, jóestét. Csak köszönjenek.

– Áldás, békesség! Jó estét, Anikó néni!

– Áldás, békesség, Hajni! – Jó estét, Isti! – köszön a tanárnő az út két oldalára, jobbra is, balra is. Mindenkinek köszön a bizalom.

Filip Tamás

Akikben csend van

Elvakít egy nagy dühödt igen.
Mintha nem is én mondtam volna ki,
csak úgy, magától született
volna meg, akitől gyorsan
meg kell szabadulni.

Széttépi száradó ingem a szél,
vérezni kezd a szakadás.
A vért nem látom vörösnek,
inkább sötétnek, ilyen a film, ha
fekete-fehér és művész, ha
a hatvanas évekből maradt ránk.

Fogaim kavicsok, szép sorban
visszadobálom őket az
életfolyóba, és ha köhögök,
darázsrajok szabadulnak ki
a számból. Boldogan intek utánuk,
menjenek isten hírével, csak
azt nem értem, a zúgást miért
hagyták itt a fejemben?

Boldogok, akikben csend van,
mert abból bármi megszülethet,
a magamfajta örökké
a zúgással viaskodik.
És mindig igent mond, nagy
dühödt igent, ha megkérdezik,
és akkor is, ha nem. Így hát
sokan az igen emberének hiszik,
pedig csak nem ismerik.

Ön itt áll

Nehéz a kötetnek címet találnod?
Én is mindig így vagyok vele.
Egy a múltkorról megmaradt,
legyen a tied. *Ön itt áll.*

De tudjuk, hogy már nem sokáig,
mert én kimozdítom őt, igen.
Az összefüggő parkokhoz
körkörös nyomok vezetnek.

És ha kódexet akarnál írni, végére
hagyd az iniciálét, addigra már
kezed szinte magától kanyarítja
az első betűt a többi tízezer elé.

A fényes ösvényen vár egy szürke
talizmán, indulj, hajolj le érte,
csókold meg, vigyázni fog rád.
Párbeszédetek néma lesz, de
soha nem szakad meg.

Éjszaka

Föltámad bennem valami
névtelen érzés a neszeztől
zsúfolt éjszakában, derengő
trónusra gondolok, hosszú
lépcső vezet föl hozzá,
még üres, a törvény nem
mondja meg, ki ülhet rá.
De az is lehet, hogy ezen
a trónon állni kell, hogy
a koronás fej, melyről
még nem tudjuk, kié,
az éghez közelebb legyen.

Kimondani

Kövekké válik a zuhanás,
az álom pergő homokká,
de a szolgalmi út hozzám vezet.
És ha a profán körmenet
résztevőit hivatásos
ellentüntetők megdobálják,
gondolatban lesújt rájuk
a kezem. Én a versekből
tanultam élni, otthon vagyok
Atlantiszomban, a teraszon
tartott nagy aszfodélosz csokrot
éjjelre mindig beviszem
a hálósobámba. A versek
megtanítottak, hogy mitől
maradjak távol, és miben
vegyek részt, s ha összekeverem
néha, az nem a versek hibája.
Moziba indulok, és egy
finisszázson találom magam,
ahol a könnyeim kibuggyannak,
mert a képek nemsokára
elhagyják ezt a múzeumot,
s mire újra jönnek, én már nem
leszek, ahogy az üstökös, bár
halványul maga is, mire
visszatér, engem nem talál itt.
Legyőzhetetlen vagyok, és gyáva,
beletörődöm, amiért
harcolhatnék is, de beleállok
a vesztes csatába. Keresni jó,
megszállottan keresni, néha
azt hiszem, én a keresést
adom a világnak, nem kell, hogy
megköszönje, épp elég, ha
beleír abba a könyvbe,
amelynek címét nem merem
kimondani.

Régi szentély

Leülsz a géphez, hogy verset írj,
és látod, a billentyűzeten
hieroglifák. Miféle verset
lehet ezekkel írni? Felirat
legyen egy elsüllyedt szentély falán,
mit a régészek se értenek meg?
Hol vannak már, kik ott imádták
vérző istenük? Utódaik
utódai is nyom nélkül
szívódtak fel híg vérében
a nyúlós sokaságnak:
ma szektában él minden ember,
gyűlöl és imád, híveket gyűjt,
és begyűjtik őt is, csak a miért
marad titok. A titokhoz új nyelv,
új beszélők kellenének, de ne
nekem jusson a feladat,
istenem vedd el a gépemről
az érthetetlen jeleket, hadd
maradjak, ki eddig voltam, az.
A billentyűkre tégy betűket
újra, s ha lenyomom őket szépen
sorban, versem szólhasson akár
hieroglifákról, csak maradjon
meg a hűvös távlat, a régi
szentélyt majd kiásom, és falára
felszögezem a feliratot.

Egy nap

Mintha össze volna ragasztva
egyetlen hosszú nappá az élet.
Elképzeltem, hogy reggel van még,
és van idő átgondolni, mi legyen
velem, meghaljak-e vagy éljek.

Felöltözöm, és elmegyek hazulról,
mintha lenne dolgom, az utcákat
összesétálják a lábaim, végül
majdnem vonatra szálllok,
s ha jó estéttel köszönnek rám,
elcsodálkozom, és a jó reggelt
szinte magától csúszik ki a számon.

Ide betérek, hátha várnak,
és igen, úgy koccannak össze
itt a poharak, a biliárdasztalon
a golyók, mint szerelmesek
szívében az örökmozgó molekulák,
egymás szavába vágnak a költők,
és mindegyik a maga versét
szavalja az éjszakában.

Úristen, éjszaka? Már az is eljött?
Eljött, persze, de nem úgy, ahogy
elképzelitek. Nem olyan sötét,
de hosszabb, s mire végképp
elunná, levetítik életed
rendezői változatát.

Fényképes riport

Mit tegyen egy író itt és most, a vírus és az életkor előre haladásával, a vérrögök rémével és visszerek görcseivel.

Máris előre szaladtam. A nagy öregek, de fiatalabb íróársaim panaszai és eltűnése az utolsó életfunkció nagy süllyesztőjébe megzavarták életemet, amelyből hiányzott az asszony, aki valójában nem hiányzik, csak a nő.

A város komor utcái nyomasztanak, beülnék a kocsimba, megpakolnám a csomagtartót. No, persze az előírások!

Maszk rendben, az első oltást megkaptam, és egy távoli dátumot a másodikra.

Valamikor tárcákat írtam. Elvonultam a világtól, amely elvileg inspirált volna. Mégis összeütöttem kettőt-hármat, és a strandra menet feladtam expressz levélben. Előre dolgoztam. Így mehettem máris a strandra, ahol egy-egy fiatal pipi unatkozott. Vajon kit ismernék fel most, húsz év múlva.

Nem voltam munkamániás, de most, amikor nem kell a tárca, rám jött. Szaporázom. A napilapok a celebek pletykái mellett a pártpolitika mérgét csepegtetik. Az írásaim közlése és a honorárium bizonytalan. Hogy miért írom le mindezt a járvány idején, és miért írok a múlt és a jelen szeretőiről? A katona-viselteknek, a fröccs mellett, miért jut eszükbe az éleslövészet?

Álmodozom, tavaly sem voltam sehol, idén miért mennék? Itt a harmadik hullám. Az olvasó még emlékezhet rá. Azóta unok vírusról beszélni. Viszont szépen gyűlik az új kötetem. Tavaly talán egyedül én nem voltam sehol. Valaki nyilván kimerészkedett, mert megjelent az angol mutáns. Megjelent az északi határon, nógrádi tapasztalataim alapján csak északról jöhetett. Az ingázók hozták be. Ha északról jön, menjünk délebbre, gondoltam logikusan, és a sok felesleges holmi közé bedobáltam a létfontosságúakat is. Ilyen például a laptop és a mobilnet. Másfél óra alatt leérek, ha nem meszel le a rendőr.

Amikor odaértem, kiderült, hogy nincs nálam fogkefe.

Szerettem azokat a kis meseházikókat, évente visszajártam. Már akkor is odajártam, amikor még nem hirdettek előszezon. A Balaton könnyen elérhető

onnan, ha éppen nem írtam, le is mehettem volna a partra. Akkor még meg lehetett élni írásból. Mesebeli idők voltak.

A kertben volt egy lugas, odahúzódtam az ócska kis táskairógéppel, amelyet mára egy engem is felfaló szörnyetegre cseréltem.

Ami a járványt illeti, hétágra süt a nap, ki beszél itt járványról?

Szerencsés ember vagyok, engem elkerült. Hiszen megkaptam az oltást. Nem is megyek külföldre, ahonnan rossz hírek érkeznek. Úgy tűnik, hogy a járvány körbejár. Nincs is kedvem idegenekkel találkozni, több időm marad az írásra. Fiatalon könnyelmű az ember. A munka és a szorgalom riasztó fogalmak. A víz, a tó nyílt vize csábító. Ha valamit elhatároztam, végigvittem, el ne felejtsem.

Ha északról és nyugatról fenyeget a veszedelem, menjünk délebbre. Most nem jártam le a frekvenciáltabb strandokra.

A meseházikó most is megvan, bevezették a villanyt. Az öreg petróleumlámpa ott lóg a falon, a polcon csorba köcsögök. Némelyikben a tej aludt meg. Egy-egy szilkére valót áthozott Rozi a harmadik szomszédból. Nem mondom, elég nehéz volt legalább a pruszlikot lehámoznom róla, no meg az alsószoknya is kutya divat. Volt, amikor az anyja végigordította az utcát:

– Roziíí!

De addigra, mire hervadni kezdtek a virágok, és szedelőzködtem, már tudtam a nyitját, és nem gabalyodtam bele a fehérnép viseletébe.

Az ebédet a szomszéd néni hozta, évek múlva már a lánya. Mert hosszúak voltak akkoriban a nyarak, csak hűvös időben raktam meg a kemencét. Ezért is siettem haza ősszel. Nem volt kedvem naponta begyűjtani.

Most mégis? A vírus idején szívesen begyűjtanék. Álmodozni jó, csak akad valami újabb Rozi, aki a maszkot is levenné. Persze még mindig a kapu előtt állok, és hordom vissza, ami nem fér be a csomagtartóba.

Cikáznak a gondolataim, feltolulnak az emlékek. Mintha már ott is lennék.

Kopogtam az ócska Erikán. Az Erika csak egy divatjamúlt írógép. Ha megvolt a tárca – boldog idők, a napilapok minden nap közöltek egyet-egyet –, mehettem volna a pénztárhoz azonnal, de inkább postán kértem, kéthetenként. Lassan valamiféle balatoni tudósító lettem. A dolgozók nyaraltak, én dolgoztam és tárcát írtam a naplementéről, a gólyákról, sirályokról. Békés témák. Elnézték nekem. A novelláim és a ritka verseim is kelendőek voltak. A nyarak elteltek, télen bejártam a szerkesztőségbe, azaz a szerkesztőség mellé. Éjszakába nyúló adomázás és pajzán férfigistóriák keringtek a füstös levegőben, a kocsmában, ahogy ez egy újságíróhoz illik. Tudod, ez valahogy úgy van a férfiaknál, mint a horgászoknál, illetlenséget mondani. A szerkesztőségi gépirónő ama rókához hasonlított, amelyről hét bőrt nyúznak le. A második feles vagy a harmadik korsó után a szegény kopott veréb elkezdett tündéresedni. A törzsasztalnál sosem derült ki, hogy minden történet ihletője Bözsi. Nem is volt azon a rókán hét bőr, csak éppen legalább heten voltak, akik lefejtették Bözsiről a fehér blúzát, a testszínű melltartóját.

Tavasza van most is, tavasszal mindig visszamentem. Miért ne tenném az idén is, a járvány idején?

Amikor belekezdtem az első regényembe, még az Erika volt az élettársam. Nofene, megint nem találtam el a megfelelő kifejezést. Vertem, püföltem, a pénz meg számolva sem jött már. Aztán jött a csend, elhelyezkedtem. Tisztességes foglalkozást kellett keresnem, fél kilencre, nyolcra, fél nyolcra kellett bejárnom, ahogy csúsztam lefelé a ranglétrán. Nagy ritkán írtam egy önsajnáló verset. Eleinte udvariasan válaszolták, hogy nem közlik. Később már erre is sajnálták a fáradságot. Így csúsztam lefelé azokban az új időkben, amikor nem tárca kellett, hanem napi jelentés a tőzsdei árfolyamokról. Most, hogy a szelíd influenzát és az eurót felváltotta a korona, a vírus, megint leköltöznék a mesefaluba.

A nyavalyás kocsi nem indult, fel kell tölteni az akkumulátort. Betolom a garázsba, és felviszem magammal a laptopot a lakásba. Hogy is tudnám akkor mindezt megírni, ha a kocsiban felejtettem volna.

Valahogy megtaláltam azt a meseházikót és a szomszéd néni unokáját. Rozit az előző évben temették. A laptop is elég volt, hogy ismét próbálkozzak az írással. Az irodalommal, merthogy írtam én, évekig kék volt a két ujjam a tinta-ceruzától. Körmölttem rendesen, kenyérre és valamire telt belőle. Ami az eurót illeti, nem sokat költöttem. Nem jártam déli tengerpartokra. Képzelheted, milyen nyugdíja lehet egy irodakukacnak.

Szerencsém volt, és még nagyobb is lehetett volna, ha nem jön a korona, ezúttal vírus képében, mivel az ilyen nevű valuta ma már ritkaságszámba megy. Ez a koronavírus nagyhatalom lett. Az utolsó percben menekültem Mese-falvára. Csak annyit vettem észre, hogy egyre drasztikusabbak, kegyetlenebbek, véresebbek lettek a történeteim. Hol a lábvizébe fulladt egy kiérdemesült műfordító, hol hátulról lőtte le egy fantom az áldozatot. Szerelmi háromszög, fojtogatás, családirítás. Ejnye, de elkanászodtam! Viszont eladtam őket e-mail-ben, máris a számlámon volt a honorárium, ha megspékeltem egy kis perverzítással.

Ilyen álmaim voltak aznap éjjel. Reggelre kiderült, hogy mindössze néhány évet tévedtem. Mindez megtörtént, de legalábbis meg fog történni, ha az autóm, az a féltékeny dög elindul. Ez a bosszúja, amiért a járvány miatt hanyagoltam.

Valaki vezette a kezemet, amikor az orvosi rendelőben megtalálták azt a pisztolyt. Vagyis a tompa tárgyat. Az elkövetés eszközét. Persze nem mondom el, hogyan került oda, mert akkor nem fog a könyvem.

Gyönyörű kora nyári reggel volt, amikor meglátogatott a megmútott hulla. A virágok pompáztak, a meseházikókba a falusi turizmus áldozatai és imádói szivárogtak. Míg engem elragadott a zöldszemű szörny. Valami olyan világba vitt, amely a tisztos polgárnak a napi borzongását szállítja, egyenesen, élőben a képernyőről. És még féltékeny is lettem a hőseimre.

Legyen tehát filmnovella? Volt némi kapcsolat a filmmel, biztosítási ügy-nők koromból. Oda bejutni lehetetlen, legfeljebb tűzkár esetén. De mit hoz a sors, egy filmrendező kérőja égett le a kacsalábról. Minden, ami szép és drága.

Kicsit giccses volt a szobabelső, ahol megírtam az önindigós garnitúrát, tudod, az „itt írja alá” típusút. De most bejött.

A filmrendező csak a recsegő – ma már beszerezhetetlen – hetvennyolcasát sajnálta, a recsegő kuplét.

A biztosító fizetett, mint a köles, de a kuplé pótolhatatlan.

Na, máris beköltöztünk egy sztoriba, vagyis történetbe, amely velem is megtörténhetett volna.

A sok üszkös lábtól már nem is undorodott a főorvos. Valakinek kifehérlettek a lábujjai a lyukas zokniból. Lefagyott róluk a hús. Fűrész, szike, törlés, fogó. Fogják le, ha már nem kötözték meg rendesen! Nap mint nap. Egyszer egy rutinból műhiba lett. Szepszis. A legbonyolultabb és legkegyetlenebb műtétek rendben gyógyultak, csak az az átkozott бүтйөк.

– Minek is nyúltam olyan beteghez, akit nem a mentő hozott – sóhajtott a főorvos. Szívességből vállalta el az elnök-vezérigazgató anyósát. Régen kártyapartnerek voltak.

Változik a kép. Az asszony a lányát hozta a házasságba, fiatal volt, a főorvos nem bánta, fiatalon lett főorvos. Az asszony forróvérű volt, néhány randi után végleg odaköltözött. El is vette. Itt kezdődtek a bajok. Az asszony egy dologban volt következetes, minden férjét megcsalta. Igaz, a főorvos a második volt mindössze, de sokszor csalta meg. Ahogy kopaszodott a férje, egyre gyakrabban. Az első is kopaszodott már, sőt pocakot eresztett, amikor a lányával a főorvoshoz költözött. Ezúttal a lánya nélkül költözött a sráchoz, akinek az anyja lehetett volna.

Hát ezért nem fogok megnősülni, bizonygattam magamban, azt, amit minden eddigi barátnőm tudott rólam. Nem néztem le a nőket, de nem tudtam volna elviselni, ha felszarvaznak. Ez a történet is csöpög a rosszindulattól: a legszebb öröm a káröröm! Egy főorvos, akit anya és lánya is felszarvaz. Dolgozni kezdett a fantáziám. Több változatban képzeltem el a folytatást.

A srácnak egy fillérje sem volt, ezért többször is visszakéredzkedett a férjéhez. Viszont egyre féltékenyebb lett a lányára.

A lemez sercegett, pont ezt szerette benne a filmrendező. „Lédererné, mi van a kosárba’?” Akkor is szólt, amikor aláírta a biztosítási ajánlatot, ami szerencsét hozott neki, amikor a háza elektromos zárlattól porig égett. Felbecsültette a festményeit, és magas díjat fizetett. Én meg örültem a jutaléknak. Amikor meglett a baj, felhívott. Intéztem az ügyet, ahogy kellett. A stúdióba vittem a kárbejelentési nyomtatványt. Megkínált konyakkal. Később meghívott az új lakásába. Csupasz falak, épphogy bútorzat. Mindent megígért, ha megszerzem neki a kuplét. De beszerezhetetlen. Csak egy muzeális gramofont tudtam felhajtani. Köszönte, és töltött két konyakot.

Hadd térjünk vissza a témánkhoz. A főorvost a műhiba után nyugdíjazták. Egyre többet ült a karosszékekben, a nevetlen nevelt lánya egyre többször kimaradozott. „Lédererné, mi van a kosárba’? Kodelkának keze, feje, lába” –

dudorászta az én főorvosom. Neki is ez a kuplé volt a kedvence. De ő még találkozott vele. Nem Kodelkával persze, a Léderernével, aki a Nagycsarnokban bolyongott és kéregetett. Letöltötte a börtönbüntetését. Azonban a börtönévek alatt megbolondult. Csapzott ősz hajáról lehetett megismerni.

Amikor a lány előállt, hogy terhes, a főorvos nem türtőztette magát, pofon ütötte. A lány visszaütött. Az öreg megtántorodott, de nem esett el, hanem az első keze ügyébe eső súlyos, tompa tárggyal – ahogy bűnügyi tudósításokban szerepel – fejbe vágta. A főorvos ereje kellett hozzá, hogy beszakadjon a halántéka. Hiszen a pisztoly agyával ütötte le. Lőhetett volna, de került a feltűnést. A rutin sokat számít. Szike, fűrész. „Lédererné, mi van a kosárba?” – dúdolta a főorvos a rutinműtét közben.

A lány eltűnése sokáig rejtély maradt. Én is igyekeztem, hogy így legyen.

A meseházikóban egyre pajzánabb és kegyetlenebb gondolataim támadtak. A szomszédasszony unokája hordta az ebédet. Egyszer rákérdeztem, kié a ház, amit bérelek. Nem tudott csak annyit, valami pestieké, néhány éve vették. Ennyiben maradtunk. Írtam tovább a történeteket, vissza-visszatérve a főorvosomhoz. Akkor még nem is jutott eszembe a filmrendező, egyébként sem találkoztam volna vele, ő Phuketre járt nyaralni. Ezt a történetet meg kellene filmesíteni!

Valami középület női vécéjében találtak egy női kezet. Akkor még nem jutottak semmire a pesti nyomozók. Rajtuk senki sem keresett húsz-huszonöt éves korú nőt. Ez a fordulat valahogy elsikkadt, a döglött akták közé került.

Mint mondtam, vissza-visszatértem a főorvosomhoz. Neki rutinműtét volt. Egy kicsit kijött a gyakorlatból, de végül sikerült. Nem akarózott a kertet felásni, gondnoka is volt a társasháznak, mit kontárkodott volna bele.

Nem jó, gondoltam, hibás a következtetésem. A saját lakásában nem tehetne, jól jönne egy nyaraló. Pénze volt az öregnek, volt egy felesége, aki valahol éppen nem vele töltötte az idejét, a napjait, sőt az éjszakáit sem. Volt egy szeretője, a nevelt lánya, akit le szokott vinni a Balatonhoz, és aki ott is talált magának új kalandokat. Az ilyen patinás öreg házakban mindig akad egy súlyos, tompa tárgy, ami kéznél van.

Az orvosok szokása, hogy a táskájukat, azt a jellegzetes hosszúkás táskát, amely leginkább egy tacsakóra hasonlított, mindig magukkal vitték, akármerre jártak. Szike tehát volt nála, nem kellett csorba konyhakésekkel szenvednie, amikor lefejtette a húst. Fűrészt talált a fáskamrában.

Megtalálta a megoldást a problémára, ahogy máskor is mindig megoldotta a legnehezebb orvosi eseteket. Amikor felutazott a lakására, csak azt a női kacsót vitte magával emlékül a nyaralóból, amellyel a lány visszaütött. Rejtély marad, hogy a kéz nélküli tetemnek mi lett a sorsa.

Felhívta a feleségét a munkahelyén, aki kapva kapott az alkalmon. Éppen szakított a sráccal, aki, mint tudjuk, csóró volt, egy vacak albérletben lakott. Az asszony nem nagyon kereste a lányát, akire ugyebár amúgy is féltékeny volt. Az utóbbi időben azért, nehogy a lánya örököljön az öreg után. Arra az öreg

pasasra már neki sem volt szüksége. De mégiscsak ott a vagyon. A főorvosnak értékes képei, Napóleon- és Lajos-aranyai, bankbetétei voltak, meg a szép nagy budai lakása.

A lány sem kereste az anyját, nem is voltak jóban.

Az a kézfej kezdett büdösödni. Nem volt kedve a balzsamozással vacakolni, pedig izgalmas feladat. Okkal juttatta a kezét éppen a női vécébe a főorvos.

Azon a télen, amikor nem voltam a Balatonnál, a tó befagyott. Egyébként sem voltam sehol a télen. A meseházikóban pedig rég nem jártam. Egy évtized is eltelt nyaralás nélkül, télen pedig minek mentem volna. Befagyott a tó, a vas-tag jégen siklottak a jégvitorlások. Az öbölben korcsolyáztak. A nádaratók végre a jégre mehettek. Jó termés ígérkezett. Minden ment a maga útján. Kemény fagyok voltak akkortájt, de a nap is kisütött olykor.

A nádaratók elakadtak, valamibe beleakadt a gép. Már majdnem félredobták az eltévedt velős csontot, amikor további csontokra találtak. A rendőrök rögtön látták, hogy emberi maradványok.

– Ki lehetett ez a mészáros? – mérgelődött az alhadnagy. Az őrmester csak a feje búbját vakargatta. Hívták a helyszínelőket. Addig biztosították a terepet, aztán hazamentek. Esteledett, letelt a szolgálat.

A bűnügyi technikusok nem sok lány részt találtak, de a csontokból kinyerték a mitokondriális DNS-t. Még a számítógépet is hiába vallatták. Senki sem jelentett be eltűnést a környéken. Valami magányos nő lehetett – gondolta az életvédelmis, akire az aktát rásózták. Semmi adat, semmi nyom. Egészen addig, amíg a női kéz adataira nem bukkant. Azonosságokat vélt felfedezni. Ráadásul a kézfej gazdáját sem kereste senki.

Telt-múlt az idő. A közjegyző felbontotta a főorvos végrendeletét. De csak az egyik megidézett személy jelent meg. Az özvegy, aki a lakást örökölte. De volt megjelölve még egy örökös. Kiderült, hogy ez a személy a feleség első házasságából származó lánya, akire tekintélyes vagyon várt. Az asszony nem kapta meg az örökrészét, mivel az ügyet a közjegyző nem tudta lezárni. Keresette a lányát, érdeklődött itt is, ott is, végül – jobb híján – bejelentette az eltűnését.

Egyre bizarrabb álmaim voltak a meseházikóban. Csak írtam a novellákat, kezdem divatba jönni. Az öreg főorvoshoz is többször visszatértem, de nem sikerült kinyomoznom, mi történhetett, amíg a kamra sarkában meg nem találtam azt a megsárgult újságot, amelyben egy új műtéti eljárásról írtak. Egy orvos mosolygott a képről, akit az otthonában kerestek fel. Az tűnt fel nekem, hogy a főorvost nem egy csomó fehérköpenyes körében ábrázolta a fotó, hanem két feltűnően csinos hölgy társaságában.

Megtaláltam a megoldást, egy anyát és a lányát kell keresnem, ők lehetnek a meseházikó tulajdonosai. A fiatalabbik nagyon megtetszett, bár tudomásul kellett vennem, hogy a fotó nem ma készült. Ezt a nőt kerestem egész életemben, ezért nem is nősültem meg. Bözsivel, a szerkesztőségi titkárnővel sem randiztam, mint a többiek. Mindig valami jobbat vártam az élettől, de Rozin kívül,

aki az aludtتهjet hozta a harmadik szomszédból, nem sok kapcsolatom volt. Pedig számos nyarat eltöltöttem a Balatonnál.

Az álmaim kezdtek előttem megvilágosodni. Az írásaim kikerekedtek. Megtaláltam a történet kulcsát. A szomszédasszony unokája nem ismerte, de az anyja emlékezett a főorvosra, aki valamikor megvette a házat, de aztán kiadta nyaralóknak. Nem ért rá intézni az ügyeket, megbízta éppen azokat a szomszédokat, akik engem is elláttak. Főztek és mostak rám. Milyen friss illata volt az ágyneműmnek. Az ingeimet kivasalták.

Amikor a régi újságot megmutattam, ráismertek. Nem mertem egyenesen rákérdezni a fiatalabb nőre, kerülgettem a forró kását. Végül megtudtam a keresztnévét. És azt, hogy az öreg nemrég halt meg. A fiatalabbik nő örökölte a nyaralót.

– Tehát, egy halottól bérelem a házat – szaladt ki a számon.

A mesefalu lakosai nem tulajdonítottak ennek jelentőséget, csak annyit tettek hozzá, hogy egyszer lent járt az özvegy, és körülnézett a nyaralóban. A kulcsot tőlük, a szomszédoktól kérte el. Ő mondhatta el, hogy a házat a lánya örökölte. A szomszédok ezen nem csodálkoztak. Falun semmi nem maradhat titokban, a főorvos és a lány viszonya sem.

Ezt a lányt, ezt a nőt meg kell találnom, határoztam el. Kitaláltam, hogy megvenném a házat. Erre megmondták a címet. De csak az özvegyet találtam otthon. Neki semmi köze sincs a házhoz – állította. Mivel ő csak a lakást örökölte. Valahogy mégis sikerült a hagyaték megosztását elintézni. A nyaralót a lánya örökölte, de vele régen nem találkozott.

Nyomon vagyok – gondoltam –, de tévedtem. A ház tulajdonosa ismeretlen helyen tartózkodik, adták a tudtomra.

Megfejtethetlen bűnügy, a meseházbeli álmaimtól inspirálva, biztosan gyilkosság áldozata lett.

Miután kiraktam a részleteket, mint gyerekkoromban a kockákat, amelyek hat oldalán hat különböző mese figurái voltak. Csak egy bökkenő volt, több kocka hiányzott.

Arra mégis rájöttem, hogy egy halottól bérelem a házat.

Nehezen dolgoztam fel, hogy az áldozatba szerettem bele, a fényképe alapján.

A rejtélyes bot

Nándinak

A bot a fészker sarkába támasztva állt, tulajdonosa távollétében uralta az egy négyzetméternyi teret, ahol rajta kívül semmi más nem volt. A csenevész vadalmafa két kiugró ágára került hullámpala-darab lett a tákolmány teteje, oldalai karók és gallyak szövedékébe tűzdelt szélvédő- és bádoglemezek meg más alkalmas hulladék voltak, s hogy készítője otthonosabbá tegye az aprócska enteriőrt, foszló madzagköteget, rongydarabokat aggatott belső falaira. Csupán eső ellen védett, ajtaja sem volt, leülni nem, állni lehetett csak benne a botra támaszkodva, aminek valószínűleg ez volt az egyetlen feladata.

Aki ide tévedt, és benézett ebbe az odúba, annak tiszteletet parancsolt a magányos husáng, és illetéktelen betolakodónak érezte magát, amikor szembekerült vele. A bot jól metszhető héjába valaki ismeretlen jeleket vágott, amelyek letről felfelé, spirálvonalban írták tele alsó részét, nagyjából félmagasságban véget érve. Volt, akinek úgy rémlett, hogy a botot ő hagyta itt valaha, amikor egy szünni nem akaró esőt szemlélve dőlt rá a biztos fedezékben, de a rajta levő írásra nem emlékezett. Másokban meg az derengett fel – erre járván, megállva a kalyibánál –, hogy egykor ők hordták egybe az esővédő alkotmányt, de homályos emlékeikben sehogy sem találták a botot.

Aztán jött valaki, elolvasta az írást, majd befejezve a megkezdett mondatot végigrótt a jeleket a bot tetejéig, és továbbállt vele, eltűnve lassan az egyre gyérülő fényben.

Sgraffito

a hármasképek sorozatból

*

Azokban az időkben a foghíjbeépítések tervei még nem komputerekben készültek. Tervezőasztal, látványtervek akvarellal festve és valósághű fotómontázs. A társművészetek csak ezután jöttek, beteljesítve a rájuk rótt feladatot: buzdító képzetek, sugárzó célzatokkal teli ideológia; a mindenk fölött álló köz-eszme beültetése volt legfőbb céljuk, ami leginkább alfaállapotban akarta birtokba venni az emberek tudatát – mintegy össz-révületbe terelve mindenkit –, hogy feltétel nélkül kövessék. Az arany diktatúrája sem volt ezzel másként. Foszló nyomai még láthatók a romló falakon, amelyek között rivalizáló hordák kóboroltak és véres csatákat vívtak a legkisebb koncert is, de a még álló, hatalmas tűzfalon épen maradt sgraffito előtt egymást leköpní is bűn volt, nemhogy kést mártani a másik szívébe. Az aranyhalakat vízbe engedő robusztus nőalakok előtt – a színezett kópor rétegeit ipari alpinisták kapargatták egykor: gyermeteg naivitásuk, amelyből nem hiányzott pornográfián nevelkedett érzékiségük sem, elrajzolta a melleket és tomporokat, de leginkább az aranyhalak óriás, néma szemeit túlozta el – néha összegyűltek az elpusztult város túlélői, és hosszú percekig meredtek rájuk, valami imafélét mormolva közben. A halak hatalmas, aranyló szemeire bízták mindazt, ami emberi lényükből megmaradt, mert bizonyára oda tartanak – hitték –, ahol még minden sugárzó, tiszta fényben ragyog.

* *

Az aranyhalak minden kívánságot teljesítettek. Kifogyhatatlanul sokan voltak, a két fehérbe burkolt nő – kimért mozdulatokkal dolgoztak a folyóparton, mert inkább valami munkafélének s nem csodát váró aktusnak tűnt végeérhetetlen serénykedésük – egyiket a másik

után emelte ki a vízből, majd kívánt valamit, de a következő pillanatban nem a folyóba engedte vissza a sikamlós aranyszín-testeket, hanem égig emelte mind, ahol eltűntek szem elől. Mintha moirákat látnánk, az élők madzagait rángató-nyesegető bábjátékosokat egy vásári előadás közepén, de kideríthetetlen ok miatt kellékeiket valaki elcserélte. A lenge drapériákon átdereng az eleven testek lüktetése; egyikük féltérdre ereszkedve nyúl a vízbe, kiemeli a halat, másikuk átveszi és az éghez érinti. Lennie kell harmadiknak is – a moirák hárman vannak, ha valóban ők azok –, aki a fönti régiókban egyengeti az aranyhalak további útját, mely innentől követhetetlen. Talán elvadult angyalok jelentik e harmadik szereplőt, akik kézből kézbe csúsztatva a nyálkás pikkelyű lényeket csúf játékot űznek velük, örömet találva tehetetlen vergődésükben. Nem halljuk a titokzatos nők hangját, de biztosan kívánnak valamit – hangtalan mozgó ajkakkal ejtve a szavakat –, mert óhajaik teljesültek. Az utcák lassan megtelnek kivetett, nyomorult emberi lényekkel, a városból pedig minden nyoma eltűnik annak, amit egykor Léleknek neveztek.

* * *

A pénzdarab a hal szájában erősebben csillogott minden nyálkás pikkelyénél és hártájánál. Aranyhal volt, így természetes lett volna hinni, hogy a pénz is aranypénz, de ezüst volt, amit fehér vakolattal imitált a kőműves, némi irizáló anyagot keverve a habarcsba, talán apróra zúzott pálinkásüveget, amelynek darabkái ragyogtak a meszes felületben, egyetlen kör alakú foltta olvadva. Ügyes munka volt, kiváló mesterre vallott, a régi ház falán. A nőalak kecses mozdulattal feszítette fel a hal száját; sematikus szerkesztés, naiv stilizáció nélkül kibontott, elmélyült stúdiumokat és művészi invenciót egyszerre hordozó kompozíció volt a két utcafronti ablak között. Remekül megoldott részleteit sokan nézegették arra járva, valaki mindig álldogált a ház előtt, hosszabb-rövidebb ideig szemlélődve, mielőtt tovább sietett volna. A sgraffito jobban állta az időt, mint maga a ház. Körülötte omlott a kőpor, a sovány vakolat darabjai elengedték a téglát, pergett a mész, helyenként már a vöröslő téglák is porlottak. Az enyészet mintha megállt

volna a kép határainál. Minden bizonnyal csapnivaló volt a segéd, nem nézett eléggé körmére a mester, amikor bekeverte és fánglijával felcsapta a maltert, de a sgraffito alapozását és színes rétegeit maga hordhatta fel. Örök rejtély marad, hogy miért költötte át az adógaras csodáját. Csupán a státer ezüstjéhez ragaszkodott, az aranyat megidézte ugyan a hal testén, de a pénzdarabot nem merte azzá tenni.

„Hol sírjaink domborulnak...”

Beszélgetés Gaal Györggyel a Házsongárdi temetőről

Az ultranacionalista, kommunista, román párthatalom évtizedek óta nemcsak azon mesterkedik, hogy Erdélyben a magyar, illetve a zömében magyar városok magyar jellegét megszüntesse, hanem a temetőinkre is rávetették a szemüket. A szó szoros értelmében törnek, zúznak, meghökkentő agyafúrtsággal igyekeznek eltüntetni a magyar múlt nyomait, javukra fordítani (ahol lehet) az arányokat, mert a sírhantok „árulkodnak”: a tények cáfolhatatlan erejével bizonyítják, hogy azok, akik ma már nincsenek közöttünk, valamikor, esetleg nem is olyan régen, a kincses város szorgos vagy nagynevű polgárai voltak.

A temető a település tükörképe. A temetőszociológia épp oly fontos lehet a helység múltjának a feltárásában, történelmének megírásában, mint a város-szociológia. Az, ami az elmúlt évtizedekben Erdély fővárosának, magyar szellemi központjának, Kolozsvárnak méltán európai hírű temetőjével, a Házsongárdi sírkerttel történt, párját ritkítja a világon.

ANISZI KÁLMÁN: *A tűnt időkben való eme különös barangolásra Gaal György író, irodalom- és helytörténész professzort, a Házsongárdi temető legjobb ismerőjét kértem meg:*

GAAL GYÖRGY: A jól megőrzött temető a város korábbi két-három századának valóban a tükre lehet. Magam is vallom, s másoktól is hallottam, hogy egy idegen városról úgy tudsz meg a legtöbbet, ha sétálsz egyet a temetőjében. Már maga az összkép is sokat mond: rendezett-e, vagy elhanyagolt, művészien faragottak kövei, kopjafái, vagy tucatmunkák. Aztán a feliratok: valósággal mesélnek, jelzik a lakosság összetételét, műveltségi szintjét, a város fontosabb közintézményeit, felekezeti megoszlását, háborús, forradalmi veszteségeit, még a nemzetiségi viszonyra is lehet belőlük következtetni. Ha valaki – mint a Házsongárd esetében Herepei János – elindul a sírkövek jelezte nyomokon, s a levéltárban felkutatja a halottak néhány adatát, eléje tárulkozik a vizsgált század teljes szociológiai képe. Ezért vétek elpusztítani, újra betemetni a régi sírkerteket.

– „Az erdélyi városok legtöbbjében régi sírkertek vallanak a múltról, közülük azonban jelentősége folytán kiemelkedik a kolozsvári Házsongárdi temető; nemcsak egy város,

de az egész ország rész csaknem néhány évszázados történelemkönyve. Igazi panteon." Mindezt egy tanulmányodban írod. Honnan ered a temető elnevezése?

– A Házsongárd tulajdonképpen a középkori várostól délre elterülő domboldalt jelentette, a Tordai út és a Holdvilág utca közti részt. A Majális utcát a múlt században még Házsongárd utcának nevezték. A temető ezen az oldalon terült el, így kapta a házsongárdi jelzőt. Az utóbbi időben már nagybetűvel írjuk. Tulajdonnév lett belőle ebben az összetételben is. De a kolozsváriaknak nem is kell már kimondani a temető szót, maga a Házsongárd egyenértékű a sírkerttel, az elmúlással. A Házsongárd szó alakváltozásai, eredetével Szabó T. Attila külön tanulmányban foglalkozott *Anyanyelvünk életéből* című könyvének a 397–401. lapján. Első adata 1503-ból származik, a második 1570-ből. A következő századokból már számos említése maradt fenn – főleg az ott fekvő gyümölcsösök, szőlők kapcsán. A temető neveként először 1834-ben fordul elő. Számos alakváltozata csak nehezíti az eredeztetését (Házsongárt, Harzsongár, Harsongart, Haysungárt stb.). Jakab Elek szerint egy birtokos polgár hasonló hangzású neve vált helynévvé. Mások szerint a német Hasengarten (nyulas kert) vagy Haselgarten (mogorós kert) magyar kiejtésével, idomult változatával van dolgunk. Az sem zárható ki, hogy egy szláv szóra kell visszavezetni az etimológiát. Én a személynévből való eredeztetést tartom a legtermészetesebbnek.

A temető ma már több mint négy évszázados múltra tekint vissza. 1985-ben, amikor a kerek évforduló volt, nem emlékezhettünk meg róla. Ismerjük a városi tanács 1585. május 11-ei határozatát, mely a temető megnyitásáról intézkedik. Korábban a fő temetkezési hely a főtéri templom körüli cinterem volt, de ez a pestisjárvány idején betelt. Herepei János századunk húszas éveiben még talált egy 1585 decemberéből származó sírkövet is, a következő már 1586 augusztusából való.

A temető nem felekezeti beosztású, legfeljebb egy-egy tájegységben van több református vagy több unitárius sír. Ezt még a sokáig kerítéssel elválasztott lutheránus temetőre is elmondhatjuk: itt aránylag több a szász és magyar evangélikus sír. Négy századon át a város minden halottja ide került, az utóbbi században még a másutt elpusztultak is ide kíváncsoztak örök nyugovóhelyre.

Ahogy a város jelentősége nőtt, úgy szaporodtak a nevezetes sírok. 1790 után, a főkormánysház Kolozsvárra költözésével, a város az arisztokrácia téli gyülekező helye lett, az egyetem megnyitása (1872) után a tudományos és a sajtóélet vonzott ide sok nevezetes embert. Ez jól tükröződik a temetőben is.

– *Mikorra datálódna az első feljegyzésre érdemes nevek?*

– A 17. századi fennmaradt vagy legalább lejegyzett feliratok nagy része városi polgárookra, mesteremberekre, tanácsosokra, főbírókra utal, egy-két pap, kollégiumi professzor, orvos és püspök teszi változatosabbá a névsort. Rengeteg a korán elhunyt gyermek, a járványok tucatjával vitték őket a temetőbe. E században temették ide Szenczi Molnár Albertet és Apáczai Csere Jánost. Egyiknek sem maradt fenn a sírköve, csak feltételezett sírhelyüket tartjuk nyilván kegyhelyül. Még az 1940-es évek végén Herepei rátalált Pataki István, az 1693-ban

elhunyt református teológiai professzor barokkosan díszített, ereszes kövére. Lachovius András lengyel unitárius pap 1691-ből származó követ idejében elmenekítették, ma az unitárius templom előterében található. S a földből kiemelve, ma is megcsodálhatjuk Kovásznai Péter református püspök 1673-ból származó tekintélyes ereszes sírkövét. A 18. század elejéről már fennmaradt Tótfalusi Kis Miklós tumbája, koporsó alakú sírköve, melyet századunk elején magas talapzatra helyeztek. Több református és unitárius pap, tanár mellett Szentábrahádi Lombárd Mihály (†1753) unitárius püspök tumbája, valamint J. F. de Gladys ezredesnek (†1750), a lutheránus temető adományozójának díszes barokk emlékműve érdemel figyelmet.

A múlt század elejétől a díszes családi kripták hoznak új szintet a temetőbe. A legrégebbi talán a Mauksch-Hintz gyógyszerész család empire díszítésű, piramis alakú sírboltja, aztán a főúri családok, a Jósikák, a Bethlenek, a Beldiek, a Mikók háznai kriptáikban már harminc koporsónak is helyet biztosítottak, kivitelezésüket neves építészekre bízták. E század nagy halottjai már minden kategóriát képviselnek. A finnugor rokonság nagy bizonyítójától, Gyarmati Sámueltól kezdve, az utazó Bölöni Farkas Sándoron át a regényíró Jósika Miklósig püspökök, egyetemi tanárok, orvostudorok, színészek, muzsikuskok, építészek, szerkesztők, politikusok hosszú sorát lehetne elmondani. A 20. század húszas éveitől a névsor a romániai magyarság vezéregyéniségeivel, legnagyobb íróival, művészeivel bővül. Itt nyugszik az író-politikus-építész Kós Károly és a hasonlóan sokoldalú Bánffy Miklós mellett Reményik Sándor, Bartalis János, Dsida Jenő és Szilágyi Domokos; a prózaíró Berde Mária, Asztalos István, Kacsó Sándor, a festő Ács Ferenc, Szolnay Sándor, Nagy Albert, Fülöp Antal Andor, Kósa Huba Ferenc, Gy. Szabó Béla; a tudósokat, színészeket, főpapokat nem is említtem, mert túl hosszúvá nyúlna a lista.

A szép az, hogy négy évszázad nagyjai békésen megférnek egymás mellett, különböző korok szellemét, küzdelmeit képviselik, sírköveik stílusa meg az ízlés változásáról, fejlődéséről tanúskodik.

– Hol található az a Herepei János által készített Házsongárd-monográfia, amelynek kéziratos formájához sokáig nem férhettek hozzá a kutatók?

– Herepei János (1891–1970), tudós erdélyi papok és tanárok sarja, az erdélyi múlt szenvedélyes kutatója főleg a református hagyományokat kutatta. Az 1920–1930-as években járta be a kolozsvári temetőt, s lejegyezte az 1750 előtti sírkövek feliratát, egyben jelezve a kő állapotát, alakját, helyét. Akkor még 151 e korból származó feliratot talált, ma alig van több egy tucatonál. De Herepei nem elégedett meg ennyivel: beült a levéltárba, s ahol csak lehetséges volt, kikutatta, milyen szerepet játszott a halott és családja a város múltjában. Herepei élete utolsó évtizedét Szegeden töltötte, itt összegezte munkásságát három vastag *Adattár* (1966–1971) kötetben. Hagyatékában maradt egy 1950-ben lezárt terjedelmes kézirat a Házsongárdi temetőről. Jelentőségét sokan felismerték, de kiadásától hol politikai, hol terjedelmi okokból vonakodtak. Végül az Akadémiai Kiadóhoz került a kézirat, itt is évekig tartó halogatás után 1988-ban jelent

meg *A Házsongárdi Temető régi sírkövei*. Adatok Kolozsvár művelődéstörténetéhez (Sajtó alá rendezte Balassa Iván, Herner János, Keserű Bálint, 560 o.). A vándorló kéziratához sokáig nehéz volt hozzájutni, de most már közkinccsé lett. Sajnos, hozzánk, Kolozsvárra nagyon kevés példány jött be titkos utakon az akkori tilalom miatt. Ez a könyv valamennyire kárpótol azért a pusztítást, amit az utóbbi három évtizedben éppen a legrégebbi köveink rovására elkövettek.

– *Városszerte beszéltek, személyesen is tapasztaltuk, hogy a Ceaușescu-diktatúra bukását megelőző években – az „arányok javítása” miatt – magyarokat nemigen engedtek temetkezni a Házsongárdi temetőbe. Ma se igen.*

– Erről eddig csak suttogva beszéltünk, írni nem lehetett. A románság csak a 19. század végétől kezdett rendszerezesebben ide temetkezni, de sírjaik száma az 1920-as évektől szaporodott meg lényegesen. A körülbelül Brassai Sámuel emlékművéig terjedő alsó, történelmi rész az 1950-es évek végén, az 1960-as évek elején, amikor járni kezdtem a temetőt, még jórészt magyar jellegű volt, csak elszórtan akadtak román sírok. A románságnak Monostoron, Kardosfalván is volt külön temetője. 1962 táján kezdődött a nagy változás. Először is az addig magánkézen levő „kerteket” államosították. Ezek a lutheránus temető feletti telkek valamikor gyümölcsöskertek voltak, s csak az 1800-as évek közepe táján olvadtak be a temetőbe, de többnyire arisztokrata vagy módos családok tulajdonában maradtak. E családok kertjeiből idővel egy-egy sírsort, négyszöget ismerős, rokon családoknak átadtak vagy eladtak. Ez a rész még 1960 körül aránylag kevésbé zsúfolt, fás, szép síremlékekkel teli terület volt. Az államosításkor sok sírt már nem volt, aki megváltson, az érdekelt családok is csak a közvetlen rokonaik sírjait válthatták meg. Az így felszabadult sírhelyeket pár év alatt zömében románokkal temették be, akik aztán mind betonsírokat öntettek, így lett betonrengeteg e temetőrészből.

– *A rendelkezés tovább is érvényben maradt?*

– Ettől fogva a temető többi sírjának használati jogát is csak legfeljebb másod-, harmadfokú rokon örökölhette, s az örökösödést a közjegyző előtt kellett hitelesíttetni. A külföldi nem örökölhette. Pedig már nem is a tulajdonról, hanem csak a használati-bérleti jogról volt szó. Nem is a halott számított, hanem a bejegyzett megváltó-bérlő. Előfordult, hogy a fiú nem válthatta meg az apja sírját, mert a mostohaanyja nevén szerepelt. Ráadásul a megváltó is csak közeli rokonait temethette a sírba. Ennyi diszkriminatív korlátozás miatt – a magyar családok kihalását, elvándorlását is figyelembe véve – egyre több sír megváltatlan maradt. Persze voltak feledékenyek is, akik a húsz év leteltekor nem jelentkeztek, s csak a következő halottak napján döbbsen rá, hogy más nyugszik szüleik sírjában. De hányan harcoltak egy-egy megváltásért, míg a bíróság mondta ki az ítéletet, hogy a sír nem lehet továbbra is az övék. A helyzet romlásához végül az járult hozzá, hogy 1975 táján a temető betelt, már a felső, újabb részben sem volt szabad hely. Még a nélkülözhető ösvényeket is betemették. Azóta csak úgy temethető valaki a Házsongárdba, ha van „ösi”, megváltott

sírja, vagy ha egy régi – megváltatlan – sírt felszámolnak. Ez a kérdés előzménye. Magyarok napjainkban csak úgy kerülnek a Házsongárdba, ha van családi sírjuk. A megváltatlanul maradt magyar sírokba csak különleges ajánlással vagy legalább ilyen-olyan összeköttetéssel lehetett betemetkezni, nyilván – nagyon kevés kivétellel – csak románoknak. Különösen vigyáztak a főutak mentére, itt már minden második síron román név olvasható. Csak az egyház kezelésében levő lutheránus temetőben maradt kedvezőbb számunkra a helyzet.

– *A sírok közt barangolva több régi kidöntött sírkövet láttam.*

– Eddig ilyen vandál pusztításról csak egy-két esetben hallottam. Megdöbbentő. Olyan kevés temetőőr van, hogy azok néhány – mondjuk ittás – sírgyalázóval nem tudnak szembeszállni. A kidöntött kövek többsége a régi sírok felszámolásából, újbóli betemetéséből származik: vagy már a sírásók kidöntik, nehogy fejükre essék, vagy az új bérlőnek nem tetszik az alakja, felirata, s azért dönteti ki. Egy részük évekig ott hever a sírok közt, a fák tövében, vagy míg felapritják betonba tölteléknek, vagy – ha értékesebb kőfajta – eladják újra-csiszolásra, feldarabolásra. Láttam barokk emlékoszlopot, amelyet az új bérlő drága pénzért emberfejnyi darabokra zúzatott, hogy helyére beton típusú sírt készíttessen. (Egyben való elszállíttatása, ha érdekelt volna valakit, még sokkal többbe kerül!). S láttam számunkra dokumentumértékű feliratokat sárba tiporva rendre elenyészni. Az elmúlt évtizedekben nem volt, aki gondoskodjék róluk. Még az egyházak sem igen menthették papjaik, jötevőik ez utolsó emlékét. A nagyobb kövek elszállítása szinte megfizethetetlenül sokba kerül.

– *Mi lesz ennek a dicstelen harcnak a kimenetele, mi lesz a Házsongárd jövője? Mert az erdélyi magyarság, sőt, gondolom, az egész magyarság számára a Házsongárd nem csupán egy hely, ahova szereteteinket örök nyugalomra helyeztük, esetleg helyezzük...*

– Amíg Kolozsvár zömében magyar város volt, a temetője is erre utalt. Most a lakosságnak alig egynegyede magyar. Most már valamelyes késéssel – spon-tánul is – ennek megfelelően alakul a sírok aránya. Ez elől csak egy kiút volna: ha valóban panteonná, zárt egységgé nyilvánítanák a temető alsó, történelmi részét. Egy adott évtől a megváltásokat nem hosszabbítanák meg, a temetkezéseket betiltanák, s csak egészen kivételes egyéniségek kapnának itt sírhelyet. A régi, elhanyagolt sírokat – majd húsz, harminc év múlva – bizottságnak kellene megvizsgálnia, hogy érdemesek-e megőrzésre, akár stílusuk, művészi kivitelezésük miatt, akár mert híres ember nyugszik bennük. Így a Házsongárd idővel emlékpark lehetne, sétatér, amely minduntalan a nagy elődökre emlékeztet. Ez, persze, csak fantáziálás. Egyhamar nem kerül sor rá. Amit tehetünk az az, hogy ne feledkezzünk meg sírjainkról, újítsuk meg idejében a bérletet. Küzdjünk, hogy egy méltányosabb megváltási rendszerrel távolabbi hozzátartozók is megválthassák a sírokat, s egyházaink, művelődési intézményeink is vegyenek gondjaikba minél több síremléket, akár mint megváltó, akár mint karbantartó. Még mindig bőven van mire gondot viselni.

A beszélgetést itt fejeztük be 1990-ben.

– Jó három évtized elteltével fordulok ismét Gaal György professzor úrhoz, akit még mindig a Házsongárdi temető legjobb ismerőjének tartanak, hogy vázolja fel, mi is változott a sírkert jellegében, kinézésében, gondozásában.

– A Házsongárdi temetőben a három évtized sok változást hozott. Egyrészt a város magyar lakossága állandóan fogy, már alig haladja meg a 11 százalékot, s ez a sírok összetételében is tükröződik, jóformán minden magyar sír megtartásáért küzdeni kell. Szerencsénkre ez a küzdelem ma már nemcsak spontánul folyik, hanem Gergely Istvánné Tőkés Erzsébet tanárnő 1999-ben létrehozta a Házsongárd Alapítványt (HA). Ennek egyik célja a magyar sírok gondozása, rendszeres takarítása s közben az ifjúság bevonása a temetői kegyeleti munkákba. Aztán lehetősége nyílt pályázatok útján nagyobb pénzüsszegekhez jutni, s ezzel az impozáns műemlékek, kripták restaurálása is elkezdődhetett. Nem egynek már a fedele is beszakadt, az összeomlás várt rájuk. A Házsongárd Alapítvány aztán szakemberek és mesteremberek bevonásával csodát művelt a mentés terén. A temető bejáratánál álló Sigmond-mauzóleum, a Bánffy, Bethlen, Beldi, Jósika, Mikó, Rhédey családok hatalmas kriptái rendre megújultak. A földből sírásáskor kibukkant régi köveket is sikerült az iktári Bethlen-kripta körül kialakított kőkertbe menekíteni. S ami legalább ilyen fontos: kimutatást vezet a lejáró megváltású sírokról, s felkutatja az örökösöket, igyekszik meghosszabbítani a sírhely megváltását. Legfontosabb eredményének azonban 396 – többségében magyar – sír műemlékké nyilvánítása tekinthető. A temető egészében addig is szerepelt a műemléki jegyzékben, de ez nem jelentett konkrét védelmet. 2012-től azonban a listára felvett sírokat nem lehet újra kiadni, idegennel betemetni. Országos védelmet élveznek. Az más kérdés, hogy ha egy védett sír követ ledönti egy kitört fa, ki állítja azt helyre. Jelenleg ezt a HA vállalja magára. Még egy védelemre javasolt pótlista is elkészült, de ez egyelőre a minisztériumi polcokon hever. A temetőadminisztráció, amiben csak lehet, akadályozza a HA munkálkodását.

– Miként változott a temető hírneve az utóbbi évtizedekben, hogyan vált turisztikai célponttá?

– Sokáig az volt a benyomásunk, hogy csak leírásokkal, albumokkal, sírjegyzékekkel lehet maradandóvá tenni a Házsongárd kincseit. Magam az 1997 és 2010 között öt kiadást megért temetőmonográfiámban (*Tört kövön és porladó kerecszen*. Pusztuló múlt és fájó jelen a Házsongárdi temetőben. Stúdium könyvkiadó, Kolozsvár) írtam meg mindazt, amit – a korábbi szakirodalmat is figyelembe véve – megörökítendőnek tartottam. Többen azután még ebből ihletődve készítettek temetőkatalozokat. Két elhivatott fényképésze is akadt a sírkertnek. A budapesti Gránitz Miklós hónapokat töltött Kolozsvárt a temető köveinek hangulatának a képi megörökítésével. Engem kért fel a szöveg írására, így született közös kétkötetes albumunk: *Örök Házsongárd. Kolozsvár és sírkertje a századok sodrában* (Budapest, 2010, Pharma Press). László Miklós fotóművész évtizedek óta örökíti meg a temető változásait, könyveim egy részét is ő illusztrálta. Tavaly megjelent albuma a művészi jellegű síremlékeket gyűjti össze *HázsongArt*

címmel (szövegét Nagy Béla írta. Komp-Press, 2022). A temető 2009-ben elnyerte a Magyar Örökség-díjat, s ez is hozzájárult ahhoz, hogy tavasztól ősziig szinte hetente érkeznek magyar turistacsoportok a temető megtekintésére. Az ő munkájukat nagyban segíti Kiss Melitta és Pápai Ferenc idegenvezetőknek *A Házsongárdi temető* címmel megjelent, száznál több sír fekvését bejelölő és fényképét közlő turistatérképe. A Kolozsvári Magyar Napok évente augusztusban megrendezett ünneppsorozatában is rendszerint két-három alkalommal kerül sor vezetett temető sétákra. A temető hírneve hosszú időkre biztosítva van. Sajnos, magyar jellegének megtartása a lakosság rohamos fogyása miatt egyre kilátástalanabbá válik.

Aniszi Kálmán

Sulyok Gabriella: Orfeusz útján XII.

ANISZI KÁLMÁN (1939) író, publicista, ny. egyetemi oktató. Bihar megyében, Magyarkakucson született. 1985–90 között a *Korunk* folyóirat felelős szerkesztője. 1990 óta él Magyarországon, 2000-től a folyóirat megszűnéséig a *Kapu* főszerkesztője volt. Legutóbbi kötete: *A művészet világa – a lélek oázisa* (esszék, tanulmányok, interjúk, 2022).

Vasas Tamás

tartalék viharnapokra

budapest park

majd eljön az a pillanat is... hogy valamit
illene mondanom a repoharak magányáról.
például vicces, de soha nem állhatnak eléggé
rosszul a részeg, lesbikus, gimnazista lányok
kezeiben, de lássuk be, ahogy ezt az alkalom
is megköveteli, hogy jól van ez így, könnyen
elsírhatnám most magam rád gondolva, de távol
van már innen minden kutyaól a maga sötétségével,
minden csontszopogató kirekesztettségével, ami
által gondolni lehetne bármire is. hát, ennyi talán...
(de mindenki nevében) voltunk már jobban is,
gondoljuk az esővizes kapucnik oltalma alatt...
ott a szemünkből egyenként kiolvasható, nem jó,
hogy mindannyian azt hisszük, nagyon messze
van még az a villamos, aminek a késésére
foghatnánk bármilyen kimaradást, amivel
megmagyarázhatnánk a sült krumpli-
cápázást, amitől felmentve érezhetnénk
magunkat a vastag flanelingek
nyári viselete alól.

így lesz a nyarak emlékéből
könnyvizes morzsagombóc-
(ami nem több, mint)

tartalék a viharnapokra.

VASAS TAMÁS (1989) költő, slammer, rajzoló. Kötete: *Stílusgyakorlatok a kiábrándulás nyelvtanára* (2020, Napkút Kiadó).

tartalék a viharnapokra

még etetem a varjakat.
még írok luxemburgról.
még meghallgatom sztravinszkijt.
még eltűröm, hogy távoli a napfény.
még mindig hideg colát iszom.
még mindig nem értem cage 4'33-ját.
még mindig véletlennek tartom az y2k-t.
még mindig erőltetem a sétagyaloglást.
még mindig belesúgom a titkaimat a szélbe.
még mindig elégetem a szűrőtartókat.
még mindig visszatartom a befejezést.
még mindig visszafordulok a nevemre.
még mindig elsíratom az üres csigaházakat.
még mindig várom, hogy visszaírjon.
még mindig fomo az életem.
még mindig szeretem.
még mindig éltetem.
még eléldegélem.

a legapróbb részletekből 2

...nem sikerül leírnom, hogy „szerető”.
szégyenletes, de túlságosan mulatósnak,
túlságosan közönségesnek tartom...

...ezzel nyilvánosan adhatja vissza
az elvesztett, szűzi paradicsomot...

—

olyan nyálkás itt minden.

fel (2009)

léggömbök háztetők felett,
mint egy pixar video montázs,
felemelik lassan a bipoláris
szerelemtől elnehezült lelket,
oda tartanak, olyan hegyeken
túlra, ahol nincsenek hűsítő
hóviharok, a senyvedő szolgák
kezet csókolnak a hóhéroknek,
azt várod, hogy valaki közölje
veled, ez csak egy rossz álom,
megtörténik, de mégsem
vagy boldog az ébredés
pillanata után.

csak a könnyű bebop
tűnik ismerősnek...

messze a november

hihetetlen, de amikor kézzel írok, nincs korrektúra,
nincs semmi, ami aláhúzná a betűimet, hogyha valamit
rosszul írnék, megbüntessen, szóval semmi döbbenetes
tükör-effektus, pedig lassan megfojthatnának már
az „sz” betűim karmos kézfejei, ahogy hirtelen
kitörnek a papírból és berántanak
a végtelen, fekete semmibe.

Népi mozgalom, festészet, Sarló

Tallós-Prohászka István (1896–1974) művészete

Amikor a két háború közötti magyarországi, valamint csehszlovákiai és erdélyi magyar nemzetiségű népi mozgalmakra gondolunk, mindig az írók jutnak eszünkbe. Esetleg Kós Károly révén az építészet és grafika, Bartók Béla és Kodály Zoltán, Balla Péter és Muharay Elemér révén a zeneszerzés és táncművészet. Ritkán gondolunk arra, hogy a festők között keressük a népi mozgalom résztvevőit. Ha volt olyan festő, aki kötődött a szlovénországi és magyarországi népi mozgalmakhoz, akkor az – főleg témaválasztásával – Tallós-Prohászka István. Az alábbi tanulmányban a Csallóközben született és a Mosoni-síkságon elhunyt művész életét mutatom be.

A „nulladik óra” – két sorsba vetítve

1919 januárjában a cseh csapatok bevonultak Pozsonyba, a korábbi koronázóvárosba, a rendi országgyűlések helyszínére. Az 1928–1934 között aktív szlovénországi Sarló mozgalom egyik résztvevője, Peéry Rezső író, újságíró, esszéista az emigrációban írt könyvében így emlékezett a nagy napra, amely megváltoztatta a pozsonyi magyar és német lakosság életét: „1919 egyik január eleji napján mint kilencéves kisfiú a pozsonyi Szentháromság előtt álltam apám kezébe kapaszkodva, s úgy bámultam a Píactérről felfelé vonuló, eddig soha nem látott fegyveres csapatok hosszú-hosszú menetét. Az olasz alpesi vadászok vadonatúj egyenruhájában, sötétkék tányérsapkával és fécántollas szürke süvegben vonultak be ösvérek vontatta fegyveres osztagok kíséretében a csehszlovák légiók Pozsonyba. A Duna túlsó partján a magyar forradalmi karhatalom rekedt hangszórói a foglalások és elcsatolások nélküli béke mellett szóltak, és a hódítás jogtalanságát hirdették.”¹ Peéry más alkalommal részt vett egy, a helyi

PAÁR ÁDÁM (1983) történész PhD, politológus (Múltanyosság Politikaelemző Központ). Legutóbbi kötete: *A populisták (h)ősei* (2020).

1 Peéry Rezső: *Requiem egy országgrészért*. (Molnár József emlékebeszédével) München, 1984, Aurora Könyvek, 37.

szociáldemokraták (magyarok, németek, szlovákok vegyesen) által rendezett tüntetésen az impériumváltás ellen, és csak az óvta meg a halálos szuronydöféstől a kilencéves gyermeket, hogy egy másik tüntető, egy fehér szakállas zsidó öregember rázuhant.² Ilyen körülmények között akár csodának is gondolhatjuk, hogy a fiatal Peéry a nemzetiségi béke, a Csehszlovákia létének realitásával való megbékélés támogatója lett – mert e minden bizorrral traumatizáló gyermekkori élménytől eltekintve pozsonyi diákként tapasztalnia kellett a konszolidálódó csehszlovák demokrácia másik arcát, az általános választójog megadásától kezdve az egyéni szabadságjogok biztosításáig, ugyanakkor látta az impériumváltás pusztá tagadásának kilátástalanságát.

De térjünk vissza 1919 szürke januárjához! Míg a kilencéves kisiú nézi elhűlve és félve a színes ruhába öltözött idegen csapatokat, azalatt az ősi koronázó várostól nem messze, a Duna túloldalán, a Moson megyei Magyaróváron egy huszonhárom éves fiatalember a Mosoni-Duna partján állva feltehetően nyugtalanul tekintgetett északra. Kicsi a távolság Pozsony és Magyaróvár (1939-től Mosonmagyaróvár) között. Pozsony és Mosonmagyaróvár között ma sincs nagy távolság: közúton, autóval 37, vonaton 24 perc alatt megtehető az út. Nem véletlen, hogy a 2000-es évek óta szívesen telepednek le szlovák állampolgárok Mosonmagyaróváron és a körülötte levő falvakban, s sokuk ingázik Pozsonyba. Persze, 1919-ben még hosszabb ideig tartott az utazás, hiszen keveseknek volt automobilja, a vonat lassabban közlekedett. S történelmi helyzetben, lélekben távolinak tűnt a nyugodt mosoni kisváros és a cseh csizmák taposta Pozsony! A fiatal rajzoló, a magyaróvári gyalogezred bakája alighanem elkeseredetten tekintett hazája, a Csallóköz irányába.

Peéry Rezső, a pozsonyi polgárú és Tallós-Prohászka István, a somorjai parasztleány akkor még nem ismerték egymást, így nem tudhatták, hogy jó másfél évtized múlva összefonódik sorsuk a szlovenszkói magyar fiatalok Sarló mozgalmában.

Eszmei és művészi útkeresés

De ki volt ez a rajzoló, akit parancsnokai a világháború idején – igen előre látóan – fölmentettek a frontszolgálat alól Aba-Novák Vilmostal és más festőkkel egyetemben (amivel igen jót tettek a művészet számára)?

Élete párhuzamokat mutat Peéry Rezsőével: mindketten Pozsony megyéből származnak, a Sarlóban küzdenek a felvidéki magyarság jogaiért, majd 1947-től kezdve Mosonmagyaróváron élnek, és közös még az is, hogy nem tudnak gyökeret verni a városban, idegennek érzik a Mosoni-síkság központját. Míg Peéry ősei pozsonyi polgárok, az ő felmenői kézművesek és juhászok voltak. Apja asztalosmester. A történelmi Magyarország nemzetiségi viszonyait jellemzi,

2 Molnár József: *Emlékezésd Peéry József ravatala fölött*. In Peéry: i. m. VI.

hogy a Pozsony megyei, magyarok és szlovákok lakta Somorja polgári iskolájában tanulva egy magyarul beszélő román tanító, Damaszkisz Marián tanította, és ő volt a tanáregyéniség, aki elindította a fiataalt a művészi pályán. A lelkiismeretes tanító fölismerte a fiú rajzkészségét. Még első osztályban tanult, amikor Damaszkisz már a negyedikesekkel együtt tanította. A továbbtanulásra nem volt esély, ezért a fiatalember a Pozsony megyei Malackán dolgozott telekkönyvi írnokként.³

Közbejött az I. világháború, és Prohászka behívták katonának. Ám hadifestőként nem kellett az első vonalban harcolnia. Ekkor készültek első rajzai. 1917-ben a lévai hadikórházba került – szerencséjére, mert így kezébe került az *Érdekes Újság* rajzpályázata. Négy rajzzal pályázott, amelyek közül kettő meg is jelent az újságban. Ám nem sokáig örülhetett a sikernek, mert a pozsonyi helyőrségi gyalogezred tagjaként átvezényelték Magyaróvárra. Itt érte meg a Tanácsköztársaság kikiáltását. Ez volt a második hatalomváltás, amely egyenruhában találta, s a harmadik kormányzat is igényt tartott Prohászka katonára. A Tanácsköztársaság mindvégig idegen maradt Mosontól. Valószínűleg itt működött a 133 nap legunalmasabb direktórium. Egyetlen maradandó hatása e napoknak, hogy itt, Magyaróváron sóhajtozott a Duna-parton egy huszonhárom éves, rajzolni szerető vöröskatona, aki már alig várta, hogy a folyótól északra kiverjék a cseheket – ehelyett az Alföldre vezényelték.⁴

Előbb azt hitte, a csehek ellen védelmezheti meg a Magyaróvártól északra fekvő szülőföldjét, de ehelyett idegen tájra, az Alföldre vezényelték őket, a román hadsereg ellen. Katonaélményeiből származnak első rajzai (ha az *Érdekes Újság*ban megjelent karikatúrákat nem számítjuk): *Halász bácsi népfelkelő* (1918), *A Vörös Hadsereg előrenyomulása Csetneken át* (1919), *Pihenő vöröskatonák* (1919). A sok katonakép mellé becsúszott egy-egy rajz, amely már mutatta az érett tájfestő Prohászka: *Kisbodaki falurészlet* (1919).⁵ Ám a románok ellen indított támadás összeomlott, s ez megpecsételte a fiatal rajzoló reményeit, hogy a proletárhatalom kikényszerítheti az ország újraegyesülését. Sőt, Prohászka megégette magát a Vörös Hadseregben való részvétellel, habár a jelek szerint ez nem akadályozta túlzottan magyarországi recepcióját, amikor már érett festőművész lett.

Vándorlás – a Dunántúltól a Tabánig

Prohászka román fogságba esett. Innen szabadulva, 1919 decemberében hazatért Somorjára. De nem sokáig maradt szülőföldjén, mert beiratkozott a budapesti Iparművészeti Főiskolába. Ezt rövid berlini tanulmányút követte, majd

3 Szíj Rezső: *Tallós-Prohászka István*. Bp., 1979, Mosonmagyaróvári Városi Tanács, 5.

4 *Moson Megyei Lexikon*. Szerk. Kimlei Péter – Tuba László. Mosonmagyaróvár, 2008, Huszár Gál Városi Könyvtár, 210.

5 Szíj: i. m. 12.

végig barangolta a Dunántúlt, vázlatkönyvével a hóna alatt, parasztházakban szállva meg. A népelettel való megismerkedés maradandó hatást gyakorolt rá. Később is szívesen idézte meg a paraszti élet apró-cseprő mindennapjait, örömeit és bánatait, valamint a néphagyományokat, népi rege- és mesealakokat. De ugyanúgy jól érezte magát a pesti Tabán apró házacskaí között, mint a dunántúli parasztportákon és kisvárosok főterén. Éppúgy kedvesek lettek számára a tabáni kisvendéglők, mint a juhhodályok, a görbe utcák, mint az erdőrészek. A Tabán utcarészleteit nagyrészt Tallós-Prohászka István rajzai és képei őrizték meg az utókor számára. 1926-ban egy családi tragédia történt: Nándor öccsét elkapta egy lendítőkerék. Prohászka megfestette az esetet, és a gép, mint fogalom, innentől kezdve félelmetes szimbólumként jelent meg képein.⁶

Állandó témája volt szülőföldje, a Csallóköz monda- és mesekincse, valamint a népi vallásosság, a babonák különös figurái. A *Kísértet*, a *Lángember*, a *Tüzes szekér*, *Kísértetmacskák*, *Az éjjeli őr és az ördög* című 1926-ban festett képei a borzongató háttértörténetből kibontott karikatúraszerű, olykor képregényekbe illő bizarr, nyugtalanító figurákkal tanúskodnak a misztikus témák és a néphit iránti érdeklődéséről. A figurák a naiv művészet hatását viselik magukon.

Prohászka besorolása művészeti irányzatokba nem egyértelmű. Egyes értékelések expresszionista és kubista hatásokat fedeznek fel műveiben, ami alighanem a berlini útkereső évek befolyásának tulajdonítható.⁷ Szíj Rezső művészeti író, művelődéstörténész szerint az expresszionizmus és kubizmus mellett a naturalizmus hatott Prohászka-ra, hozzátevé, hogy a művész bizonyos fokig magán hordozza a naiv művészet ábrázolásmódját, főleg a tömegek érzékelése terén.⁸

Maga a „naiv művészet” persze nem illik minden tekintetben Prohászka-ra, hiszen az Iparművészeti Főiskola növendéke volt, és azt sem állíthatjuk, hogy minden korszakában jellemezte volna a rajz- és ecsetkezelését. Inkább a hatás-keltésben érzékelhető ez a tendencia, különösen a népi hiedelmek, mondák varázsfiguráinak ábrázolása kapcsán. De a mesés témához önmagában illett az egyszerű vonalvezetés, a kissé kezdetleges, a gyermeki látásmódnak megfelelő formák alkalmazása. A naiv művészet fölfedezése a Balkán-félszigettől Latin-Amerikán át Skandináviáig erre az időszakra tehető, mint a népi kultúra romantizálásának és az iránta megnyilvánuló folklorisztikus érdeklődésnek a lenyomata. 1934. augusztus 19-én a budapesti Nemzeti Szalon már ún. östehetség-kiállítást nyitott, amely vitára és a tehetség mibenlétéről való gondolkodásra ingerelt egy tevékeny elmét, ti. Németh László író, és elvezette

6 Uo. 12.

7 Hushegyi Gábor: *Prohászka-Tallós István*. <https://artportal.hu/lexikon-muvesz/prohaszkatallos-istvan-5981/>, 2023. 08. 14.

8 Szíj: i. m. 41.

később a parasztkollégium, a „nép Eötvös-kollégiuma” megalapításának gondolatához.⁹

A naiv művészet említése Prohászka kapcsán azért érdekes, mert mások éppen az avantgárd hatását emelik ki a későbbiekben. De az östehetség iránti főhajtás és az avantgárd elvben összefér (minthogy mindkettő az akadémiák elleni lázadást, lázítást fejezte ki, csak egyik öntudatlanul, másik deklarált formában), ahogyan Kassák Lajosnak a *Nemzeti Szalon*-beli kiállításról a *Nyugatba* írott lelkes szavai sugallták.¹⁰

A témaválasztás már önmagában kifejezett egy programot a naiv művészet tisztelői számára: a nép kulturális rétegeinek fölfedezését. Így a naiv művészet betölthetett bizonyos népi, paraszti témák és motívumok révén egy csatorna szerepet a magas kultúra felé.¹¹ Ezért nem tartozik Prohászka a naiv festők közé: Németh László szavaival, nem a „honnét származik” a fontos a művészetében, hanem az, „amit mond.”¹² Prohászka formailag használta a naiv művészetet, de képeinek szellemisége és magasabb missziója több annál: a nép eltűnőfélben levő hiedelmeinek, mondáinak, meséinek, babonáinak megismertetése a tágabb közönséggel. Prohászka nem tetszelgett a csallóközi néphagyományban, hanem fölemelte mintegy e hagyományt a polgári rétegek számára azzal, hogy beemelte a témát a magas kultúrába. Mindehhez a csallóközi lokálpatrióta érzület és a nép megbecsülése kellett. Ami már átvezet bennünket a sarlós évek értékeléséhez.

Sarlós évek

A 20-as évek végén Prohászka már elismert alkotó. A következő évtized elején kezdődik részvétele a Sarló munkájában. De mi is volt a nagy múltú szlovenszkoói diákmozgalom? Vissza kell nyúlunk az impériumváltás korához.

A két háború közötti Csehszlovákiában egy új generáció nőtt föl, amely érzékelte, hogy az irredenta álmokra semmi remény nincs, és a realitást elfogadva, a csehszlovák demokrácia által nyújtott keretek között kell küzdeni a magyarság kulturális jogaiért. Ahogyan Peéry Rezső fogalmazta, „az értelmiségi fiatalok százai kerültek a cseh egyetemeken testközelbe a cseh és szlovák szellemi világgal, megismertek két szláv nyelvet, kétfajta történelmet és művelődéstörténetet,

9 Németh László: Östehetségek és fogalomzavar. In Németh László: *Művelődéspolitikai írások*. Vál., szerk. és az utószót írta Monostori Imre. Bp., é. n., Országos Közművelődési Központ, 26; Papp István: *A népi kollégiumi mozgalom története 1944-ig. Népi tehetségek gondozása vagy tudatos elitnevelési kísérlet?* Bp., 2008, Osiris Kiadó (sorozat: Politikatörténeti füzetek, sorozatszerk.: Földes György), 64.

10 Székely András: *A magyar festészet évezrede*. Pomáz, 2001, Kolibri Kiadó, 99.

11 Uo. 98.

12 Németh: i. m. 26.

s ezt a tudásbeli volument lassan-lassan átadták környezetüknek. Két évtized folyamán kialakult a magyar–szláv területen egyként otthonosan mozgó magyar értelmiségi típusa, kialakult újból – ezúttal a magyar nemzetiségű emberek körében – egy újfajta sáv és zóna két nemzet, illetve három nemzet között.”¹³

A Prágában, Pozsonyban és Brünnben tanuló fiatal magyar értelmiség a háttaron túli irredenta kormánypropaganda helyett szorgalmazta a belső építkezést és útkeresést. A régi elit helyett a parasztságba vetették a magyar nemzeti megújulás reményét. Ám előbb meg kellett ismerni ezt a magyar parasztságot. A döntően középosztálybeli családokból jövő és hasonló szocializációjú cseh és szlovák városi körökben forgolódo fiatalok nem sokat tudtak a felvidéki (mint ekkor hívták: szlovenszkói) parasztságról. 1925-ben Prágában, Brünnben és Pozsonyban öregcserkész-kör alakult Szent György Kör névvel, a temesvári születésű Balogh Edgár, a *Prágai Magyar Hírlap* publicistája vezetésével. A Szent György Kör regőscserkész-falujárásokat szervezett 1927–28-ban a szlovenszkói falvakba, s ez az élmény megrázó hatást gyakorolt a fiatalokra. A falvak életével való megismerkedés során rá kellett jönniük arra, amire a pár évvel későbbi anyaországi falukutatóknak: a magyar parasztság és általában a parasztság mélységes kilátástalanságára. A magyar fiatalok a regőscserkészlet keretében, falujárások alkalmával találkoztak a szlovenszkói falvak szegénységével – mind a magyar, mind a nem magyar (szlovák, ruszin-ukrán) falusi nép nehéz életkörülményeivel.¹⁴

A falujárás hatásaként 1928-ban bontott zászlót a Sarló mozgalom. A cserkészlet mellett Győry Dezső szlovenszkói író, újságíró, valamint Ady Endre, nem meglepő módon Szabó Dezső, valamint Móricz Zsigmond (az ún. „faji triász”) gyakorolt hatást a Sarló eszmerendszerére. Kossuth Lajos és Jászi Oszkár dunai konföderációs tervezeteinek szellemi inspiráló hatását is ott találjuk a mozgalom indulásánál.¹⁵ Legismertebb alakjai Balogh Edgár, Dobossy László, Peéry Rezső, Jócsik Lajos és Szalatnai Rezső voltak. Mivel a mozgalom elvetette az anyaországi irredentizmusát, és a „Nagy-Magyarország” leszűkítő értelmezése helyett a dunai patriotizmus szellemében a közép-európai nemzetek békés együttélését tekintette célnak, egy időben a sarlósok elnyerték Tomás Masaryk csehszlovák köztársasági elnök szimpátiáját. Benešsel már jóval nehezebb dolguk volt, már csakazért is. Közben a Sarló egyre közelebb került a Csehszlovák Kommunista Párthoz.¹⁶ 1934-re a mozgalom fölbomlott. Ahogyan a magyarországi népi mozgalom esetében történt, a Sarlóban is ki elment balra, ki jobbra. Míg

13 Peéry: i. m. 72–73.

14 Bajcsi Ildikó: A népi ideológia jelentősége a sarlós nemzedék körében. In *A népi gondolat a 20. században*. Szerk. Novák Attila és Pap Milán. Bp., 2022, Századvég Kiadó, 165.

15 Uo. 165–166.

16 Peéry Rezső: Balogh Edgár és a Sarló. In Peéry Rezső: *Malomkövek között. Találkozás kortársakkal*. Feljegyzések, beszámolók, karcolatok. Bern, 1977, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 19.

Balogh Edgár kommunista, Jócsik Lajos parasztpárti, Brogyányi Kálmán – egyedül a sarlósok közül – nyilas lett, Peéry Rezső a szociáldemokratákhoz csatlakozott.¹⁷

A néphagyományok kutatása, a népi témák választása szinte predesztinálta Prohászka, hogy csatlakozzon a Sarlóhoz. 1931–33 közé tehetők a művész „sarlós” évei – ez volt a mozgalom fénykora, de egyúttal felbomlásának nyitánya. Azonosult a Sarló baloldali szárnyával. Mint sokan mások a korban, Illyés Gyulától József Attiláig, egyszerre nyitott a népiség és a baloldal felé. A 30-as évek elején, nyilván nem függetlenül a Sarló baloldali fordulatától, a társadalmi aktivizmus fokozódik a képein, olykor naiv formában (*A falusi agitátor*, *Jézus és Marx*, *Bőség*). A szocializmus valamilyen ködös, kidolgozatlan, naiv, népies elképzelését és a vallással való egybehangzását mutató képeinél jelentősebbnek ítéli a művészettörténet a csallóközi életképeket, amelyek kevésbé sugallanak nyílt politikai aktivizmust, de tanúskodnak a baloldali értékválasztásról. Erős láttató erővel jeleníti meg a szociális kérdéseket a *Dudás*, a *Krumpliszedők*, a *Rokkant család*, a *Földosztás* és a *Csallóközi telepések* című festményein. *Nyúzzák a földet* című képe ott lógott a Sarló pozsonyi központjának falán.¹⁸ Ezek a képek, amelyek a valóságból veszik tárgyukat, társadalmilag konkrétak, ellentétben a naiv vallásos-szocialisztikus *Jézus és Marx*szal vagy a földre szállt mennyországot vizionáló *Bőséggel*.

Közben egyik kiállítás a másikat érte Prohászka pályáján. 1928–1940 között szinte alig volt év, hogy ne lett volna kiállítás a képeiből. Révkomárom, Kassa, Prága, Pozsony mellett kétszer rendezett képeiből kiállítást a budapesti Nemzeti Szalon. 1935-ben megkapta a Csehszlovákiai Magyar Tudományos Irodalmi és Művészeti Társaság I. díját.¹⁹ Közben Győr városa megvásárolta *Aratás* című képét. Majd megfestette *Győr visszafoglalása* című történelmi tablóját.²⁰ Ekkorra már Csehszlovákia 1938-as fölosztásával, majd a tisói fasiszta Szlovákia megalkulásával, valamint Lengyelország németek és szovjetek általi fölosztásával sötét fellegek borultak Közép-Európa egére.

Északnyugat-dunántúli számkivetettség

A II. világháború utáni reszlovakizáció, a magyarság egy részének deportálása nem kímélte a Sarló résztvevőit sem. Peéry Rezsőt ugyanúgy elűzte az új rezsim, nem méltányolva a cseh hazafiakat és szlovák kommunistákat is üldöző Tiso elleni aktív, börtönt is vállaló ellenálló tevékenységét, mint Prohászka. A sors fordulataként mindketten Mosonmagyaróvárra kerültek 1947-ben: a festő

17 Bajcsi: i. m. 163–164.

18 Balogh Edgár: *Hét próba*. Bp., 1965, Szépirodalmi Könyvkiadó, 342.

19 Szíj: i. m. 53.

20 Uo. 36.

magától költözött ide, Peéry viszont tanárként helyeztek az államosított piarista gimnáziumba, amelynek később igazgatója lett. Egyikük sem érezte jól magát a városban, dacára a Pozsonyhoz és Csallóközhöz való közelségnek – vagy éppen amiatt! Nyomasztó volt ez a közelség, mert emlékeztetett a honatalanságra. Emellett Mosonmagyaróvár is átalakult: a német nemzetiségűek kitelepítése hozzájárult Magyaróvár és különösen Moson régi arculatának, kulturális hagyományainak elvesztéséhez.²¹ Az sem tett jót, hogy a kisváros a virtuális vasfüggöny és nagyon is kézzelfogható határsáv közelében feküdt, kéznyújtásnyira nemcsak Pozsonytól és Somorjától, hanem Bécstől és a Nyugattól is – emiatt a kommunista rendszer karhatalma itt kétszeresen éber és gyanakvó volt. Peéry Tomiként, „isten háta mögötti Mosonmagyaróvárként”, „határszéli kisvárosként” hivatkozik írásaiban a városra, amelynek a kommunista pártállam évei alatti megszürkülését, a kommunista párt fizikai és mentális térfoglalását oly érzékletesen villantja föl az emigrációban írott, ún. hirtenbergi kéziratában.²²

A mosonmagyaróvári tartózkodás nem volt sikeres Prohászka szempontjából sem, bármennyit nyert is általa a város művészi élete. Peéry a művész anyagi gondjaival magyarázta a nehézségeit Szalatnai Rezsőhöz címzett levelében: „Prohászka Pista is itt vergődik Óvárrott, olyan infernális körülmények között, melyek a nálam jóval edzettebb kedélyeket is az étvágytalansággal felkavarják. Ha valami csoda nem történik, lehet, hogy ezen a télen belerokkan az alultápláltságba és a nyomorba. Nem titkolja már azt az érzését, hogy nem bírja tovább. Ugyanakkor megmaradt hívő és lelkes embernek, ami szép és csodálatos. Hozzá képest persze nekem aranyéletem van, aminek következtében érintkezéseink rám nézve sikerültek.”²³

Nem tudta megszokni a kisvárost – ahogyan Peéry Pozsonyt, ő a Csallóköz tartotta igazi hazájának. Szíj Rezső művészeti író, művelődéstörténész (szintén a népi mozgalom tagja) élihetlenséggel magyarázta, hogy a festő nem tudott megnyugodni Mosonmagyaróváron, de valószínűleg a honvágy is szerepet játszott ebben. Pedig próbált alkalmazkodni a megváltozott környezethez. Ahogyan a 20-as években a Csallóköz, most a tájegység déli szomszédja, a Szigetköz táját és néphagyományait festette meg. A kor szellemében megpróbálkozott a társadalmi aktivista témákkal is (*Szigetközi részlet tsz-szel*, 1960), de ezek jóval erőtlenebbek, mint a hasonló tárgyú 30-as évekbeli képei.

21 Thullner István: A népi demokrácia kora. In *Mosonmagyaróvár*. Szerk. Tuba László. Bp., 2018, Mosonmagyaróvár, 303.

22 Peéry Rezső Szalatnai Rezsőnek. Tomi, [19]50. május 5. In Filep Tamás Gusztáv (szerk.): *Kedves Rezső! Drága Bió! Peéry Rezső és Szalatnai Rezső levelezése*. Bp., 2001, Present & Noran, 53. Peéry Rezső: Szemben az emlékekkel. *Kelet-európai feljegyzések, 1948–1953. A hirtenbergi kézirat*. Bp., 2001, Ister, 122–123.

23 Peéry Rezső Szalatnai Rezsőnek. Moson, 1949. október 27. In Filep: i. m. 52.

Talán azért is, mert a létező szocializmus viszonyai nem feleltek meg Prohászka várákoszásának: a létező szocializmus realitása nagyon távol állt a 30-as évekbeli *Bőség* vagy a *Jézus és Marx* naiv szocialisztikus utópiájától. Vallás, népiség és szocializmus közül az utóbbi felé billent a mérleg az első kettő kárára, és egy érzékeny alkotóművész, akinek az ember természeti és épített környezete, a néphagyomány, a népmondák, legendák, babonák témát szolgáltatottak, nehezen emésztette meg a propagandából dübörgő nyers materializmust. Prohászka kifejezte óvatosságot a kritikát a szocialista építés módjával: a *Szigetközi részlet* tsz-szel című képen a táj hangsúlyosabb, mint maga a tsz.²⁴ A szocialista modernizációval járó gépesítés és iparosítás idején drámaian hangsúlyossá vált Prohászka félelme a gépektől. Öccse halála óta demonizálta a gépeket. Márpedig világosan látnia kellett, hogy az új gépkorszak tönkreteszi a közösségeket, amellett, hogy pozitív módon megkönnyíti a termelés folyamatát. A szoc-reállal nem tudott mit kezdeni, ez is magyarázza, hogy 1950 után a társadalmi aktivizmus kifulladásra jutott a képein.

A festő eladta házáat, és az Aranyossziget utcában vett magának egy jóval kisebb, szegényesebb ingatlant. A művészi sikerek ellenére a hontalanság érzése, első feleségének halála, a másiktól való válása, fia halála egyre depressziósabb hangulatba sodorta. Élete végén az újrónafői szanatóriumban lakott, és 1974-ben elhunyt.²⁵

Számos múzeumban őrzik képeit: a mosonmagyaróvári Hansági Múzeumban, a Somorjai Helytörténeti Múzeumban, a Pozsonyi Városi Képtárban és a Prágai Modern Galériában. Mosonmagyaróváron utca, egyesület, egykori háza falán emléktábla, valamint a Hansági Múzeum falán relief őrzi emlékét. Mindenekelőtt azonban a csallóközi és szigetközi táj és néphagyományok megörökítőjére kell emlékezni. Prohászka jelentősége abban áll, hogy művészetével, témaválasztásaival (tájak, néphagyományok) kifejezte a Sarló mozgalom lényegét, melyet barátja, Peéry fogalmazott meg: „Az embernek nem az állam, hanem az emberi környezet, a nép, a táj, az emlékek, az anyanyelv és műveltség a hazája.”²⁶

24 Szíj: i. m. 39.

25 Kimlei-Tuba: i. m. 210.

26 Peéry 1984: i. m. 71.

Mitévők legyünk?

Néhány gondolat Cecse Géza: *Orosz nagyhatalmi politika, 1905–2021*¹
című könyve olvasása közben

„Óorosz népről (drevnerusskaia narodnost) beszélni illúzió.”
„Az oroszok sohasem olyan erősek, mint ahogy elhitetni szeretnék magukról, de nem is olyan gyöngék, hogy le lehessen becsülni őket.” (Churchill)
„Háború idején az igazság olyan értékes, hogy azt mindig hazugságok testőrségének kell védenie.”² (Churchill)
„Zendülésnek nevezem a kelet-európai országok emancipálódási mozgalmát, amely ezek részleges és valószínű, ideiglenes szabadulását jelentette a szovjet/orosz befolyási övezettől, hogy besoroljanak az amerikai–nyugat európai kettős ellenőrzésű politikai és gazdasági övezetbe, a szuverenitás széles körű és sikeres elvesztése árán; a helyzet nem áll távol a »korlátozott szuverenitás« brezsnyevi elméletétől.”³ (Dan Culcer)

Előhang

A recenziók megírásával (főként persze azok megkomponálása idején) rengeteg „baj” szokott történni. S itt most nem azt szeretném taglalni, miért hálátlan dolog *eleve* egy ilyen feladatot elvállalni, hiszen ezzel – „menet közben” – mindenki tisztába jön, aki valaha is megpróbálkozott ilyesmivel. Ilyenkor három alapeset valamelyike szokott történni:

- a) az ember gyorsan elolvassa az opust, rögzít belőle néhány fontos gondolatot, újszerű megállapítást, majd „együttében”, teszem azt, egy hosszú

BORSI-KÁLMÁN BÉLA (1948) történész, műfordító, az MTA doktora.

- 1 Cecse Géza: *Orosz nagyhatalmi politika, 1905–2021*. Budapest, 2022, Ludovika Egyetemi Kiadó.
- 2 *Ukrajnai háború: Az igazságot hazugságok testőrsége védi*. Interjú Anatol Lievennel, a Quincy Institute for Responsible Statecraft vezető Oroszország-szakértőjével. Készült: 2023. május 11. Ford. Naetar-Bakcsi Ildikó Forrás: <https://www.telepolis.de/features/Ukraine-Krieg-Die-Wahrheit-beschuetzt-von-einer-Leibwache-aus-Luegen-8990340.html?seite=all>, 2023. május 9.
- 3 L. Dan Culcer–Cseke Gábor [1941–2023]: *A hajósok visszatérnek*. Aszimmetrikus interjú az ASYMETRIA-ról és még sok egyébről. *Korunk*, 2014/december, 64. (A továbbiakban Culcer–Cseke 2014.)

- hétvégén összezsapja, hogy – mondjuk – túl legyen rajta (fél évszázados tapasztalataim szerint az ismertetések elsőprő többsége ilyen!);
- b) megpróbálja empatikusan átgondolni (értelemszerűen belehelyezve magát a szerző gondolatvilágába, motivációs kényszereibe), *miért* írta meg művét, és *mit akart üzeni* vele nekünk, „közönséges halandóknak”, akik helyzetükből, hiányos felkészültségükből – *tudatlanságukból* – következően soha nem lesznek olyan szinten, hogy egyenrangú szakemberekként „szóljanak hozzá” a könyv tartalmához, mondanivalójához, vagyis *lényegéhez*;
- c) s végül van egy harmadik is, amikor minden külön motiváció nélkül módszeresen, időt rá szánva olvas, dokumentálódik, *tanul* az ember...

Az igazi „gondok” persze akkor kezdődnek, amikor az ismertetendő könyv témája valamilyen előre nem kalkulálható „esemény” miatt hirtelen roppant aktuálissá válik. Ez a megállapítás minden kétség nélkül különösen érvényes *Gecse Géza Orosz nagyhatalmi politika, 1905–2021* című több mint másfél évvel ezelőtt megjelent alapmunkájára.⁴ Leginkább azért, mert 2022. február 24-e (az ukrajnai orosz invázió) kezdete óta a recenzens egyetlen olyan mondatot sem írhat le többé, amelynek fatális módon ne volna/lenne/lehetne akár a napi politika fénytörésében is értelmezhető/értékelhető/torzító hatása, „áthallása”...

I. „Óorosz népről (drevnerusskaia narodnosty) beszélni illúzió.”⁵ Észrevételek az orosz és az ukrán etnogenezis margójára

Az „oroszokról”, az „orosz-szovjet világról” szinte minden magyarul érző és gondolkodó férfinak és nőnek van valamilyen, ha nem is közvetlen tapasztalata,

- 4 Budapest, 2022, Ludovika Egyetemi Kiadó. (A továbbiakban *Gecse 2022*.) L. erről még Sas-halmi Endre: *Akkor és most – Az orosz nagyhatalmi politika*. *Újkor.hu*, 2022. október 6. (<https://ujkor.hu/content/akkor-es-most-az-orosz-nagyhatalmi-politika>) (a továbbiakban *Sashalmi 2022*); Tefner Zoltán: *Kényszerpályák. Nagyhatalmi terjeszkedés és bolsevik messianizmus*. *Gecse Géza: Orosz nagyhatalmi politika, 1905–2021* [Budapest, 2022, Ludovika Egyetemi Kiadó] című könyvéről]. *Magyar Nemzet*. Lugas [Könyvesház], 2022. november 5., 15; továbbá Hammerstein Judit: *Az orosz birodalomépítés 20–21. századi alakváltozásai*. Recenzió „*Gecse Géza Orosz nagyhatalmi politika, 1905–2021*” című kötetéről. *Polgári szemle*. Gazdasági és társadalmi folyóirat, 18 (4–6), 398–401 (forrás: mtak.hu; <http://real.mtak.hu>).
- 5 Font Márta–Varga Beáta: *Ukrajna története*. Szeged, 2006, Bölcsész Konzorcium, 7 (a továbbiakban *Font–Varga 2006*). L. még erről röviden: Tóth Sándor: *Ukrajna államiségének kialakulása és népei* (https://geogr.elte.hu/PHD_konferencia_ELTE_2002/doktori_konferencia_anyagai_2002/tothsandor.pdf), továbbá: *Az „ukrán” nép eredete és állam...* (<http://tortenelem-hu.hupont.hu/40/az-ukran-neperedete-es-allam>)

de többnyire inkább felületes ismerete. Amely, tegyük azonnal hozzá, az esetek elsőprő többségében objektív és szubjektív okok bonyolult láncolata – vagyis a Történelem – miatt *eleve nem lehet pozitív*.⁶

Ez nem kizárólagosan az „oroszok” hibája/bűne, mint ahogy mi, magyarok, lengyelek, litvánok, lettek, észtek, románok sem tehetnek/tehetünk igazán róla, hogy „így alakult”...

Hát még az ukránok, akiknek erősen megkésétt s éppen a nagyorosz birodalmi aspirációk (meg az orosz önszemlélet ezzel is sok szálon összefüggő, már-már genetikailag kódolt bizonytalanságai s ugyancsak ebből levezethető bakugrásai) következtében hosszú évszázadokon át és óta tűzzel-vassal akadályozott néppé, majd nemzetté válása még jobban függ (nagy)orosz testvéreitől, mint bárki másé!⁷

Be kell vallanom, igen „érdekesnek” tartom, hogy az alatt a csaknem egy év alatt, amióta erre a feladatra készülök (egészen pontosan: mindenféle kibúvókkal halogatom megírását), ennél fogva a szokásosnál is többet olvasok e geopolitikai/geostratégiai világhatalmasztrófa⁸ történelmi, társadalomtörténeti s „ideológiai” háttéréről és lehetséges okairól a kezembe kerülő történelmi és politológiai írásokban alig találtam valamit egy, a két testvérnépet egymástól kezdettől fogva elválasztó s szintén a történelem homályába vesző mozzanatról. Nevezetesen arról, hogy a nyilvánvaló (ó)szláv etnikai bázison, amely mindkét a bizánci kereszténységet választó nép (akárcsak a belorusz) legfőbb sajátosságait adja, s amelyet köztudomásúan *varég* (viking) törzsfők szerveztek erős államkezdeménnyé az orosz és ukrán *etnogenezis* a Kijevi Rusz megszűnése óta egymástól eltérő utakon, ritmusban és színezettel ment végbe, s a legnagyobb jóindulattal sem állítható, hogy befejeződött volna.

Itt nem árt rögtön figyelmeztetni a gyanútlan Olvasót, hogy ami „Putyin háborúja”⁹ fedőnév alatt épp mostanában történik, az csupán e hihetetlenül

6 L. erről például [NYUGAT vagy KELET] Vita Ukrajna és Oroszország bűneiről. Pogrányi Lóvas Miklós, Stier Gábor (Műsorvezető: Király Tamás). *Ultrahang*, 2023. szeptember 8. (https://www.youtube.com/watch?v=1KW_k40qtE)

7 L. erről röviden Bihari Dániel: Mély gyökerei vannak Putyin birodalomépítő ambíciójának, *24.hu*, 2022. február 27. (<https://24.hu/tudomany/2022/02/27/putyin-haboru-orosz-birodalom-ukrajna/>); Lugosi Dániel: Ezért tekinti Putyin oroszoknak Ukrajnát, *24.hu*, 2022. március 6. (<https://24.hu/2022/03/06/ukrajn...>) [Sz. Bíró Zoltán, Gyóni Gábor és Mezei Bálint az orosz-ukrán közös történelemről és az orosz birodalmi tudatról].

8 Vö. Kiss Andrej: Világok háborúja. *Népszava* [Szép Szó], 2023. október 28., 5.

9 L. erről kimerítő részletességgel Sz. Bíró Zoltán: *Putyin háborúja*. Budapest, 2023, Gondolat Kiadó (Progress könyvek 24.; vö. Huszár Ágnes: EX LIBRIS, ÉS, 2023. szeptember 1., 19) L. még Uő: <https://infostart.hu/interju/2023/06/07/sz-biro-zoltan-putyin-haboruja-az-orosz-hegemonia-visszaallitasrol-szol>; Az SzVO (szpeciálnaja vojeinnaja operacija) háttéréről l. még Csurgó Dénes: Putyin oligarcháinak kell ez a háború, még ha fáj is. 444, 2022. december 27. (<https://444.hu/2022/12/27/putyin-oligarchainak-kell-ez-a-haboru-meg-ha-faj-is>)

összetett, elhúzódó folyamat egy soron következő fázisa: a történelmileg óriási kiséssel kifejeződő *modern ukrán nemzettudat* a szemünk előtt zajló, valószínűleg legdöntőbb s bizonynyal letragikusabb mozzanata!

I/1. Szkiták, szarmaták, türkök és finnugorok az ukrán és orosz nép kialakulásában

A mai Ukrajnával határos régiókban, de egész Dél-Oroszország területén már Nagy Vlagyimir (kb. 978–1015) erős óorosz állama idején, de már azt megelőzően is Közép- és Kelet-Ázsiából ide sodródott kipcsak-török nyelvűnek tartott törzsek (avarok, kazárok, besenyők, úzok, torkok, majd kunok) szerveztek viszonylag életképes kora feudális ('nomád') államalakulatokat, amelyek törzslakossága nagyrészt a türk (kipcsak) etnikumhoz tartozott, nem kevés iráni (alán) és különféle ószláv törzsekből összetevődő, jórészt politikai függésben élő segédnéppel. Ez a népkonglomerátum olykor *fehér kun(ok)* összefoglaló néven is szerepel a történeti forrásokban, főként Szent Nyesztor 1100 körül keletkezett krónikájában, a *Poveszty vremennih letben*.¹⁰ Orosz nevük *polovec*, s mi, magyarok sem igen tudjuk (mert elfelejtettük), hogy a 'palóc' népnév is innen származtatható. S persze az is régen feledésbe merült már, hogy Szent László királyunk 1068-ban, a kerlési (cserhalmi) csatában nem egy kun, hanem egy úz¹¹ harcos nyeregkapájáról szerezte vissza – diadalmas bajvívás jutalmaként – a gyönyörű leányt...

S hogy mit akarok ezzel mondani? Nagy vonalakban azt, hogy *Fehér Kumánia* népe ugyan jelentősen megfoglyatozott a rafinált „bizánci diplomácia” által szított és manipulált állandó törzsi villongásokban (főként a besenyőkkel vívott öldöklő testvérharcban), a Kelet-római Birodalom meg a Kijevi Rusz hadaival vívott pusztító küzdelmekben, s Kötöny vezér a mongol hordák elől menekülő *kunjai* is a Kárpát-medencében találtak nem kevés bonyodalmak után új hazára – Nyesztor Krónikája hemzseg a kunokkal vívott élet-halál harcok veretes leírásától. Ki ne hallott volna a halálba menő Igor hadáról meg Ilja Muromec, a ruszkij Vityaz hőstetteiről, ugyancsak a *polovecek* ellenében? Az „orosz világ” és mitológia rendkívüli bonyolultságának érzékeltetésére írom le itt félve azt is, hogy a legendás hős – Ilja MUROMECE – nevében is egy régóta kihalt (egészen

10 *Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája.* Ford. Ferincz István. Budapest, 2015, Balassi Kiadó (Magyar Őstörténeti Könyvtár). L. erről bővebben Kovács Szilvia: *A kunok története a mongol hódításig* [Szántó Richárd térképeivel]. Budapest, 2014, Balassi Kiadó (Magyar Őstörténeti Könyvtár, 29).

11 L. bővebben Pálóczi Horváth András: *Besenyők, kunok, jászok.* Budapest, 1989, Corvina Könyvkiadó, továbbá Uő: *Nomád népek a kelet-európai steppén és a középkori Magyarországon.* In *Zúduló sasok Új honfoglalók – besenyők, kunok, jászok – a középkori Alföldön és a Mezőföldön.* Gyula, 1996, Erkel Ferenc Múzeum.

pontosan a 'nagy-oroszokba' beolvadt) másik, a ma is élő, de időközben két ágra szakadt, mordvinokkal rokon finnugor népnév, a *muroma*¹² rejtőzik.

A szintén a „halszagú atyafisághoz” tartozó merjakkal még mostohábban bánt a sors:

„A muromák nevét a »Murom« helynév megőrizte, a merjáknak ennyi nyoma sem maradt” – olvashatjuk az egyik forrásmunkában.¹³

Botcsinálta „russzistaként”¹⁴ azonnal átfutott az agyamon egy következtetés is, ami a szlavisták és a képzett nyelvészek számára bizonyára közhelyszámba megy, de az átlagolvasó (még ha esetleg történész is) nem biztos, hogy hallott róla s meg is fogalmazta magának: a nagy-orosz etnikum főként a finnugor népek és néptörödékek rovására gyarapodott és terjeszkedett, míg az a népkonglomerátum, amelyet ma *ukránnak* nevezünk – s annak is főként „kozák” gyűjtőnéven¹⁵ ismert jellegadó szegmense – jobbára különféle, a magyarság etnogenezisében is több-kevesebb szerepet játszó türk néptörödékek beolvasztásával vált azzá, ami...

Vagyis, gondoltam, ez is egy rejtett választóvonal tehát...¹⁶

A „dolog” nem hagyott nyugodni, három hónappal ezelőtt felütöttem tehát egy érdekesnek tűnő szakmunkát, Kalevi Wiik: *Az európai népek eredete* című kézikönyvét,¹⁷ hogy felfrissítsem az e „tárgyban” az elmúlt évtizedek során szerzett halványuló ismereteimet...

Az eredmény minden várakozásomat felülmúlta, azt is mondhatnám/írhatnám, hogy megdöbrentett: az a földrajzi térség, amelyet napjainkban Ukrajna néven ismerünk, az Ibériai félsziget északi része (főként a mai Baszkföld és Dél-Franciaország), továbbá a Balkán mellett az utolsó nagy jégkorszak után a kontinenst újra fokozatosan birtokba vevő Homo Sapiens harmadik törzsterülete, valamiféle népi tartálya, menedéke (*etnikai refugiumja*), ahonnan vagy

12 Vö. <https://hu.wikipedia.org/wiki/Muromák>; Bakró-Nagy Marianne–Kálmán László: Miért halt ki a muroma? *Élet és Irodalom*, 1997. május 30., 2. L. erről bővebben Font-Varga 2006, 10–12, 56–61.

13 Font-Varga 2006, 7.

14 L. erről Borsi-Kálmán Béla: Utószó helyett. Rögtönzött gondolatfoszlányok az „orosz út”-ról, avagy mit jelent(het) orosznak lenni? In Hammerstein Judit: *Oroszok és magyarok. Magyar írók Oroszország/Szovjetunió-tapasztalata az 1920–1930-as években*. Az utószót írta: Borsi-Kálmán Béla. Budapest, 2022, Örökség Kultúrpol. Int. Nonprof. Kft. (Nyugat-eurázsiai idő), 427–434. (A továbbiakban Hammerstein 2022.) Hammerstein kiváló könyvét Gecse Géza is méltatja. L. Gecse Géza: A magyarok és az orosz jegesmedve. *Magyar Szemle*, 2023/11–12., 71–82.

15 L. erről A kozákság kialakulása és felemelkedése a 15. század végétől 1648-ig. In Font-Varga 2006, 93–104.

16 Font Márta: A mai Ukrajna középkori régiói és lakói. *BBC History*, 2022/4., 6–11. (Különösen: A keleti szlávok nyelvi és kulturális differenciálódása. Uo. 8–11.)

17 Kalevi Wiik: *Az európai népek eredete*. Ford. Kádár György. Budapest, 2008, Nap Kiadó (a továbbiakban: Wiik 2008).

a vele szomszédos régiókból a jelenlegi nyugat-közép- és dél-kelet-európai népek nagy részének ősei kirajzottak. Ily módon a mai ukrán felségterületek tőszomszédságában, egymástól földrajzilag viszonylag nem túl nagy távolságban három indoeurópai nép- és nyelvcsalád őspopulációi éltek: a *germánok* Dél-Skandináviában, a *balti törzsek* (a lettek, litvánok s az azóta kihalt poroszok ősei) a mai Lengyelország, Litvánia és Belorusszia határvidékén, tőlük nem nagyon messze az ósláv törzsek (a mai nyugati, keleti és délszlávok *közös ősei*, kezdetben a balti törzsekkel keveredve) pedig a mai Ukrajna nyugati és északi régióiban – ugyancsak aránylag kis távolságban a *balti finnek* (észtek, izsórok, lívek, vepszék, vótok) eleitől, továbbá az európai Oroszország magterületét benépesítő, ott őslakosoknak számító különféle finnugor nyelveket beszélő népekétől...¹⁸

Amikor pedig, immár „szagot kapva”, leporoltam néhány régi szakkönyvemet, s átfutottam vonatkozó részeit, továbbá – növekvő kíváncsisággal – a világháló segítségével újabb nyelvészeti-etnológiai dolgozatokba is több-kevesebb alapossággal belemerültem, mi tagadás a szó szoros értelmében „kétségbeestem”: kiderült, hogy szinte semmit sem tudok a Dnyeszter és az Aral-tó közötti földrajzi térség a hun korszakot megelőző népmozgásairól, hogy nevesítsem is: a szkítákról és a szarmatákról, akik az „ősidőkben” szintén részt vettek az ósláv törzsek keveredéséből nagy késéssel külön népekké szerveződő keleti és déli szlávok kialakulásában s mai etnikai arculatuk formálásában. S azt a keveset is, amiről tudni véltem, sutba kell vágnom, mert vagy eleve nem igaz, vagy ha tartalmaz is valósnak vélelmezhető értesülésmozaikokat, azok egészen másképp is összerakhatók¹⁹...

S tovább menve azon kezdtem el töprengeni: vajon elképzelhető-e, hogy a *fehér kun* összefoglaló néven ismert népkonglomerátum tagjai „úgy eltűntek”-e volna, „mint” – az ósláv őskronika szavajárásával – a párszáz évvel korábban Belső-Ázsiából térségünkbe érkezett, valószínűleg többségükben szintén ótörök nyelvű „avarok”? Minthogy tudva levő, az avarok sem „tűntek el” – legfőljebb a történeti forrásokban nem szerepelnek hangsúlyosan a pannóniai központú avar kaganátus (668–803) széthullása után/óta, hiszen nyílt titok, hogy nem csupán szomszédaink (kivált a horvátok és a szerbek, de talán az „osztrákokat” és a bajorokat sem kivéve) néppé válásában töltöttek be fontos szerepet, hanem minden valószínűség szerint a mai magyarság kialakulásában (főként a Dunántúl és a Duna-Tisza köze különféle régióiban, pl. a Rábaközben) is nem elhanyagolható súlyuk volt éppúgy, mint kétszáz évvel utóbb a hansági/mosonyi, a Balaton-felvidéki, a Körösök-vidéki, a temesközi és a háromszéki bese-

18 Wiik 2008, 56–67.

19 Uhrman Iván: *Kazárok, magyarok, zsidók*. Máriabesenyő, 2020, Attraktor.

nyőeknek...²⁰ Akárcsak, hogy még tovább színezzük a magyar etnogenezis amúgy is tarka szötteit: a zömükben zsidó hitű kabaroknak a mai Borsod vármegyében és a Bodroghözben, talán másutt is...²¹ Hát még a kunoknak (és az iráni eredetű jászoknak), akiknek leszármazottai köztudomásúan itt élnek közöttünk a két Kunságban és a Palócföldön, meg természetesen a Jászságban, szétválaszthatatlanul elkeveredve a magyar etnikum egyéb komponenseivel.

És nemcsak ott, hanem – immár a románságba beolvadva – Havaselvén (leginkább a hajdani Szörényi Bánság, mai nevén Olténia területén) és Moldvában is. (A később, 1350 körül megszervezett moldvai fejedelemség székhelye és mindmáig legfontosabb városa – Iași – *Municipium Iasorum*, illetve *Tîrgul Iașilor/Târgul Ieșilor* névvel szerepel a latin és román nyelvű krónikákban, magyarán *Jászvásárként*)... Nem is beszélve az időközben ugyancsak ortodox kereszténnyé vált gagauzokról, akiknek ősei nagyon valószínűen szintén részint a „Milkói kún [katolikus] püspökség népei”²² közé tartozhattak, de az sem zárható ki, hogy az Aranyhorda lakossága is jelentős arányban ugyancsak a fehér kunokból vált a századok során tatárrá, akárcsak kicsit korábban a volgai bolgárok.

S ami témánk szemszögéből még fontosabb: egy tekintélyes hányaduk nagyon is valószínűsíthetően nyomtalanul felolvadt a *kozákságban*.²³

És így tovább.

Vagyis, visszacsatolva gondolatmenetünk elejére: a mai oroszok és az ukránok más és más etnikai színezettel kovácsolódtak külön (rokon)néppé és közös – számunkra, magyarok számára meglepő módon – végső soron etnikailag rokonságban állnak velünk, akárcsak (a nagyjából hasonló arányban mindkét népből felszívódott kunok révén) román szomszédaink.

S mindez együtt azonnal rávilágít ama zavarba ejtő s egyben szomorú tényre, amit a neves finn nyelvész így fogalmazott meg föntebb hivatkozott, hallatlanul érdekfeszítő szakkönyvében: „elmondhatjuk, hogy Délkelet-Európa egésze egy olyan, igen bonyolult komplexumot alkot, ahol igen nehéz kideríteni a népeségek, nyelvek közötti kapcsolatokat és azok keveredéseit”.²⁴

20 Balogh Csilla: *Eltűntek, mint az avarok... – Avar kori temető Zamárdi-Rétiföldeken*. Budapest, 2019, Martin Opitz Kiadó. Vö. Infostart (<https://infostart.hu/tudomany/2019/09/19/keleto-a-zamardi-avarok-tortenete>).

21 Egyik réges-régi olvasmányemlékem Hóman Bálint valamelyik magvas tanulmányából a „borsi kabarok” jelzős szöösszetétel...

22 Makkai László: *A milkói (kún) püspökség és népei*. Debrecen, 1936, Pannonia Könyvnyomda Vállalat.

23 Font 2006, 56–61.

24 Wiik 2008, 305. Ideillő mozzanat, hogy Ukrajna mai lakosságának mintegy tizenöt százaléka az orosz-ukrán (ukrán-orosz) keveréknyelvet – a *szurzsikot* – használja (vagyis, akárcsak Temesvár lakosainak tekintélyes hányada 1920 körül), egyik fő nyelvet sem beszéli tökéletesen. A rengeteg magát ukránnak valló, de csak oroszul beszélő ukrainai polgárról nem is beszélve. A magukat ukránnak érzők aránya nyilván napról napra nő, de még korántsem dőlt el, hogy melyik irányban fog megállapodni. (Vö. az írásunk 79. sz. jegyzetében hivatkozott Gecse-interjúval. L. még erről Vonnák Diána: A legjobb golyóálló mellény. *Ukrajna nyelvéről. Magyar Narancs*, 2022. április 7., 44–45.)

Más szóval még képzett szaktörténészeknek és nyelvtudósoknak is hallatlanul nehéz feladat hajszálpontos fogalmakat és szilárd fogódzókat találni a délkelet-európai térség és Oroszország mai lakossága etnikai és nyelvi gyökereinek kitapogathoz!

S akkor hol vagyunk még a nemzeti ébredés – a nacionalizmusok kialakulása – 18–19. századi hajnalától, amely érzelmi felfűtöttsége révén még jobban összekuszálta az oroszok és az ukránok eleve szerfelett komplikált viszonyrendszerét...

II. „Az oroszok sohasem olyan erősek, mint ahogy elhithetni szeretnék magukról, de nem is olyan gyöngék, hogy le lehessen becsülni őket” (Churchill)

II/1. Elmosódó olvasmányemlékek

Egyszer, ha emlékezetem nem csal meg, 1983 tavaszán egy Szajna-parti antikváriumban pár frankért megvettem egy téglavörös színű, cafatokra szakadt borítójú, eléggé rossz állapotban levő kis méretű kiadványt, amelyet sokáig őrizgettem könyvtáramban. Francia nyelvű volt, valamikor 1920 körül adták ki, úgy rémlik, Párizsban, szerzője egy patinás családból származó herceg volt, talán egy eloroszosodott Bagration. De ebben egyáltalán nem vagyok biztos,²⁵ mert a könyv sajnos nincs meg, elkallódott valamelyik költözésnél, vagy nem hozta vissza az a hallgató vagy hallgatónő, akinek könnyelműen kölcsönadtam valamilyen kelet-európai témájú szemináriumi dolgozat háttéranyaga gyanánt.²⁶

A memoár jellegű szövegbe időnként beleolvastam, de nem jutottam benne túl messzire. Mindössze két betétje vésődött egy kicsit mélyebben, de mégis elmosódóan a memóriámba: Raszputyin Juszupov herceg és barátai által végrehajtott bestiális legyilkolása/kivégzése²⁷ meg az orosz arisztokrata bevezetőjének néhány sokatmondó passzusa.

25 Megtörténhet, hogy inkább Nyikolaj Trubeckoj valamelyik, az „eurázsianizmust” taglaló munkája lehetett. Vö. Gecse 2022, 133–135. L. még ehhez magyar nyelven: Nyikolaj Szergejevics Trubeckoj: Európa és az emberiség. In: Gazdag Ferenc–Ljubov Siselin (szerk.): *Oroszország és Európa: Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény*. Budapest, 2004, Zrínyi Kiadó, 273–302. Vö. írásunk 27., a 70. és a 80. sz. jegyzetével is!

26 Ez sajnos elég gyakran megtörtént, és sok értékes, olykor egyenesen nekem dedikált könyvem bánja. (Az írás szerzője 1982 és 2018 között az ELTE Kelet-Európa Története Tanszéke oktatójaként rendszeresen tartott délkelet-európai, főként román tárgyú szemináriumokat.)

27 Eme betét tartalma, pontosan nem tudnám megfogalmazni miért, goszpogyn Prigozsин 2023. augusztus 23-án bekövetkezett „repülőbalesete” hírére villant át az agyamon... (L. erről például a következő anyagokat: Jevgenyij Prigozsин meghalt (*Index.hu*; <https://index.hu/kulfold/2023/08/27/haboru-orosz-ukran-konfliktus-oroszorszag-tver-repulogep-szerencsetlenség-jevgenyij-prigozsин-wagner-csoport-meghalt/>; Harsányi György: Megerősítették Prigozsин halálát. *Népszava*, 2023. augusztus 28., 8.) Prigozsинról l. még Isabelle Mandraud-Benoît Vitkine: Les milles vies d’Evguén Prigojine. *Le Monde*, 2023. augusztus 26., 2–3. Vö. Interjú a háború összeesküvés-elméleteiről Sz. Bíró Zoltán Oroszország-szakértővel / F. P. 82. (*YouTube*; <https://www.youtube.com/watch?v=nwhgyHFemRo>)

Ez utóbbiban, egyebek között az állt – emlékezetből próbálom összerakni! –, hogy a végtelen távolságokat átívelő Orosz Birodalmat végeredményben a végtelenségig kiszipolyozott, kiszigerelt, megalázott orosz nép emberfeletti munkabírása, fájdalomtűrő képessége, igénytelensége, továbbá a Cár Atyuska – *L'Empereur de toutes les Russies* – iránt érzett ugyancsak határtalan alázata s rajongásig fokozódott vallásos tisztelete tartja össze.

Arra sajnos már nem emlékszem, hogy a kékvérű szerző tett-e valamilyen halvány célzást arra, hogy ennek az irgalommal és kegyetlenséggel elegyes elképesztő szívósságnak és szilajságnak vannak/lehetnek-e időbeli s egyúttal mennyiségi korlátai, vagy örök időkre érvényes adottságként értelmezendő-e?

Ez a kérdésfelvetésem annál is inkább érvényesnek, sőt időszerűnek is látszik, mert ez az általam rögtönzésszerűen és nyilván pontatlanul idézett gondolat épp a gúnyosan többek által „Putyin agya” gyanánt aposztrofált orosz geopolitikus, Alekszandr Dugin talán legfontosabb, egyúttal leghatásosabb munkája – *A geopolitika alapjai* – egyik saroktétele. Így hangzik – Lóránt Károly szakavatott összefoglalójában:

„Dugin szerint az orosz nép egy történelmi közösség, etnikailag, kulturálisan, lelkileg és vallásilag egységes, egy sajátos civilizáció hordozója, amely nem egy, hanem számos állam létrehozásában játszott meghatározó szerepet a régi szláv fejedelemségek mozaikjától Moszkva-Oroszországig, Nagy Péter birodalmáig és a szovjet blokkig. A különböző formációk közötti folytonosságot az orosz nép nem egyszerűen csak etnikai alapon biztosította, hanem sajátos, önálló civilizációs eszmét fejezett ki bennük, amely nem hasonlított semmilyen máséhoz. Nem az állam hozta létre az orosz nemzetet, hanem az orosz nemzet, az orosz nép a történelem során különböző típusú államrendszerekkel kísérletezett. Mindez indokolja, hogy a geopolitikai koncepció kialakításának középpontjába az orosz nép és annak érdekei kerüljenek. Dugin tehát az orosz népet egy olyan integráló erőnek tartja, amely képes más népeket összefogni, és ez is a hivatása az eurázsiai térségben.”²⁸

Persze ennek esszém témája szemszögéből vajmi kevés a jelentősége: Napóleon Grande Armée-ja után a Wermacht hadigépezete is meghajolt Tél Tábornok a végérhetetlen ukrán és orosz rónák hőmezői és sártengere és – még inkább –

28 L. Lóránt Károly: Az orosz nép, mint integráló erő – a geopolitika alapjai (1.) *Magyar Hírlap*, 2022. augusztus 26. (<https://www.magyarhirlap.hu/velemen/20220825-az-orosz-nep-mint-integralo-ero>) Egy másik magyar geopolitikai szakértő (Szilágyi István) az én hajdani elmosódó olvasmányemlékemmél szintén teljes összhangban emígy foglalja össze a dugini koncepció alaptételét: „A tizenötödik század óta a Oroszország a »szárazföldi civilizáció«, a kontinentális Róma pólusát testesíti meg. Erre a civilizációra a konzervativizmus, a holisztikus szemléletmód, az antropológiai közösség (a nép fontosabb, mint az egyén), az áldozatvállalás, az idealisztikus irányultság, a hűség, az asketizmus, a becsületesség és a lojalitás a jellemző.” L. Szilágyi István: Az orosz geopolitikai gondolkodás. Áttekintés. *Geopolitikai Szemle*, 2019/1, 33. (<https://core.ac.uk/download/pdf/229457165.pdf>) Duginról és doktrínájáról l. még Gecse 2022, 228–229, 265–266, 283–284, 308, 332.

a Sztálin által végszükségből régi jogaiba visszahelyezett *nagyorosz patriotizmus* emberéletem nem kímélő áldozatvállalása, legendás önfeláldozása előtt.

*Sirokák sztráná, mojá rodnája...*²⁹

Már az általános iskolában is oktatják, hogy a sztálingrádi csata után fordult a kocka s a Vörös Hadsereg soknemzetiségű, de orosz és ukrán többségű egységei nem kevesebb mint huszonhét milliós emberveszteséggel meg sem álltak Berlinig. (Megint csupán zárójelben jegyzem meg, hogy az odesszai születésű Rogyion Jakovlevics Malinovszkij marsall Magyarországot „pacifikáló” II. Ukrán Frontjának hadosztályai legénységét föltehetően jelentős részben a hajdani kozákok leszármazottai alkották.³⁰ Másképp fogalmazva, a Történelem furcsa fitoraként, a Magyarországot végigzabáló és megszállhatatlan magyar nőt megbecstelenítő „felszabadítók” – noha gyaníthatóan jelentős arányban ukránok lehettek – eredeti történelmi nevükön „ruszki/k/” gyanánt rögzültek a magyarok történelmi emlékezetében!³¹)

S miért jut eszembe éppen most ez a mozzanat? Hát azért, mert gyermekként azt olvastam Tolnai Simon tízkötetes nagy *Világtörténelme* vonatkozó részében, hogy Nyugat-Szibériát Jermak Tyimofejevics (1532–1585) atamán fáradságot és félelmet nem ismerő kozákjai hódoltatták IV. (Rettenetes) Iván cár nagyobb dicsőségére. (Ismét csak zárójelben jegyzem meg, hogy Jermak vezér marcona „ukrán” harcosai épp legközelebbi nyelvrokonaink, a vogulok és az osztjákok [manysik és hantik] hadait és szállásterületét pusztították a legnagyobb „sikerrel”...) ³²

29 Широка страна моя родная – Renat Ibragimov, Lyricstranslate.com (<https://lyricstranslate.com/ru/%D1%88%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B0-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B0-%D0%BC%D0%BE%D1%8F-%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0%D1%8F-shiroka-strana-moya-rodnaya-sz%C3%A9les-f%C3%B6ld-az-%C3%A9n.html>)

30 Sejtésem még nem igazolódott száz százalékosan, ám egy olyan Kárpátaljáról érkezett friss értesülés birtokába jutottam, mely szerint az 1956-os „rendcsinálók” elsőprő többsége bizonyosan ukrán volt. A *Ki támadta meg Magyarországot 1956-ban* című dokumentum két pontját fogom idézni: „2. A Magyarországra érkező katonák nagy része a harkivi ezredből érkezett, ahol szinte mindenki ukrán és belarusz nemzetiségű volt; 3. A Magyarországot megszálló orosz katonák olyan szinten voltak ukrán többségben, hogy az országunkat elhagyó utolsó katona, Viktor Silov is ukrán volt.” (A szerző itt köszöni meg Varga Verának, hogy ezt a dokumentumot rendelkezésére bocsátotta! B.-K. B.)

31 Vö. ismételten az 6. sz. jegyzetben feltüntetett beszélgetést!

32 https://hu.wikipedia.org/wiki/Jermak_Tyimofejevics. L. erről bővebben: Szili Sándor: *Szibéria birtokbavételének koncepciói az orosz és szovjet történetírásban*. Szerk. Szvák Gyula. Budapest, 2005, Magyar Ruszisztikai Intézet (Ruszisztikai Könyvek, XIV). A manysik és hantik (vogulok és osztjákok) gyorsuló ütemű felmorzsolódása egyszersmind eloroszosodása/eloroszosítása szomorú folyamatának megkapó szépirodalmi megörökítése Jeremej Alpin nevéhez fűződik. L. *A hamvadó tűznél. Elbeszélések az Obi Észak hanti népének hitéről, szokásairól, szertartásairól, hagyományairól*. Ford. Nagy Katalin. Budapest, 1998, Larus Holding; *Szűzanya a véres havon*. Ford. Nagy Katalin. Budapest, 2002, Magyar Napló Kiadó (Vö. Bártfai Gergely: *Rokonok. Népszava*, 2023. június 13.); *Az első földet kerestükben. Hanti regény*. Ford. és szerk. Nagy Katalin. A jegyzeteket készítette: Nagy Katalin és Somogyi László. Az Utószót írta: Nanovfszky György. Budapest, 2015, Finnugor Népök Világkongresszusa Magyar Nemzeti Szervezete a 13. Finnugor Írókongresszus alkalmából.

S végül ismét egy elmosódó olvasmányemlék, immár Mészöly Miklóstól, aki 1990/1991 körül a *Valóság* című folyóiratban egy kétrészes esszéjében nyomatékosan figyelmeztetett, hogy az oroszok önbecsülése és önérzete súlyos sebet kapott a „nagy” Szovjetunió széthullásával, s ez a kínzó frusztráció szinte biztosan arra fogja sarkalni őket, hogy az első adandó alkalommal revánsot vegyenek az őket ért megaláztatásért – egy (ön)pusztító nagy háború formájában is akár...³³

Pedig az esszé megjelenése idején Vlagyimir Putyin, a Drezdai Barátság Ház fedésben levő vezetője³⁴ talán még balalajkával kísért érzelmes orosz (és ’kozák’) népdalokat hallgatott sörrel öblögetett vodkaiszogatósa közben a kultúrotthon söntésében, esetleg épp csomagolt, s nem is sejtette, hogy alig három évtized múltán – az orosz „mélyállam” kiválasztottjaként – épp ő fogja kiadni a parancsot az ukrainai „különleges hadművelet” 2022. február 24-ei megindítására...

II/2. Hevenyészett geostratégiai megfontolások

Ám itt néhány kényszeredett mondat erejéig ismét félbe kell szakítanom e nyögvenyelősen induló ismertetés gondolatmenetét, ha csak nem akarom végképp elveszíteni a fonalat: tulajdonképpen, ha teljesen lecsupaszítjuk s nevükön nevezzük a „dolgokat”, mi a baj az oroszokkal, az orosz önszemlélettel és identitással, a nagyorosz birodalmi gondolattal, az oroszok történelmileg nem megalapozatlan zsigeri félelmeivel egy újabb – s megint Nyugat felől, „Európa” irányából fenyegető – geostratégiai harapófogótól, netán egy elméletileg s effektíve egyaránt tényleg teljességgel nem kizárható hátbatámadástól? Még szigorúbban fogalmazva: Európa és a világ *nem orosz része* (a csupán taktikai és *nem* stratégiai szövetségesnek tekinthető Mennyei Birodalmat és Iránt is ideértve) meddig tanúsíthat empatikus megértést ama orosz geopolitikai/geostratégiai adottsággal/saroktétellel szemben, miszerint magas, nehezen járható hegyláncok

33 Az esszéket tartalmazó *Valóság*-számok szintén elkeveredtek valamelyik költözésnél, de gondolom könnyen visszakereshetők! L. erről bővebben (s immár történelmi alapossággal) Andrzej Nowak: Revansot venni a történelmen, avagy a posztsovjét totalitárius potenciál. Ford. Pálfalvi Lajos. In Uő: *Az orosz birodalom áldozatai – a birodalom mint áldozat*. Ford. Pálfalvi Lajos és Reiman Judit. Budapest, 2022, Örökség Kultúrpolitikai Intézet (Nyugat-eurázsiai idő), 233–271.

34 L. erről, továbbá a putyini birodalmi stratégia mélyebb összetevőiről, az Ukrajnával, az oroszok és ukránok közötti etnikai, nyelvi és nemzettudati eltérésekkel kapcsolatos téves kalkulációkat is beleértve Ablonczy Bálint: Miért támadta meg Oroszország Ukrajnát? Egy stratégiai tévedés okai és következményei. *BBC History*, 2022/4, 3–7. (A továbbiakban Ablonczy Bálint 2022.) L. erről bővebben Romsics Ignác–Rácz András–Fedinec Csilla: *Az orosz–ukrán konfliktus történelmi háttérrel*. Budapest, 2022, Kossuth Könyvkiadó (vö. Huszár Ágnes: EX LIBRIS, ÉS, 2023. szeptember 1., 19).

és határtalan óceánok hiányában az orosz magterületek (Moszkva, a Volga-torkolat, az Ural-hegység s leginkább Nyugat-Szibéria) hatékony védelméhez sok tízezer négyzetkilométernyi „közel-külföld”³⁵ s az annak élén álló „barát-ságos” kormányok szükségeltetnek? Lehetőleg ama határokig kitolva, amelyek az elmúlt három évszázadban amúgy is Moszkóviához, a Romanovok Oroszországához, majd a Szovjetunióhoz tartoztak, vagy szoros politikai függésben éltek tőle? (Ukrajna, Belorusszia, a hajdani közép-ázsiai kánságok, majd szovjet szocialista köztársaságok utódállamai – Örményországot és a tadzsikokat leszámítva – türk nyelvűek s muzulmán hitűek Azerbajdzsán, Türkmenisztán, Kazahsztán, Üzbegisztán, Kirgizisztán, Tadzsikisztán) egészen az afgán határig és az ujugurok földjéig (Kelet-Turkesztánig)?

Mindezt még tovább feszegetve (vagyis élesebben fogalmazva) vajon szó nélkül elfogadhatja-e, pontosabban beletörődhet-e a világ, hogy Ukrajna (és az ukránok) az oroszoknak, az orosz önszemléletnek, az orosz nemzet (és birodalmi) tudatnak – ez esetben is teljesen függetlenül emez érzés/hiedelem tudományos (nyelvészeti, történelmi és kulturális) megalapozottságától – éppoly fontos, s érzelmileg hiperérzékeny, már-már *mitikus* térnek számít, mint teszem azt a szerbeknek Koszovó/Metohija, és – igen! – nekünk meg a románoknak Erdély földje?

Természetesen azt a mindezzel összefüggő, Zbigniew Brzezinskitől származó axiómát is ideértve, miszerint az orosz birodalmi eszme és cselekvőképesség Achilles-sarka szintűgy *Ukrajna*,³⁶ amelynek esetleges elvesztésével Nagy-Oroszország (a Romanovok Birodalma és a Szovjetunió még mindig hatalmas területű utódállamaként) még elméletileg sem támasztható többé fel?

S végül, de nem utolsósorban az imént felsorolt összefüggéseket még egy érzékeny tétellel megtoldva: létezik-e a földkerekségen egy olyan hatalom, amely önmagában vagy az irányítása alatt működő katonai szövetség (mindközönségesen a NATO egyesített hadereje) révén rá tudja-e kényszeríteni a mindenkori orosz politika irányítóit (Putyinnal vagy éppen nélküle!) arra, hogy „önként és dalolva”, praktikus és távlati megfontolásokból vagy a túlerőnek engedelmeskedve, feladják az orosz történelem, az orosz kultúra és önszemlélet egyik bölcsőjét, mitikus terét – egyszersmind az orosz nagyhatalmi állás geopolitikai kulcsát –, Ukrajnát (ideértve a stratégiailag nélkülözhetetlen Krím-félszigettel s a szevasztopoli hadikikötővel!), s ne próbálnák meg minden maradék erejüket összeszedve, akár egy új, sokmillió véráldozattal járó „nagy honvédő

35 A doktrína 1992-ben született, megfogalmazója Jevgenyij Ambarcumov, a Duma Külügyi Bizottságnak elnöke, l. Gecse 2022, 323 (a 1172. sz. jegyzetben).

36 Ablonczy Bálint 2022, 5. L. bővebben Zbigniew Brzezinski: *Stratégiai vízió. Amerika és a globális hatalom válsága*. Ford. Magyarics Tamás. Budapest, 2013, Antall József Tudásközpont, 138–140. (A továbbiakban Brzezinski 2013.)

háborút” meghirdetve megőrizni azt. Ha törik, ha szakad. Fittyet hányva a nemzetközi jogra,³⁷ saját megítélésükre és a világ közvéleményére.

S vajon elgondolható-e az, hogy amennyiben végképp sarokba szorítják/ szorítanák őket, és sok tízezer orosz, mordvin, oszét, csuvas, tatár, csecsen, dagesztáni, osztják, tuvai, nyenyec (szamojéd), burját, jakut, nanáj (etc.) katonájuk feláldozásával meg(vissza)szerzett kelet-ukrajnai területeket – Novaja Rosszija – s különösen a Krím félszigetet veszni látják, önpusztító módon ne vetnék be utolsó adujukat, vagyis félelmetes, az amerikaiaknál napjainkban sem sokkal kevésbé rémisztő atomarzenáljukat³⁸ – az emberiség egészét veszélybe sodorva?

Noha nem kifejezetten geopolitikai esszét, csupán egy kicsit szabálytalan könyvismertetést írok, mégsem hallgathatom el: térségünk jövője nézőpontjából nem tekinthető túlságosan megnyugtatónak ama alig titkolt amerikai *geostratégiai axióma* sem, amely úgy hangzik: minden eszközzel meg kell akadályozni egy orosz–német (német–orosz) *történelmi kiegyezést*, mert a német ipari potenciál, technikai tudás és szorgalom a kimeríthetetlen szibériai nyersanyagforrásokkal s az orosz *force de frappe*-pal kombinálva egy olyan „eurázsiai” hatalmi központ létrejöttével járhat(ott volna), amely perspektivikusan talán még a kínait és az indiait is felülmúlja.³⁹ Ez tökéletes összhangban áll a múlt század egyik legnagyobb nevű geopolitikusa, a német Karl Haushofer (1869–1946) egyik alaptételével, miszerint: „Euráziát nem lehet megfojtani, amíg két legnagyobb népe – a németek és az oroszok – minden módon igyekszik elkerülni a krími háborúhoz vagy az 1914-hez hasonló belharcot: ez az európai politika axiómája.”⁴⁰

Egészen pontosan a szöges ellentettje a washingtoni (New York-i) stratégiai célkitűzéseknek!

Mert mi tagadás az Atlanti-óceánon túli *think tanke*kben pallérozódott, nem ritkán kelet-európai (nemegyszer magyar) felmenőkkel rendelkező amerikai

37 L. erről például Lamm Vanda: *Az ukrajnai háború a nemzetközi jog tükrében. The War in Ukraine in the Reflection of International Law* (https://mersz.hu/hivatkozas/matud202309_f92976). Bővebben Lauri Mälksoo: *Russian Approches to International Law*. New York, 2015, Oxford University Press. Idézi Gecse 2022, 306 [a 1120. sz. jegyzetben].

38 Gecse 2022, 326 [a 1184. sz. jegyzetben].

39 L. erről újabban Jeszenszky Zsolt: Én csak leírtam... – az Egyesült Államok megtagadja gyökereit, Európa pedig besétál a nyaktíló alá Amerika önsorsrontó főbüne. *Mandiner*, 2023. december. 9. (<https://mandiner.hu/belfold/2023/12/amerika-onsorsronto-fobune>)

40 A szövegrész K. Haushofer A kontinentális blokk című, 1941-ben megjelent cikkéből származik, idézi Lóránt Károly: Az atlantizmusra adott válasz: az eurázsianizmus. A geopolitika alapjai (4.) *Magyar Hírlap*, 2022. szeptember 30. (<https://www.magyarhirlap.hu/velemenyt/20220929-az-atlantizmusra-adott-valasz-az-eurazsianizmus>) L. erről bővebben Karl Haushofer: Pánázsia. Az eurázsiai szakadási zóna peremterületei, ütközőtérségei, támogató- és védőképződményei a Közép- és Távol-Keleten. Ford. Németh Bálint. Pécs, 2017, Disciplina. Vö. E. Todd írásunk 46. sz. jegyzetében feltüntetett markáns véleményével! (B.-K. B.)

kormányzati tisztviselők⁴¹ s „szürke eminenciások”⁴² megint nyeresre állnak: alig egy évszázad leforgása alatt immár harmadízben sikerült az oroszokat és a németeket – most épp Ukrajna ürügyén – egymás ellen sorompóba állítani, aminek legnagyobb kárvallottja az „Egyesült Európa”, az EU lesz.⁴³ Máris az, hiszen az eddig is meglevő amerikai atomernyőn kívül 2022 februárja óta sokkal nagyobb gazdasági, energetikai függésbe került az USA-tól, mint eddig bármikor.

Ráadásul a viszonylag olcsó orosz energiaforrásokat kiváltani hivatott mintegy harminc százalékkal költségesebb amerikai cseppfolyós gáz kényszerű beszerzése a német ipar versenyképességét is lassanként aláássa, következésképpen az EU szinte automatikusan ezekben a kritikus hónapokban veszíti el éppen utolsó (utáni) esélyét, hogy a régóta – minimum a stratégiaileg szintén nem eléggé átgondolt „iraki háború” 2003. március 20-ai kezdete óta – körvonalazódó „multipoláris világrendben” s biztonsági architektúrában az Egyesült

41 Példának okáért a mostani, 1962-es születésű amerikai külügyminiszter Antony Blinken édesanyja Judith Frehm 1948-ban Amerikába emigrált magyar zsidó családba született. A Blinken édesapja, Donald Blinken Magyarországon volt amerikai nagykövet 1994 és 1998 között. Az amerikai fődiplomata nevelőapja, Samuel Písar (1929–2015) pedig a lengyel-fehérorosz határvidékről, Bialstokból származik. Holokauszt-túlélőként Melbourne-ben, a Harvard Egyetemen és a Sorbonne-on egyaránt tanult, s neves nemzetközi jogásként egyebek között John F. Kennedy, François Mitterrand és Nicolas Sarkozy tanácsadója. Csupán érdekességként: a Písar-Frehm-Blinken família párizsi otthona a franciaországi magyar külképviseletnek is helyet adó 5 bis Sq. de l'Avenue Foch, 75116 Paris alatt található. Más szóval Blinken mind a lengyel-orosz-ukrán történelemben, mind a magyar történelemben meglehetősen tájékozottnak számít... L. erről Judith Frehm: *Historical records and family trees. My Heritage* (<https://www.myheritage.com> > names), továbbá Vasvári Lujza: Mennyire fontos Antony Blinken magyar származása? Az USA nagy valószínűséggel következő külügyminiszterének családi és szociális háttere. *Múlt és Jövő*, 2020-as évfolyam (https://multesjovo.hu/kultur_cikk/vasvari-lujza-mennyire-fontos-antony-blinken-magyar-szarmazasa/). Vö. Németh Árpád: Antony Blinken: egy magyarországi felmenővel rendelkező amerikai Párizsban. *Euronews*, <https://hu.euronews.com/2021/12/20/antony-blinken-egy-magyarorszagifelmenokkal-rendelkezo-amerikai-parizsban>. L. még ehhez A háttérhatalom arcai (1.): Kati Marton. *Magyar Nemzet*, 2023. december 27. (<https://magyarnemzet.hu/belfold/2023/12/a-hatterhatalom-arcai-1-kati-marton>)

42 Köztük az 1949 őszén Budapesten született élelmész és roppant befolyásos George Friedmannal. Vö. Szócs László: Putyin három tévedése. George Friedman: az USA demokráciája gyökeresen különbözik az európaiktól. *Magyar Nemzet*, *Lugas*, 2022. december 24., 4–5; Vö. Kondor Katalin: Civil szemmel, avagy Friedman úr három tévedése. *Mandiner*, 2023. január 1. (<https://mandiner.hu/velemeney/2023/01/kondor-katalin-magyar-hirlap-velemeney-politika-belfold-kulfold-haboru>) L. még Gyöngyösi Balázs: Megjósolta a háborút, most elmondja, mi lesz a vége. *Index*, 2022. október 26. (<https://index.hu/kulfold/2022/10/26/haboru-energiavaulsag-europai-unio-george-friedman-orban-viktor/>)

43 L. Horváth József: Az orosz-ukrán háború vesztese az Európai Unió. *Magyar Nemzet*, 2023. március 31., 11.; Michael von der Schulenburg [az ENSZ korábbi főtitkárhelyettese]: Az ukrajnai háború lesz az EU veszte? Ford. Naetar-Bakcsi Ildikó. *BALMIX* (Készült: 2023. július 10.; forrás: <https://www.telepolis.de/features/Wird-der-Ukraine-Krieg-der-EU-zum-Verhaengnis-9210893.html?seite=all>, 2023. július 9.)

Államok, India, Kína és (esetleg) Oroszország egyenrangú s meghatározó súlyú szerkezeti eleme lehessen...⁴⁴

Egy szó, mint száz: az eddigi máris alig-alig áttekinthető kaotikus „fejlemények” fényében az orosz-ukrán (ukrán–orosz) testvérharc legnagyobb nyertesének – ez idő szerint – az Egyesült Államok iszonyatos erejű hadigépezetét irányító „nem létező” amerikai *deep state*⁴⁵s annak a háttérben tevékenykedő „láthatatlan csapata”⁴⁶ látszik.

Legalábbis egyelőre...⁴⁷

II/3. Saját olvasat (Egy amatőr russzista fejtegetései)

E hármas „felütés” után most a szokványos recenziókészítés írott és íratlan szabályait felfüggesztve engedtessek meg nekem, hogy egy az orosz univerzumot nálam személyes élményei alapján is sokkal jobban ismerő, Moszkvában tanult

44 L. erről bővebben *Ismétléskényszer* főcímű, 2003 tavaszán Párizsban keletkezett s az alábbi kötetekbe foglalt változatait: Borsi-Kálmán Béla: *Pillanatkép. Két írás a geopolitika tárgy köréből*. Szerk. Gróf Ferenc. Az előszót írta: Fejtő Ferenc. Budapest, 2003, Nyitott Könyv, 17–131. (Második javított kiadás: 2004.) Másodközlés: Uő: *Nemzetstratégiák. Politológiai és társadalom-lélektani esszék, tanulmányok a román–magyar (francia) a szlovák (cseh)–magyar, a francia–amerikai és a német–francia viszony történetéből*. Szerk. és s. a. rendezte Filep Tamás Gusztáv és Zelei Miklós. Budapest, 2013, Méry Ratio-Kisebbségekért Pro Minoritate Alapítvány (Pro Minoritate Könyvek), 131–249. Világhálós elérhetősége: FRANCIAORSZÁG–EURÓPAI UNIÓ–EGYESÜLT ÁLLAMOK. Egy szívélyes egyet nem értés ismert és ismeretlen alapjairól (*Tétova vázlatpontok egy készülő új „világrendetlenségről”*) (magyarul: <https://ujaspektus.hu/franciaorszag-europai-unio-egyesult-allamok/>; angol verzió: <http://www.aspektus.eu/content/france-europe-usa-known-and-unknown-underpinnings-friendly-misunderstanding>)

45 L. ehhez Bogár László: *Állam a mélyben. The Deep State* (2021. 02. 05.) In Uő: *Egy Bogár naplója*. Budapest, 2021, Kairosz Kiadó, 446–450. (A továbbiakban Bogár 2021.)

46 Bogár László: *Amerika: polgárháború újratöltve* (2020. 06. 05.) In Bogár 2021, 80–84. (Megjegyzés: a szerző a „világot irányító nem létező globális szuperstruktúra” kifejezést használja! Uo. 83.)

47 Emmanuel Todd francia történész-antropológus nem csupán szkeptikus az amerikai diadalt illetően, hanem épp ellenkezőleg, arra a következtetésre jutott, hogy az Egyesült Államok elitje rosszul mérte fel az ukrán–orosz konfliktusban rejlő potenciális geostratégiai veszélyeket, lebecsülte Putyint, s valószínűleg akkora kudarcot fog vallani, amely a NATO szétesését és az amerikai hatalom visszavonulását fogja eredményezni. Todd szerint a német–orosz megbékélés – egymásrautaltságuk komplementer jellege miatt – elkerülhetetlen. L. ehhez Pósa Tibor: Emmanuel Todd: A Nyugat végső bukásának vagyunk tanúi. *Makronom.eu*, 2024. január. 22. (<https://makronom.eu/2024/01/22/emmanuel-todd-a-nyugat-vegso-bukasanak-vagyunk-tanui/>); Világhírű francia történész: Berlin és Moszkva egymásra vannak utalva, Amerika vereséget szenved Ukrajnában. Emmanuel Todd szerint akkor lesz béke, ha az amerikaiak elhagyják Európát. *Mandiner.hu*, 2024. január 18. (<https://mandiner.hu/kulfold/2024/1/vilaghiru-francia-tortenesz-berlin-es-moszkva-egymasra-vannak-utalva-amerika-vereseget-szenved-ukrajnaban>); L'Occident met les États-Unis au pied du mur. *YouTube* (<https://www.youtube.com/watch>). L. erről bővebben Emmanuel Todd (avec la collaboration de Baptiste Touverey): *La défaite de L'Occident*. Paris, 2024, Éd. Gallimard.

hajdani diplomata-kollégámhoz pár hónappal ezelőtt intézett magánlevelemből idézzek:

„Elolvastam orosz–ukrán (ukrán–orosz) fejtegetéseidet...

Már írtam korábban neked: ennél nagyobb emberi (és történelmi) tragédia aligha képzelhető el (nem is jut eszembe hirtelen, hogy volt-e hasonló a világ-történelemben).

S ne feledd, amit jó pár hete – igaz kívülállóként, pusztán intuíciónra hagyatkozva – »jövendöltem«: bárhogy alakul is, a »nagyoroszok« izzé-porrá fogják zúzni Ukrajnát, még akkor is, ha netán a NATO elitosztagai próbálnák majd megvédeni...

Ha másképp nem megy, akkor atombombával...

Ui. szerintem ez a belső (immanens) logikája a »kutya a jászolban«⁴⁸ című orosz mondásnak – s tovább rontja a kibontakozás esélyét az is, hogy az oroszok nemigen tudnak különbséget tenni önmaguk és az ukránok között s az ukránokban önmagukat is gyűlölik, s ez még tovább fokozza agresszivitásukat...

A „Nyugat” megint nem tudja, hogy a »tűzzel játszik«...

Kálmán Béla (amatőr „russzista”) ⁴⁹

Собака на сене.⁵⁰

*

Ezt a levelet (s a benne szereplő apokaliptikus gondolatfoszlányt) valamikor 2003 tavaszán (úgy rémlik április végén vagy május elején) fogalmaztam, s persze őszintén reméltem, s változatlanul nagyon bízom *most is* benne, hogy nem több merő képzelgésnél!⁵¹ Ám a kutatói vakszerencse kegyéből s írásom

48 Oroszul: *собака на сене*. A mese nem is orosz eredetű, hanem már Aisopos (Esopus) állatmeséi között is szerepel. (Megjegyzés, a mondásnak az égvilágon semmi köze az azonos című szovjet filmhez, sem annak egy évvel később készült angol verziójához: *The Dog in the Manger* (vö. <https://librebook.me> > ... > Читать). L. még erről *The Influence of Собака на сене* (Yan Frid, 1978; <https://www.jstor.org/stable/10.5699/modelangrevi.114.4.0740>)

49 Vö. írásunk 13. sz. jegyzetével!

50 „Mikoron az eb egy jászolba szénával rakva fekenék, oda mene az ökör, hogy ennék. Az eb fel szökellék és kezdé megtiltani. És az ökör mondá neki: Istenek téged el vesztenének irigységeddel. Ím tenmagad sem eszel a szénába, és másnak sem hagysz benne enni.” In *AIISOPOS. Esopus fabulái, melyeket mostan újonnan magyar nyelvre fordított Pesti Gábrriel*. Szentendre, 2006, Mercator Stúdió Elektronikus Kiadó, 46.

51 Még akkor is, ha felelős orosz méltóságok, kivált Medvegyev korábbi orosz elnök és kormányfő nem egyszer fenyegetőzött vele... Vö. írásom 56. sz. lábjegyzetével! (B.-K. B.) L. erről újabban László Dávid: Kirobbanhat egy Oroszország és NATO közötti háború? [Csiki Varga Tamás, a Nemzeti Közszerológiai Egyetem Stratégiai Védelmi Kutatóintézetének tudományos főmunkatársa véleménye]. *Magyar Nemzet*, 2024. február 1. (<https://magyarnemzet.hu/kulfold/2024/02/kirobbanhat-egy-oroszorszag-es-nato-kozotti-haboru>)

társszerzője figyelmességéből⁵² a napokban váratlan történészi ajándékot kaptam, amelynek katonai kérdésekben profinak látszó, álneven publikáló szerzője fellebbentette a fátylat néhány, számomra, a hadtörténetben laikus historikus számára alig ismert, de annál alapvetőbb katonapolitikai/stratégiai összefüggésről. A történész szakma íratlan szabályaiból következően – nagyképű és óhatatlanul felületes kivonatolás helyett – íme „Big Serge” népszerű hadtörténeti blogger némileg rövidített s itt-ott stilisztikailag ’megigazított’ fejtegetése:

„A Napóleon 1815-ös bukásától az első világháború 1914-es kitöréséig tartó évszázadot általában a porosz–német militarizmus egyfajta aranykorának tekintik. Ebben az időszakban a porosz hadsereg látványos győzelmek sorát aratta Ausztria és Franciaország felett, megalapozva a német katonai magasabbrendűség auráját, és megvalósítva az egységes Németország fegyveres erővel való megeremtésének álmát. Poroszország ebben a korszakban a történelem három ikonikus katonai személyiségét is kitermelte: Carl von Clausewitzot [1780–1831] (teoretikus), Helmuth Karl Bernhard von Moltkét [1800–1891] (gyakorlati szakember)⁵³ és Hans Gottlieb Leopold Delbrücköt [1848–1929] (hadtörténész). Ahogy az gyakran megesik, a győzelmek és a kiválóság eme évszázada olyan önhittséget és militarizmust teremtett a porosz–német vezetésben, amely arra készítette az országot, hogy 1914 augusztusában lendületesen hadba vonuljon, hogy aztán egy szörnyű háborúban bukjon el, amelyben az új technológiák meghiúsították a hadviselésről szóló idealizált elképzelésüket. A gőg a bukás előjele, ahogyan mondani szokták. A fenti történet egy meglehetősen hagyományos önhittség-bukás ciklust mutat be, amiben biztos, hogy van igazság, mivel a német vezetésnek számos olyan eleme volt, amely/aki szemérmetlenül nagy önbizalommal rendelkezett. Ez azonban messze nem az egyetlen érzelem volt. A háború előtti német gondolkodók között is sok olyan kiemelkedő személyiség akadt, aki félelmet, aggodalmat, mi több, rettegést érzett. Ők értékes meglátásokat adtak át kollégáiknak – és átadhatnak talán nekünk is. Menjünk vissza egészen 1870-ig, a francia–porosz háborúig. Ezt a konfliktust általában a hatalmas porosz hadvezér, Helmuth Karl Bernhard von Moltke tábornagy főművének tartják. Moltke ügyes hadműveleti irányítást gyakorolva és hihetetlen intuíciónál tanúbizonyságot téve agresszív nyitóhadjáratot vezényelt le, amelynek során a porosz–német seregek csápokként áramlottak Franciaországba, a háború első

52 Major Zoltán 2023. december 8-án reggel 8 óra 29'-kor érkezett levele mindössze ebből a befejezetlen mondatból állt (a forrás megjelölésével): „történésznek való csemege”... Vö. írásom következő jegyzetével!

53 L. erről Lengyel Ádám: Egy haditerv sem éli túl az ellenséggel való találkozást – Helmuth von Moltke élete és munkássága. Újkor.hu, 2020. 10. 26. (<https://ujkor.hu/content/egy-haditerv-sem-eli-tul-az-ellenseggel-valo-talalkozast-helmuth-von-moltke-elete-es-munkassaga>) Bővebben: Manfred Jatzlauk: *Helmuth von Moltke*. Schwerin, 2000, APH (Atelier für Porträt- und Historienmalerei (Schwerin): Schriftendes Ateliers für Porträt- und Historienmalerei; Bd. 6.) Vö. Helmuth von Moltke: XIX. század. *Klió*, 2003/1. (<https://www.c3.hu/~klio/klio031/klio115.html>)

heteiben pedig az elsődleges francia tábori hadsereget Metz erődjében csapdába ejtette és megostromolta. Amikor a francia császár, III. Napóleon egy (Franciaország maradék harcképes alakulataiból álló) felmentő sereggel kivonult, Moltke ezt a sereget is levadászta, Sedannál bekerítette, és az egész haderőt (és a császárt) fogságba ejtette. Helmuth von Moltke – a vas és a vér embere. Hadműveleti szempontból ez az eseménysorozat mesterkurzusnak számított (és számít ma is), és az egyik fő oka annak, hogy Moltkét a hadtörténelem egyik igazán nagy tehetségeként tisztelik (e szerző képzeletbeli *Mount Rushmore*-ján Hannibál, Napóleon és Manstein mellett ő is ott van). A poroszok nem egyszer, hanem kétszer hajtották végre a hadviselés plátói ideálját – az ellenség fő hadtestének bekerítését – néhány hét leforgása alatt. A hagyományos narratívában ezek a nagyszerű bekerítések váltak a német *Kesselschlacht*, vagyis a bekerítő csata archetípusává, amely minden hadművelet végső céljává vált. Bizonyos értelemben a német hadsereg a következő fél évszázadot azzal töltötte, hogy arról álmodozzon, hogyan lehetne megismételni a sedani győzelmet. Ez a történet alapvetően igaz, az én célom pedig itt nem az, hogy leromboljam a villámháborúról vagy valami hasonló elcsépeelt dologról szóló mítoszokat. A német katonai intézményrendszerben azonban nem mindenki tekintett a francia-porosz háborúra eszményképként. Sokan megrémültek attól, ami Sedan után történt. Minden emberi számítás alapján Moltke sedani remekművének véget kellett volna vetnie a háborúnak. A franciák elvesztették mindkét kiképzett tábori hadseregüket és államfőjüket, és engedniük kellett volna Poroszország követelésének (nevezetesen Elzász-Lotaringia annektálásának). Ehelyett III. Napóleon kormányát megbuktatták, és Párizsban Nemzeti Kormányt kiáltottak ki, amely azonnal totális háborúra szólított. Az új kormány elhagyta Párizst, »Levée en Masse«-t hirdetett – ez a francia forradalom háborúit idézte, amelyben minden 21 és 40 év közötti férfit fegyverbe kellett hívni. A regionális kormányok elrendelték a hidak, utak, vasutak és távírók lerombolását, hogy megtagadják használatukat a poroszoktól. Ahelyett, hogy térdre kényszerítették volna Franciaországot, a poroszok egy gyorsan mozgósítható nemzetet találtak, amely készen állt mindhalálig harcolni. A francia válságkormány mozgósítási képessége megdöbbentő volt: 1871 februárjára több mint 900 000 embert állítottak fel és fegyvereztek fel. A poroszok szerencséjére ebből soha nem lett valódi katonai vészhelyzet. Az újonnan felállított francia egységek rossz felszerelésben és rossz kiképzésben részesültek (különösen azért, mert a legtöbb kiképzett francia tisztet a nyitó hadjárat során fogságba ejtették). Az új francia tömeghadsereg gyenge harci hatékonysággal rendelkezett, és Moltkénak sikerült összehangolnia Párizs bevételeit egy olyan hadjáratral párhuzamosan, amelynek során a porosz erők végigvonultak Franciaországon, hogy elfoglalják és megsemmisítsék az új francia hadsereg egységeit. A válság elhárítva, a háború megnyerve. Talán úgy tűnhetett Berlinben, hogy minden rendben volt. Távolról sem! Míg sokan elégedetten fogtak kezét és gratuláltak egymásnak a jól végzett munkához, mások valami borzalmasat láttak a háború második felében és

a francia mozgósításban. Meglepő módon maga Moltke is közéjük tartozott. Moltke a háború ideális formáját olyasminek tekintette, amit a németek *Kabinettskriege*-nek neveznek. Ez szó szerint kabinetháborút jelentett, és azokra a korlátozott háborúkra utalt, amelyek a 16–19. század nagy részében jellemezték a konfliktusokat. E háborúk sajátos formája az államok hivatásos hadseregei és arisztokrata vezetésük közötti konfliktus volt – nem voltak tömeges bevonulások, nem volt borzalmas ’felperzselt föld’ taktika, nem volt tömeges nacionalizmus. Moltke számára az Ausztria elleni korábbi háborúja ideális példája volt a kabinetháborúnak: a porosz és az osztrák hivatásos hadseregek csatát vívtak, a poroszok győztek, az osztrákok pedig belementek Poroszország követeléseibe. Nem volt elhúzódozó, véres konfliktus vagy gerillaháború, ehelyett a vereség helyell-közzel lovagias elismerése és korlátozott engedmények megtétele volt a megszokott. Ezzel szemben, ami Franciaországban történt, az egy olyan háború volt, amely *Kabinettskriege*-ként kezdődött, és *Volkskriege*-vé – népi háborúvá – fajult, és így a korlátozott kabinetháború egész koncepcióját megkérdőjelezte. Ahogy Moltke fogalmazott: »Elmúltak azok az idők, amikor dinasztikus célok érdekében hivatásos katonákból álló kis seregek indultak csatába, hogy elfoglaljanak egy várost vagy egy tartományt, majd téli szállásokat kerestek vagy békét kötöttek. A mai háborúk egész nemzeteket hívnak fegyverbe«... Moltke úgy látta, hogy a népi háborúra az egyetlen válasz/megoldás a »megsemmisítő háború« volt. Most ezen sokan kétségtelenül fintorogni fognak, de Moltke egyértelműen *nem* népirtást javasolt. Valami olyasmire gondolt, ami közelebb állt a francia erőforrásbázis megsemmisítéséhez – az állam szétveréséhez, anyagi javainak megsemmisítéséhez és az ügyei feletti irányítás átvételéhez. Lényegében valami olyasmit követelt, mint amit Németország 1940-ben Franciaországra kényszerített – Hitler nem akarta kiirtani a francia lakosságot, de nem is vett el egyszerűen néhány területet, és nem sétált el. Ehelyett Franciaországot mint független államot gőzhengerként tarolták le. Moltke 1870–71-ben úgy érvelt, hogy a Franciaországgal szembeni korlátozott háborús célok követésének már nincs értelme, mivel az egész francia nemzetet felhergelték. Érvelése szerint a franciák soha nem bocsátanak meg Poroszországnak az elzárt terület elfoglalását, és makacs ellenséggé válnának. Ezért Franciaországot mint katonai-politikai egységet kell megszüntetni, különben egyszerűen újra felemelkedik, és nagyon hamar veszélyes ellenséggé válik. Moltke szerencsétlenségére a porosz kancellár, Otto von Bismarck a háború gyors megoldását akarta, és nem volt érdekelt abban, hogy megpróbálja elfoglalni és megalázní Franciaországot. Azt mondta Moltkénak, hogy vadássza le az új francia hadsereget, és tegyen pontot az ügy végére, amit Moltke meg is tett. Moltke alapvető félelme – hogy egy korlátozott háború nem okozna tartós kárt Franciaországnak, mint fenyegető hatalomnak – azonban beigazolódott. A franciáknak csak néhány év kellett ahhoz, hogy teljesen újjáépítsék a hadseregüket – 1875-re Moltke és vezérkara úgy becsülte, hogy a korábbi lehetőségek bezárultak, és Franciaország teljesen felkészült egy újabb háborúra. Eközben katonai szempontból

a porosz intézményrendszerben sokan voltak, akiket megrémített Franciaország sikere a hadsereg vészhelyzeti mozgósításában. Érvelésük szerint Poroszország győzelme csak azért volt lehetséges, mert a francia mozgósítás rögtönzött volt – fegyverek és kiképzés híján. Egy olyan nemzetet, amely felkészült arra, hogy több millió embert mozgósítson és fegyverezzen fel ismétlődő sorozások keretében, a szükséges logisztikai és kiképzési infrastruktúrával, szinte lehetetlen lenne legyőzni, érveltek, és megkérdőjelezték a porosz hadviselés egész addigi koncepcióját. Ez az elképzelés olyan fontos volt, hogy Moltke a Reichstag előtt tartott utolsó, nyugdíjba vonulása előtti beszédének nagy részét ennek a témának szentelte. Ahogyan ő fogalmazott ennek gyakran idézett alkalomnak a kapcsán: »A kabinetháború kora mögöttünk van – most már csak népi háború van, és minden körülmények között kormány habozni fog, hogy ilyen jellegű háborút indítson, annak minden előreláthatatlan következményével... Ha a háború kitörne [...] senki sem tudja megbecsülni annak időtartamát, és senki sem tudja megmondani, mikor ér véget. Európa legnagyobb hatalmai, amelyek úgy fel vannak fegyverezve, mint még soha, harcolni fognak egymás ellen. Egyik sem semmisülhet meg egy vagy két hadjárat során olyan mértékben, hogy legyőzöttnek nyilvánítaná magát, és kénytelen lenne elfogadni a béke kemény feltételeit.« Egy ilyen kijelentés ellentmondani látszik, és valóban ellent is mond annak a felfogásnak, amely Németországot túlzottan magabiztosnak és harciasnak tekinti, és annak a gondolatnak, hogy a világháború hossza és kegyetlensége mindenkit meglepett. Valójában Németország legfőbb világháború előtti katonai tekintélye kifejezetten egy kegyetlen, totalizáló és hosszadalmas háborút jósolt. Moltke stábjának más tagjai még erőteljesebb hangot ütöttek meg a népi háborúnak (vagy totális háborúnak) a veszélyéről. Colmar von der Goltz tábornagy [1843–1916] volt a legtermékenyebb közülük, részletesen írt a francia mozgósítási tervről, azt állítva, hogy a franciák könnyedén le-rohanhatták volna a németeket, ha rendelkeznek az új hadseregük megfelelő kiképzéséhez és ellátásához szükséges kapacitással. Általános tézise az volt, hogy a jövőbeli háborúk szükségszerűen az állam teljes erőforrását igénybe veszik, és Németországnak meg kell teremtenie az alapokat ahhoz, hogy tömeghadsereget képezzen ki és tartson fenn többéves konfliktusokra. Az első világháborút megelőző években a német vezetésnek egy kisebbségi szárnya alakult ki, amely figyelemre méltóan tisztán látta a közelgő konfliktust, és *azt vallotta, hogy azt teljes stratégiai felőrléssel, a harcoló nemzetek teljes erőforrásainak hosszú éveken át tartó mozgósításával fogják megnyerni*. Funkcionálisan a német katonai apparátus kettészakadt egy túlsúlyban levő többségre, amely a francia–porosz háború első felét (Moltke hatalmas győzelmeivel) tekintette mintának, és egy kevésbé markáns, de hangos kisebbségre, amely rettegett a francia nemzeti mozgósítás előjeleitől, és a »népi háború«⁵⁴ jövőjétől tartott. Mindez végtelenül érdekes a hadtörténelem kedvelőinek és az emberiség véres háborúkkal

54 Vö. Brzezinski 2013, 58.

teli történetét tanulmányozóknak. Ami azonban a mi szempontunkból érdekes, az a Moltke és Bismarck közötti vita 1870 utolsó hónapjaiban. Moltke világosan látta, hogy Franciaországban felébredt a hazafias érzület, és úgy vélte, hogy egy korlátozott háború kontraproduktív lenne, mivel hosszú távon nem gyengítené meg érdemben Franciaországot, hanem egy ép és bosszúálló ellenséget hagyna maga után. Ez a számítás lényegében helyesnek bizonyult, és Franciaország képes volt erőteljes háborús erőfeszítést biztosítani a világháborúban. Ezzel szemben Bismarck a belpolitikai helyzettel arányos, korlátozott célokat kitűző, korlátozott háborút favorizálta. Nem túlzás azt állítani, hogy az a döntés, hogy a belpolitikai viszonyokat előnyben részesítette a hosszú távú stratégiai számításokkal szemben, Németország világhatalmi esélyeibe került, és a világháborús vereségekhez vezetett. *Nyilvánvaló, hogy amit itt bemutatam, az egy enyhén burkolt történelmi analógia.* Oroszország 2022-ben egy *Kabinettskriegét* kezdett el, amikor megszállta Ukrajnát, és valami olyasmiben találta magát, ami közelebb áll egy *Volkskriegéhez*. Oroszország hadműveleti módja és háborús céljai egy 17. századi államférfi számára azonnal felismerhetők lettek volna – az orosz hivatásos hadsereg megpróbálta legyőzni az ukrán hivatásos hadsereget, és korlátozott területi nyereséget elérni (a Donbasz és a Krím jogállásának elismeretése). Ezt »különleges katonai műveletnek« nevezték. Ehelyett az ukrán állam úgy döntött – a francia Nemzeti Kormányhoz hasonlóan –, hogy élet-halál harcot folytat. Bismarck Elzász-Lotaringiára vonatkozó követelésére a franciák egyszerűen azt mondták, hogy nem lehet más válasz, mint »*Guerre à Outrance*« – háború a végsőig. Putyin kabinetháborúja – korlátozott háború korlátozott célokért – népi háborúvá szélesedett. *Bismarckkal ellentétben azonban Putyin úgy döntött, nem hagyja figyelmen kívül Ukrajna részéről a tét emelését. Az én felvetésem – és ez csak egy felvetés –, hogy Putyin tavaly őszi kettős döntése, a mozgósítás bejelentése és a vitatott ukrán területek annektálása hallgatólagos beleegyezést jelentett Ukrajna Volkskriegéjébe.* A Moltke és Bismarck közötti vitában Putyin úgy határozott, hogy Moltke nyomdokaiba lép, és megsemmisítő háborút vív. És ismét hangsúlyozzuk – *nem népi háborút, hanem olyan háborút, amely Ukrajnát mint stratégiai veszélyforrást fogja megsemmisíteni.*⁵⁵ A magokat már elvetették, és

55 Erről az „alaphelyzetről” hasonló nézeteket képvisel egy rangos chicagói politológus professzor, John Mearsheimer, aki szerint az amerikai stratégák nem fogták fel és nem hitték el, hogy Ukrajna státusa, kivált az ország esetleges NATO-felvétele, valóban „vörös vonal” az oroszok számára. L. ehhez Markos Imre Örs: Aki megjósolta, hogy kitör az orosz-ukrán háború. *Origo*, 2022. november 10. (<https://www.origo.hu/nagyvilag/2022/11/ukrajnai-haboru-amerikai-erdekek-john-mearsheimer>) Vö. Munkatársunktól: A politológusprofesszor szerint semmilyen bizonyíték nincs arra, hogy Oroszország el akarta foglalni Ukrajna teljes területét. John Mearsheimer: Az Egyesült Államok kétszer is megakadályozta az ukránai béketárgyalásokat. *Magyar Nemzet*, 2023. december 19. (<https://magyarnemzet.hu/kulfold/2023/12/john-mearsheimer-az-egyesult-allamok-ketszer-is-megakadalyozta-az-ukrajnai-beketargyalasokat>); Nézeteiről l. bővebben John J. Mearsheimer: *A nagy téveszme: Liberális álmok és nemzetközi realitások*. Ford. Szalay Péter. Budapest, 2023, Századvég Kiadó. (Mearsheimer könyvének budapesti bemutatójáról l. Markos I. főntebb hivatkozott cikkét!).

kezdenek kihajtani – az ukrán államiság megszűnését látjuk, amelyet a felőrlő háború és a legjobb korú civilek tömeges elvándorlása/elhalálózása révén érnek el, valamint a romokban heverő gazdaság és egy olyan állam révén, amely kannibalizálja önmagát, mivel erőforrásainak határaihoz érkezett. Van már erre egy minta – ironikus módon maga Németország. A második világháború után úgy döntöttek, hogy Németország – amelyet most két szörnyű világégésért tartanak felelősnek – egyszerűen nem maradhat fenn geopolitikai entitásként. 1945-ben, miután Hitler öngyilkos lett, a szövetségesek nem követelték a kabinetháború zsákmányát. Nem volt kisebb annexió itt, nem volt újrarajzolt határ ott. Ehelyett Németországot megsemmisítették. Földjeit felosztották, önkormányzatát megszüntették. Népe kimerülten tengődött, politikai formája és élete a győztesek játékszerévé vált – pontosan azt tették, amit Moltke Franciaországgal akart tenni. *Putyin nem fog egy geostratégiaiilag sértetlen Ukrajnát meghagyni, amely megpróbálja majd visszafoglalni a Donyec-medencét és bosszút állni, vagy a NATO hatékony előretolt bázisává válni.*⁵⁶ *Ehelyett Ukrajnát egy olyan szeméttelpeppé fogja átalakítani, amely soha nem lesz képes egy revánsháborút megvívni.* Clausewitz figyelmeztetett minket. Ő is írt a népi (totális) háború veszélyéről. A francia forradalomról így beszélt: »Most a háború a maga nyers erőszakosságával lépett elő. A háború visszatért a néphez, amelyet a hivatásos hadseregek bizonyos mértékig elválasztottak tőle; a háború levetette bilincseit, és átlépte annak határait, ami egykor lehetségesnek tűnt.«⁵⁷

*

Vö. Uő: Pourquoi les grandes puissances se font la guerre. *Le Monde diplomatique*, 2023/8., 1. és 10–11. (A továbbiakban Mearsheimer 2023.) L. még ehhez Tucker interviews Vladimir Putin in Moscow, Russia. February 6th, 2024. The Vladimir Putin Interview. The Interview. Published Feb 8, 2024. (Magyarul: Putyin: Néhány héten belül véget érhetne az orosz–ukrán háború. *Magyar Nemzet*, 2024. február 9. [<https://magyarnemzet.hu/kulfold/2024/02/putyin-nehany-heten-belul-veget-erhetne-az-orosz-ukran-haboru>])

56 Hasonló víziója van a Orbán Viktor magyar kormányfőnek is az orosz–ukrán viszonyról, aki egy Wolfgang Schäussel volt osztrák kancellárnak adott minapi interjújában úgy fogalmazott, hogy – idézzük – „Ukrajna ott van a térképen, akár tetszik ez a világpolitikának, akár nem. Oroszország pedig újra és újra el fogja pusztítani Ukrajnát. *Oroszország soha nem fog elfogadni egy olyan EU- és NATO-tagot, mint Ukrajna a küszöbén. Soha.*” L. Orbán Viktor elárulta, számított-e az orosz agresszióra című sajtóanyagot. *Magyar Nemzet*, 2024. február 11. (forrás: Die Presse, kiem. az eredetiben! B.-K. B.)

57 L. Putyin és Moltke a határokat feszegeti. L. Big Serge: *Substack* (<https://substack.com › @bigserge>) (az én kiemeléseim! B.-K. B.) A „moltkei háború” természetéhez l. még Olivier Kempf: Fracas des armes, épreuves des stocks. En Ukraine, un retour au conflit blindé-mécanisé. *Le Monde diplomatique*, février 2023, 12. L. bővebben Carl von Clausewitz: De la guerre, Paris, 1999, Perrin; Raymond Aron: Paix et guerre entre les nations. Paris, 2004 [1962], Calmann-Lévy; Les nouvelles formes de guerre. Nouvelles technologies, guerre cognitive, désinformation, actions clandestines... Paris, 2022, Éditions Les Équateurs (Coll. „Le Rubicon”).

Eme tavaszi „vízióimat” tudományosan/hadtörténetileg is ’megtámogató’ betét után, amelyben a „magyar ábránd” – a kossuthi virtuális szabadelvű és „más ajkú” honpolgáraink számára is vonzó demokratikus Magyarhon a „Szent Istváni határok” megőrzésével – végét jelentő első világháború kirobbanásának egyik legfőbb oka: a fékezhetetlen *francia revánsvágy* s annak eredői is ott rejlenek, térjünk most vissza írásunk „főcsapásának irányára”! Ugyanis aligha hihető, hogy hasonló rémlátomás⁵⁸ ne gyötörte volna meg az orosz-ukrán kapcsolatok s egyáltalán a geopolitika/geostratégia egymástól nagyon eltérő felkészültségű, tudományos/szakmai rangú és a legkülönbélebb nemzetiségű „felkent” szakértőinek/képviselőinek az álmát. Legyenek bár amerikaiak, dánok, finnek, lengyelek, románok, kínaiak – vagy éppen oroszok. Akik ugyan, „nemzeti látószögük” (néhai Szűcs Jenőé a szó!) függvényében, a legváltozatosabb premisszákból kiindulva akár egymástól/egymással homlokegyenest eltérő következtetéseket vontak/vonnak le „Putyin háborúja” mélyebben rejtőző okairól, jelenlegi (óráról órára változó) kimeneteléről és lehetséges – be nem látható (csupán sejthető) – következményeiről.

De egy dologban minden valószínűség szerint egyet kell, értsenek jelen sorok szerzőjével: napjainkban nincs s nem is képzelhető el időszerűbb problémahalmaz az apai ágon a kihalóban levő finnugor vepsze⁵⁹ etnikumból származó Vlagyimir Putyin által indított „különleges hadműveletnél”. Még akkor is, ha a szintén megoldhatatlan⁶⁰ izraeli-palesztin konfliktus a „nagyorosz”

58 Az erről szóló publikus értesülések erősen ellentmondásosak, s egyelőre inkább a nyomásgyakorlás eszközének látszanak: Hercsel Adél: Medvegyev: Oroszország elsőként vetheti be a nukleáris fegyvereket. *Economx.hu*, 2023. április 25. (<https://www.economx.hu/kulfold/medvegyev-oroszország-nukleáris-fegyverek.770435.html>); Megérkeztek az első orosz taktikai atomfegyverek Fehéroroszországba, amelyek egy része háromszor erősebb annál, mint amilyeneket az Egyesült Államok 1945-ben ledobott Hirosimára és Nagaszakira – jelentette be Aljakszandr Lukasenka fehérorosz vezető kedden [2023. június 13-án] egy késő esti televíziós interjúban. *Világgazdaság*, 2023. június 14. (<https://www.vg.hu/2023/06/meg...>); Putyin szerint nincs szükség nukleáris fegyver bevetésére. *Ripost*, 2023. június 17. (<https://ripost.hu/politik/2023/06/putyin-szerint-nincs-szukseg-nukleáris-fegyver-bevetesere>); Kuli Orsolya: Putyin a rettegett atomkofferrel jelent meg Kínában, *Index*, 2023. október 18. (<https://index.hu/kulfold/2023/10/18/haboru-orosz-ukran-konfliktus-oroszország-vlagyimir-putyin-nukleáris-fegyver-cseget-borond/>); Putyin atomfegyverekkel hadonászik, és szerinte erre nagyon is szükség van. *Index*, 2023. december 13. (<https://index.hu/kulfold/2023/12/13/vlagyimir-putyin-oroszország-elnokvalasztas-egyesult-allamok-orosz-ukran-haboru/>); Ettől a bejelentéstől rettegett Európa. *Magyar Nemzet*, 2023. december 26. (<https://magyarnemzet.hu/kulfold/2023/12/ettol-a-bejelentestol-rettegett-europa>); Vö. Lóránt Károly: Semlegesség helyett atomháború? *Magyar Hírlap*, 2022. március 12., 11. Balogh Tamás Márk (2022): Mikor és miért vetheti be Oroszország az atomfegyvert Ukrajnában? *Origo*, 2022. október 15. (<https://www.origo.hu/nagyvilag/20221011-oroszország-nukleáris-fegyverek-hasznalata-mikor-es-miert.html>)

59 Vö. Bereczki András: A vepszék története. In Nanovszky György (szerk.): *Nyelvrokonaink*. Budapest, 2000, Teleki László Alapítvány, 55–57.

60 „A britek bölcsen még azelőtt visszavonultak Indiából és később a Közel-Keletről, mielőtt erre rákényszerítették volna őket (noha olyan vallási és etnikai erőszakot hagytak hátra, ami

stratégiai célkitűzésektől aligha függetleníthető legújabb, 2023. október 7-e óta zajló fordulata jódarabig eltereli róla a világ közvéleményének figyelmét – s megosztja, egyszersmind nyugtalanító módon apasztja a még mindig meglevő dominanciája ellenére korántsem kimeríthetetlen amerikai ipari és katonai potenciált...⁶¹

(Folytatjuk)

Sulyok Gabriella: Orfeusz útján XVI.

mérhetetlen emberi tragédiákba torkolt Indiában, és egy olyan megoldhatatlan izraeli–palesztin politikai konfliktusba, amely még mindig kísérti a Nyugatot a Közel-Keleten.)” L. Brzezinski 2013, 31–32, 56 (az én kiemelésem! – B.-K. B.).

- 61 L. erről egy magas rangú amerikai kormányzati tisztviselő, a washingtoni védelmi minisztérium beszerzésért felelős államtitkára (William LaPlante) véleményét: Pentagon: Washington elveszitheti a fegyverkezési versenyt Kínával szemben. *Magyar Nemzet*, 2023. december 4. (<https://magyarnemzet.hu/kulfold/2023/12/pentagon-washington-elveszitheti-a-fegyverkezési-versenyt-kinaval-szemben>) Vö. Emmanuel Todd-nak írásunk 46. sz. jegyzetében hivatkozott álláspontjával!

Különállás és kapcsolódás

Hodossy Gyula: *Veletek egyedül*

Dunaszerdahely, 2022, Vámbéry Polgári Társulás

Hodossy Gyula izgalmas párbeszédbe lép szerzőtársaival, számára fontos – klasszikus és kortárs – költők szövegeire reflektál *Veletek egyedül* című versgyűjteményében, miközben tematizálja saját értékvilágát, meghatározza viszonyítási pontjait. Verseiben úgy lép kapcsolatba mások által létrehozott szövegekkel, hogy miközben saját (líra)világát építi, reagál az elődök poétikai programjára, szemléletmódjára, esetenként adott kor irodalmi irányzataiba is belehelyezkedik. Kölcsönvett jelmondatokkal indítja opusait, melyek kijelölik nemcsak a verset, de azt a meghatározó motívumot is, amelyek reflexióra készítettek. Ez a szerzői elgondolás különösen önreflexívvé teszi az alkotást, hiszen a versegészből kiragadott egy-két soros mottók pontosan ráirányítják az olvasói figyelmet arra a konkrét gondolatrésre, amely párbeszédre hívta Hodossyt.

Szerkesztési elve szerint három ciklusra – *Dobszó a magányos halottért, Sárgulni kezd, foltokban, Féltve várt jövő* – tagolódik a gyűjtemény, a tartalomjegyzékben ugyanakkor semmilyen formában nem találunk utalást erre a szegmentálásra. Miképp arra sem, hogy a három ciklusból az első kettő lírában, míg az utolsó prózában felel az általa meghatározónak tartott alkotásokra. A *Dobszó a magányos halottért* ciklus cím önmagát magyarázza: az alkotó ebben a fejezetben kivétel nélkül elhunyt szerzőtársak verseihez kapcsolódik, voltaképpen a főhajtás és a preferencián alapuló rostálás adja a tematikát, hiszen időben, földrajzi kiterjedésben és költői magatartás tekintetében is egymástól távoli poéták műveire reflektál a sokműfajú felvidéki szerző. A kötetcímmel összevetve kihallunk

az adott ciklusból egy olyan szólamot is, amely az elmagányosodást, a valahová tartozás érzésének hiányát erősíti fel, s a kettő együtt (*Veletek egyedül* – *Dobszó a magányos halottért*) eltöprengésre érdemes, szinergikus olvasatot eredményez. A ciklus legfőbb motívuma a belső magány, a számkivetettség, s mintha ezt a fojtogató elszigeteltséget úgy próbálná feloldani a szerző, hogy beszélgetni kezdi a többiek magányát. Akár direkt szerzői szándék, akár indirekt „csoportképzés” eredménye, de mintha azok a költők szerveződtek volna a ciklusba, akik feltörhetetlen burkot növesztettek maguk köré. Elég Puskinra, a Besszarábiában töltött száműzetésére, majd a mihajlovszkojei családi birtokon töltött házi őrizet elszigeteltségére gondolnunk: ezek az élmények – a magány megélésének különféle dimenziói – ott pulzálnak a verseiben. Hodossy e motívumra épített a *Puskin a tiszta égbolt alatt* című poémájában: „Puskin meg ezalatt száműzetésben, a kisinyovi erdőben, / rímeket gyűjt, várat épít belőlük.” A száműzetésbe kényszerült író több meghatározó műve Kisinyovban született, mint az otthontalanságból és magányból eredő, deprimált hangulatot árasztó *A kaukázusi fogoly* (1821), *A bahcsi-szeráji szökőkút* (1823), de itt kezdte el írni az *Anyegint* is. A vers, amihez Hodossy Gyula kapcsolódik a *Nem kézzel készített emlékművet állítottam magamnak...* című, 1836 augusztusában – nem sokkal Puskin halála előtt – írott, posztumusz megjelent költemény. A költő és költészet dicsőítését tematizáló óda a művész alapvető függetlenségét, a költő és a társadalom kapcsolatát, a költemény (s ezáltal a költő) hallhatatlanságát szövegezi meg. Szépen

rímeknek minderre Hodossy sorai: „de a költő az más, egészen soha meg nem hal, / nem hivalkodik, inkább közönnnyel veszi, / hogy egyszer a fanyalgók gúnyos rikácsolása, / máskor a vastaps ölelése tartja életben”. Megannyi szöveghelyen találunk utalást a dunaszerdahelyi költő versében Puskin hányattatásaira, politikai szabadságot hangoztató, lázadó hangú – *A szabadsághoz* című – ódája miatti száműzésére. Releváns a forrásvers és a reflektáló vers „oszlop-párhuzama”, mely a költészet örökkévalóságát hirdeti az aktuális hatalom rövidtávúságával szemben. „Magasba tör feje, a büszke hajthatatlan, / Mint Sándor gránitoszlopa”¹ – írja a 19. századi orosz költő utalva az alexandriai oszlopokra, amire a felvidéki szerző így reflektál: „már csak az égnek törő torony látszik, / a cári hatalom, a hótakaró alatt, láthatatlan, / enyészetre ítélve”. A két vers párhuzamot mutat tematikája, műfaja, szerkezete és bizonyos szöveghelyen rímképlete vonatkozásában, továbbá hasonlóan az eredeti műhöz, a *Puskin a tiszta égbolt alatt* is öt versszakra tagolódik. Ebben a ciklusban sok-sok dobszó hallatszik a magányos halottért: Puskin mellett Rilke, Rimbaud, Egise Csarenc, Jaroslav Seifert, a magyar nyelvű elődök közül pedig Weöres Sándor, Nemes Nagy Ágnes, Szilágyi Domokos, Szócs Géza, Szécsi Margit (vers) világa – és az arra adott válasz – szervesül a kötetbe. A *Dobszó a magányos halottért* ciklus különösen figyelemre érdemes darabja a Szécsi Margit *Papírkorona* című versére adott Hodossy-recepció. „És ha mindenütt tilos az álom:/ álmodni gyerünk haza...” – olvasható a szerző által mottóként választott gondolatsor, mely bevezeti az elbeszélő költeményt idéző hosszúverset. Szécsi Margit alanyi indíttatású versére (költészetére) szépen harmonizál Hodossy felfokozott, látomásos képekkel

operáló, *Tilos az álmot hazavinni* című opusa. „Látom a vár nyugati szárnyának tornyát, innen bevehetetlen, / de én később, papírkoronával a fejemen, papírsárkányt eregetve, / a húsvéti tojás burkából készült sztaniol-lovon megpróbálom meghódítani” Vagy: „a koronát megtarthatom, mondták, / az benne van az árban, / az álom nincs, / azt tessék rögvest elfelejteni, az álom nem elvihető, érti!” Nagy erénye a Hodossy-poémának, hogy éppen úgy árad és hömpölyög, mint Szécsi Margit *Papírkoronája*, és mint általában a hosszúversek, amelyek Szécsi életművében bőteret kapnak (mint *A Nagy Virágvágó Gép*, az *Imák*, *A Paradicsom nyomorúsága*, a *Madár-e az Denevér*). Tóth László „reflektáló lírának” nevezi ezt a költői magatartást, Hodossy Forbáth-díjához írt laudációjában mutat rá, hogy verseiben a szerző mindig valamihez, valakihez, valamire, valakire kapcsolódik, mely kapcsolódás ugyanakkor különállás is.² Ugyanott tér ki egyéni nyelvezetére, jelezve, hogy „verseinek külön grammatikájuk van, s olyan nyelvi struktúrákat hoz létre és működtet, melyek adott esetben egyediségük révén is új, szokatlan tartalmakkal, jelentésekkel ruházzák föl a versét...” Tóth László meglátása azért is figyelemre érdemes, mert ez az összetett szemantikájú, nyelvi struktúráltságon alapuló versbeszéd Hodossy szöveg univerzumának legfőbb attribútuma, ami igen érdekes jelentésárnyalattal gazdagítja a szöveget. Hodossy reflektáló verseskötetének második ciklusa – egykét kivételtől eltekintve – kortárs szerzőkkel, adott esetben költőbarátokkal lép párbeszédbe. A *kényszerben* alcíme jelöli is ezt a kapcsolatot: *Tóth Lászlónak, határtalan barátsággal*. A ciklusban erőteljes intonációval szólal meg a Felvidék hangja, úgy a szerző nemzedéke, mint az azt megelőző költőgeneráció: Grendel Lajos, Gál Sándor,

1 Fordította: Soproni András.

2 Vö. Tóth László: Minden addig... Laudáció Hodossy Gyula Forbáth-díjához (2022. november 16., Fülek). In *Opus*, 15. évfolyam, 1. szám (február), 26.

Tözsér Árpád, Kulcsár Ferenc és a többször hivatkozott Tóth László.

A *Sárgulni kezd, foltokban* cikluscím Gál Sándor alakját idézi meg, hívószóként pedig a költő *Tapintható magány* című verse szolgál, ugyanakkor szembeűnő, hogy Hodossy Gyula ezen a versen keresztül, mintha a teljes életműre reagálna. A Gál Sándor-i poétikai program meghatározó alkotóeleme – az elmúlástudat, az időcentrikus látásmód – sűrítve jelenik a válaszversben. „Távolodom magamtól, / mint amikor a zöld pázsit, / sárgulni kezd, foltokban, / amikor a múlt felzabálja a jövőt, / az időtlenség az időt.” Hodossy biztos kezekkel adja vissza azt a fajta időkezelést és általában az időhöz való viszonyulást, ami Gál Sándor lírauniverzumának sarokköve, s ami szépen mutatja, hogy a lírai én önnön ideje egyben történelmi időt is képvisel. Hodossy Gyula *Amikor sárgulni kezd foltokban* című költeménye finoman rezonál Gál Sándor bölcs nyugalmat árasztó, melankolikus hangvételű, de sosem reménytelen lírájára, miközben hasonló költői horizontról tekint az időre, s a forrásszöveggel egyező költői módszerrel írja le az időtlenséget úgy antropológiai, mint fizikai közelítésmódok tekintetében. Ez a fajta nyelvi megoldás, mely a megfoghatatlan időt a múlás tükrében, a halálhoz viszonyítva igyekszik nyelvivé tenni, Hodossy versében így manifesztálódik: „Imike nincs itt, itt volt, / Gyuri nincs itt, itt volt, / Sándor nincs itt, itt volt, / bátyám nincs itt, itt volt.” Ugyanezen ciklusban kapott helyet a versgyűjtemény egyik legnyomasztóbb darabja, a *Cicero harca a patkánnyal* című Heinrich Heinét méltató opus, mely *A vándorpatkányokra* reagál, miközben releváns gesztusokkal megidézi Heine költői horizontját. *A vándorpatkányokban* felerősödve halljuk a heinei életművet uraló elégikus-ironikus hang-

nemet, amelyről Szerb Antal így ír: „ördögi génusz, akinek az adatott meg, hogy halhatatlan kifejezést adjon az ellenszenvnek, az utálatnak, a hideg dühnek a silánysággal szemben, mindannak a negatívumnak, ami épp olyan alapvető lelki valóság, mint a szeretet. Mennysorság nincs pokol nélkül. Senki sem tudott oly szabadon unni és utálni, mint ő, pathologikus hidegsége itt válik zseniálissá.”³

A vándorpatkányokban megragadható az a költői magatartás, ahogyan a romantika stíluseszközeit negligálja, adott esetben kigúnyolja a német szerző, akinek életműve már a romantikából kivezető utat jelöli. Elemi erővel áradnak a tudatból előtörő szorongást, undort keltő képek, szinte látjuk magunk előtt az egyre növekvő létszámú patkánykolóniát, a mindenén átgázoló, mindent elpusztító éhes kártevőket. „E fajta vesztég nem marad, / mérföldön ezren átszalad, / nem néz szélre, esőre, / csak ront vadul előre... Érzékiségé fürtelem: / csak falna s inna szüntelen, / nem bánva, míg iszik s zabál, / hogy lelke majd nem égre száll”⁴ – olvasható az alapmű Gáspár Endre fordításában. Hodossy Gyulának így válaszol a verse: „lassan felzabálják a múltadat, / történeteidet behurcolják a fészkeikbe, / hogy a másén a tiedén feküdjének”. Hodossy Gyula adott opusa azért érdemel kitüntetett figyelmet, mert ezt az undort, a rettenetet, a félelmet mesterien interpretálja, ezen motívumok válnak verse szervezőjévé, miközben a forrásversben megjelenő társadalomkritika szölamát is kihallhatjuk a poémából, még ha enigmatikusan is. „A vájatok teli élettel, nyüzsgéssel, harácsolással. / Itt kint undor, nyugtalanság, félelem.”

A kötet záróciklusa – *Féltve várt jövő* – prózában beszéli el a kedvelt, tisztelt szerzőtársak alkotásaival történő megismerkedést. Alighanem azért válaszol itt prózában

3 Német realizmus. Szerb Antal: *A világirodalom története*, III. Budapest, 1941, Révai, 14–15.

4 Heine: *Versesek. A vándorpatkányok*. Fordította: Gáspár Endre. Budapest, 1956, Új Magyar Könyvkiadó, 212. Világirodalmi kiskönyvtár sorozat.

a dunaszerdahelyi költő, mert e ciklusban a párbeszédre ihlető szépirodalmi művek is szinte kivétel nélkül a prózaepikai műfajokból kerülnek ki. Kempis Tamás, Márai Sándor, Paul Claudel, Nemes Nagy Ágnes, Koncsol László, Tőzsér Árpád, Madách Imre alkotásai – regények, elbeszélések, mesék – szervesülnek a záró fejezetbe. A *Veletek egyedül* három ciklusa mintha az időt is szegmentálná: a múltat a *Dobszó a magányos halottért*, a jelent a *Sárgulni kezd foltokban*, míg a jövőt a címben is megjelenő *Féltve várt jövő* ábrázolja. Ebből az aspektusból még különösebb olvasatai lehetnek a verseknek, a tárcaszerű prózai

írásoknak. Miképp a gyűjteményhez előszót író Mezey Katalin is hangsúlyozza, „Ahány vers a kötetben, annyiféle reflexiót jelentenek a mottók, annyiféleképpen szervesülnek bele Hodossy Gyula lírájába a testvér lelkektől átvett, megörökölt szavak.” Ez az esztétikai-poétikai értelemben egyaránt igen sokrétegű, ugyanakkor a saját értékvilágot pontosan kijelölő reflektáló líra meghatározó versélményt nyújt az olvasónak, és szép darabja az életműnek. Kapcsolódva is meg tudja őrizni egyéniségét a költő, nem oldódik fel az individuum, inkább – önnön választásai által – felerősödik.

Kégl Ildikó

Sulyok Gabriella: Ima

KÉGL ILDIKÓ (1976) író, újságíró, esszéista, irodalomszervező. Legutóbbi kötete: *Ásó, kapa, légypapír* (Püski Kiadó, 2021).

A költő hátralép

Hodossy Gyula: *Minden addig, hatvanig*

Vámbéry Polgári Társulás, 2021

„A költő Hodossy Gyula hátralép egyet, hogy teret adjon a közösségszervező Hodossy Gyulának”, aki „nemcsak közösségformáló és intézményteremtő, hanem a szlovákiai magyarság következetes és megkerülhetetlen közéleti-kulturális-irodalmi-szellemi személyisége” is: olvasható a *Minden addig, hatvanig* hátsó borítóján. Ahogy a cím ígéri, „minden” szóba kerül a születésnap alkalmából megjelentetett könyvben, minden, amit a szerző az életrajzából kiemelni, közhírré tétetni érdemesnek, lényegesnek gondolt. Különös módon építette fel a szerkezetet, a fejezetek élére nem címszavakat vagy mondatokat, egy-egy életszakasz sajátosságait hangsúlyozó gondolatokat állított, hanem pusztán évszámokat, 1960-tól 2020-ig, kihagyásosan, a születése esztendejétől 1981-ig csupán azokat emelve ki, amelyek valamilyen módon kapcsolódtak az irodalomhoz, az olvasáshoz, költői-közírói pályakezdéséhez. Ezeket mint egy emlékirat töredékeit sorjáztatja. Hatéves: megkapta élete első könyvét, Nemes Nagy Ágnes *Az aranyecsetjének Szádelije* varázslatban részesítette. Tízéves korában egy rokonától – ami addig hiányzott a családban – Bibliát örökölt. Tizennégy esztendő, bekopogtat a Csallóköz szerkesztőségébe későbbi mentorához, patrónusához, Mészáros Károlyhoz, aki összeállít neki egy tantervet, mi mindent olvasson – hogy a versekről miként vélekedik, homály fedí. Tizenöt éves, Nagy László vágssellyei estjén mint a csallóközi „írókülönítmény” tagját bemutatják a költőnek, felolvas egy verset is. 1979: háromnapos szabadtéri rendezvény Dunaszerdahelyen a helyi József Attila Ifjúsági Klub összeállította műsorokkal,

Síppal, dobbal, nádi hegedűvel címmel. Nyolcvanas évek eleje: a Csemadok népművelési programjához illeszkedve művelődési klubok szervezése; aggodalom: „lábra kap-e végre-valahára a klubmozgalom”. Aztán egy titokzatos *Levél*, az is lehet, ugyanaz a feladó és címzett, a „cselezdéki irodalmárnak”, a – kötet címlapja alakhármasához hasonlóan – „hosszú sálat hordó ifjúnak”.

A levél előzetesként szolgálhat a könyv gerincét alkotó irodalomtörténeti esemény, az Iródia mozgalom krónikájához. A kezdet, 1983 nyarán, Érsekújvárhoz, a Csemadok székházához kötődik, ennek az igazgatója Hodossy, aki lehetőséget teremt arra, hogy a helyi, majd a környékbeli verselő, írogató ifjak összejöjjenek, megismertessék egymással az irományaikat. Nevük az író-óvoda, a diák, az irónia, a paródia szavak összevonásából lett Iródia, amely nem volt tagsággal jelölt szervezet vagy társaság. Idővel – 1986. szeptemberi, felsőbb utasításra történt felfüggesztésig – az irodalmi mellett különböző tagozatok alakultak (képzőművészeti, néprajzi, a természettudományi, történelmi), igény mutatkozott politológiai és szociológiai alcsoport szervezésére is: mindezek a kezdeményezések, beleértve az 1984-ben létrehozott Iródia-fórumot, szemben álltak a pártállami törekvésekkel, ezért az önszerveződési mozgalom „mindennemű tevékenységét” 1986 szeptemberében felfüggesztették. Ebben az évben a legtehetségesebbnek tartott írók-költők alkotásai a *Próbaút* című antológiában jelenhettek meg, a találkozók elhangzottak pedig a pár év alatt 17 füzetben. Úgy tűnhetett fel, a hatalom a mozgalmat csupán új mederbe

terelte azzal, hogy decemberben létrehozta a Szlovák Írók Szövetsége (SZUSZ) magyar tagozata mellett működő Fiala Írók Körét (FÍK), amelynek titkára előbb Hizsnyai Zoltán lett, s csak utána Hodossy. Ő kezdeményezte Somorján egy bibliográfus társaság megalapítását, főként pedig a csehszlovákiai magyar irodalom könyvtárát, ahol föllelhető lett volna a Csehszlovákiában megjelent összes magyar mű a róluk szóló publikációkkal együtt. Ezt azonban – ahogy a kevés, névvel azonosítható írások egyikének szerzője, Tóth Károly állítja – a „hivatal lehetetlenné tette”, működhetett viszont az az ERTÉ-STÚDIÓ, amely „a kísérleti művészet és irodalom meghonosítását és propagálását tűzte ki feladatául”. Tóth, a Madách Kiadó egykori szerkesztője, 1989-ben a Független Magyar Kezdeményezés (FMK) egyik alapítója, aztán elnöke, illetve alelnöke, azaz politikusa – dátumozás nélkül közölt áttekintésében – „máig érthetetlennek” tartotta e megkülönböztetést, holott morfondírozása közben rátalált az okra: a nemzetiségi kultúrájuk „egyik legérzékenyebb pontjára”, a „hagyomány kérdése”. Elégge egyértelmű talán, és nem csak utónézetből, hogy a kísérleti irodalom favorizálása a szóba hozott „élő” hagyomány – bár nevek, életművek itt nem kapcsolódnak hozzá, de bátran felvethető, hogy például a Fábry Zoltáné, valamint a Dobos László, Duba Gyula nemzedékéhez tartozóké – ellenében történt. Akkor tudatossággal és elszántassággal, hogy az „élők” kultuszát letörendő mindennél előrébb valónak tartották (maga a cikk nevezi így) egy „ellenkultusz” kialakítását, egy sohasem élt, azaz kitalált irodalmár és művészeti mindenés, a két világháború közötti években nemlétezően kibontakozó Tsúszó Sándor életművére alapozva. Merthogy az – úgy mond, és ezt sokan mondták volna, nemcsak Tóth Károly, hanem több íródiás, köztük Hodossy is – „a korabeli európai irányzatokkal szinkronban fejtette ki páratlanul gazdag és sokrétű tevékenységét”. Európai horizont kell, mert a csehszlovákiai magyar

irodalom rákfenéje „valahol lokális jellegében és differenciálatlanságában rejlik”, az utóbbit a különböző irányzatok fórumhoz juttatásával vélték megszüntethetőnek. Az előbbit pedig? Kiindulópont lehet az állítás, miszerint a kisebbségi kultúrán belül az irodalmi tevékenységüket nézve „deklaráltan apolitikus” Iródia „szellemiségének az értéke” nehezen felmérhető, miután a társaság „soha nem tett kísérletet arra, hogy ezt a helyet (azaz: a lokalitást) valamennyire is értelmezze önmaga számára”. Mind emiatt a rákfene nem egyéb, mint az irodalom „kisebbségi megközelítése”. Ki nem mondatik, hogy a nemzet-rész régi sérelmeinek és jelen gondjainak a kibeszélése és kiéneklése. A lokalitás elszigetel, az európaiság nyitottá tesz – állítódik egymással szembe, mint Grendel Lajos híres esszéjében: *Elszigeteltség és egyetemesség*. Tsúszó volt (s maradt) a remény, sőt, tán garancia, hogy az ő nyomában a szlovákiai magyar irodalom a helyi, kisebbségi terepről átcsúszik európai területekre, azokra legalább.

Kezdődik az ellenkultusz akkor tájt, amikor az egyetlen folyóirat, az *Irodalmi Szemle* a fennállásuk harminc éve során közölt „vitaanyagait” jellemezve azt állapítja meg, hogy ezek „többségét nem a nemzetiségi kultúra gondjai, bajai, sikerei hívták napvilágra”. Továbbá hogy „az ankétok szövegeiből fel-felsejlenek a nemzetiségi kultúrát megcsúfoló, megkárosító nyilatkozatok, cselekedetek, események, tervek, politikai döntések, de ugyanúgy az ezeket megokoló, a jobbik rossznak elfogadtatását népszerűsítő részek is”. A polémia egyik meghirdetője a FÍK volt, amelynek elsődleges célját Hodossy Gyula a menedzseri szemlélet elterjesztésében, az irodalomszervezésben, intézmények teremtésében jelölte meg. Méghozzá „kisebbségi megközelítéssel”: a Hét vitájában felvetette, fontos elgondolkodni, a „meglevő, nemzetiségünk szolgálatába állított intézményeink, szervezeteink [...] tudnak-e, akarnak-e munkájukkal távlatot nyújtani a csehszlovákiai magyarságnak”. A kérdésben benne

rejtett, ha nem más, legalább az „aligha” – s benne a változtatás szándéka. Amit megerősített az idő, a „bársonyos forradalom” 1989. november végi győzelme. Meg a Független Magyar Kezdeményezés létrehozása, amelyet Hodossy oly nagy horderejűnek tart ma is, hogy a kötet ritkán használt vastag betűkkel emeli ki: a prágai diáktüntetésekkel egy időben Tóth Károly javaslatára huszonketten nyíltan vállalták „a kommunista hatalommal szembeni csehszlovákiai magyar politizálást”.

S itt mutatkozik meg a legnyilvánvalóbban az a hiány, ami a könyv különös szerkesztési elvéből adódik – nevezetesen, hogy az írások túlnyomó többsége (eltekintve néhány névvel ellátott vendégzövegétől és a szerző cikkeitől) Hodossy Gyulával készített beszélgetés, interjú. A pálya alakulását időrendben követve, értelem- vagy alkalm szerűen eredményekre összpontosítanak, érdemeket hangsúlyoznak, vitatható vagy tisztázatlan dolgok felvetésétől azonban inkább tartózkodnak. Így igen gyakoriak az ismétlések, kifejtetlenül, mélyebb magyarázat nélkül maradnak viszont az interjúalanyok közvetlenül a rendszerváltozáshoz kapcsolódó szerepvállalásai. Például, hogy őt, aki – miként ezt Tóth László is hangsúlyozza a 2009-es *Biztosíték* című portrévázlatában – a szocializmus végévei során voltaképp illegálisan ott tevékenykedett a Csehszlovákiai Magyarok Jogvédő Bizottsága körül, mi készítette arra, hogy elpártoljon a megalkulásától, 1978-tól 1989-ig decemberéig működő bizottság szóvivőjétől, Duray Miklóstól. Az FMK mozaikszavából kiindulva: a kétszer is perbe fogott, majd börtönre ítélt, nyíltan ellenzéki Duray emberi, politikai vagy miféle függetlenségével akadt bajuk, s hozzá képest a magukét (mind a huszonegyen) miben gondolták másnak. Tartalmában, módszerében, az államalkotó nemzetek, csehek, szlovákok hatalomgyakorlásával szemben általában a magyar (s nem a kisebbségi magyar) érdekek képviselőjét milyen eszközökkel élve kezdeményezik. De ha a szembenállás he-

lyett, bizonyos önrendelkezés, autonómia naiv reményében, az (állam)érdekek közös követése vetődött is fel, akkor sem érthető a jogvédelem addigi gyakorlatának semmibevétele. S azoknak a versikéknek az üzenete, amelyeket Hodossy gyűjtött – „Fűben-fában orvosság, / FMK-ban megoldás”; „Duray Miklós azt üzenete, / elfogyott a regimentje. / Tóth Karsci meg azt üzenete / FMK-ba léptek bele” – csak úgy értelmezhető, mintha anno a Kossuth-nóta ellenében egy másikkal toborozták volna a magyar függetlenségért harcolókat. Hogy mindez – akár maig hatóan – a szlovákiai magyarság politikai küzdelmeiben, pártos alakulásaiban hova vezetett, ehhez a Somorján működő Fórum Kisebbségkutató Intézet gondozásában kiadott *A rendszerváltás és a csehszlovákiai magyarok, 1989–1992* két vaskos kötetének mélyinterjúit, vallomásait lehet tanulmányozni. A párhuzamos „kezdeményezések” harcias alapjait tekintve pedig Domokos Géza a romániai magyar kisebbségi „rendszerváltás” ugyancsak az 1989–1992 közötti éveinek eseményeit felelevenítő *Esélyét* vagy Király Károly *Nyílt kártyákkal* című könyvét. Nem utolsósorban Sütő András naplójegyzeteit (*Szemet szóért, Heródes napjai*), hogy erősödjék a feltevés: Romániában éppúgy, mint Csehszlovákiában, a demokrácia beköszöntével azoknak a háttérbe szorítására történtek – „sikeres” – kísérletek, akik a maguk szerepkörében a legtöbbet tették az eljövetele érdekében.

Mai nézőpontból úgy látszik, hogy egy nemzedék leváltása kezdődött akkor. Hodossy a Szlovákiai Magyar Írók Társaságának (SZMÍT) elnökeként 2020-ban nyilatkozta (itt sincs feltüntetve sem az interjú szerzője, sem a megjelenés helye, pontos dátuma), hogy a fiatalok „már teljesen máshogy látják a világot”, mint amikor elkezdte a munkáját, és „sok szenvedéssel jár, sok energiámba kerül, hogy megértsem magam és hogy megértsem őket”. „Ha azt mondom – folytatja –, hogy a magyarság megmaradása, akkor ez a legfonto-

sabb minimum, de ebben sincs egyetértés. A probléma, azt gondolom, hogy itt van. Az nem lehet, hogy bizonyos szlovákiai magyar értelmiségi körökben a magyar vagy a nemzet szó szitokszóvá válik már.” Ugyanerről érkezett Tóth László alapvető, maradandó értékű dolgozata, a *Hagyományfolytonosság – hagyománytörés – identitás*, jellemzőnek tartva, hogy a szűkebb közösséghez (vagyis a magyar nemzeti-séghez) tartozás élménye az újabb nemzedékek számára nemcsak megélhetetlenné, hanem „egyesen értelmezhetetlenné is” lett, a nyelvromlás nem jelent veszélyt, mi több, „a nyelvi elbizonytalanítottság” biztonságérzetet ad. Hogy mi vezetett ide, a lehetséges okok közül Hodossy egyfelől számol, a magyarországi kultúrharccal, amely – „sajnos” – szerint „rányomja a bélyegét az itteni írók gondolkodására is”. Tapintatból vagy feledékenységből tán, de nem veszi számításba a szlovákiai magyar harci fejlemények szülőiteit: Grendel említett esszéjét, a csatamező markotányosnőjének fattyát, Tsúszó Sándort, akit Hízsnyai Zoltán 1991-es példázatos vitáiratai, a *Vízilovak és más tetemállatok*, majd a *Kihergelés* követtek. Utóbbi a címmel szelíden kérdezett: ki hergelt, s kit.

Ennek előtte Hodossy Gyula és barátja, a vágsselyei Vörösmarty Klub legendás vezetője, Tóth Lajos régi céljuk elérése érdekében fontosnak tartották egy olyan Független Klubtanács megalakítását, amely mintegy az 1990. január legelején önmagát feloszlató Csemadok Központi Tanácsa helyébe lép. A helyzet vagy a FMK diktálta, nem lehet tudni, de a „politikailag nem elkötelezett” klubok, baráti társaságok, kaszinók, kulturális és hagyományörző egyesületek tevékenységének összehangolását tartották feladatuknak, ugyanakkor a „magyar kultúra ápolása és a nemzeti identitástudat erősítése” szándékával. Hamarosan más irányt jelölt ki számára a sors, olyan közösségi munka vállalására bátorította, amely önmagát is kiteljesítő életprogramjává lehetett: mindjárt 1990-ben egyik alapítója lett a Szlovákiai Magyar

Cserkészszövetségnek. A 2020-as, említett interjúban így indokolja e váratlan lépését: a rendszerváltást követően „egy-két hónapra belül rá kellett jönnöm, hogy a nem ellenzéki politizálás nem nekem való”. Ami értelmezhető úgy is, hogy a „független kezdeményezés” taktikája s programja nem a szája íze szerint való lett, de úgy is, hogy az ellenzéki magatartást a cserkészek élén vélte követhetőnek. Ahová – kissé meglepő módon – közvetetten Duray Miklós „jóvoltából” került, ő ismertette össze a Külföldi Magyar Cserkészszövetség New Jersey-i ügyvezető elnökével, Bodnár Gáborral, aki úgy mond rávette a felvidéki cserkészek megszervezésére. Öt évig volt a szövetség elnöke, de a korábbi s a későbbi időkre is igaz, amit Tóth László a portrévázlatban állít: „kevesen vannak, akik az elmúlt két évtizedben – mind országos, mind helyi szinten – annyi tovább hatót hoztak létre, mint ő”. 1994-ben örömmel jelenthette ki, hogy a Csemadok után a cserkészeké a második legnagyobb és „remélhetőleg a leghatékonyabban működő társadalmi szervezet”. Büszke lehetett az általuk létrehozott, a nevében arany liliumot jelentő Lilium Aurum Kft.-re, amelyhez egy kereskedelmi részleg, egy nyomda és egy könyvkiadó is tartozott. Számok, dátumok (noha nem minden cikkben egyeznek): 1991-től 2011-ig félezernél több könyvet jelentettek meg, prózát, lírát, egyházi irodalmat, néprajzit, de társadalomtudományit, képzőművészeti, művelődéstörténeti, környezetvédelmi is. Havi lapjuk a *Cserkész* volt, sorozataik: Katedra Könyvek, Egyetemi Füzetek, Népismereti Könyvtár, Az én Naptáram, Verses Magyar Történelem. Hodossy nevéhez fűződik két fontos alapítvány létrehozása is: a Katedráé és a Vámbéry Polgári Társulásé. Az előbbi tanulmányi versenyeket rendezett, matematikából, irodalomból és történelemből évente úgy négy és hatezer diákot mozgatta meg; díjat alapított, évente öt kategóriában; „Egy falu – egy könyv” akciót kezdeményezett, hogy minden magyar nyelvű iskolába eljussanak a modern

irodalom alkotásai (is). Az utóbbi, a ma színvonalas könyvkiadóként is működő társulás a Vámbéry irodalmi kávéházban 2009-ig hétről hétre programot rendezett, az előadások hat kötetben, antológiában láttak napvilágot. A gyermekekeit Duna-szerdahelyen töltő Vámbéry Árminról életmű-sorozatot indított, újraélesztette a kultuszát a róla s a Kelet-kutatókról tartott tanácskozásokkal is.

Nagyjából ennyi a leltár. Különös, akár hiánynak is tartható, hogy irodalmi, költői munkálkodásáról alig ejt szót, és alig a tizenötödik évébe lépett, kéthavonta megjelenő *Opus*-ról, a SZMÍT folyóiratról. Amit szóba hoz, az akkor megjelenés előtt álló, a hatvanadik születésnapjára készült *Minden addig* című verseskötete, ahogy Zalán Tibor mélyen szántóan szellemes utószava jellemzi, „töredékek, szilánkok, maximák, hátrahagyott versek”, „morzsák” gyűjteménye, „létformájuk esetlegesnek tűnhet, de létezésükben egészek”. Egészek, mint

az a verse volt, ami miatt 1979-ben két évre eltiltották a publikálástól, az *Utazás nagyapám körül*. Így hangzott: „1874-ben szül. a királyi Magyarországon. / 1920-ban házasságot köt a Csehszlovák Köztársaságban. / 1942-ben jól menő szabósága van a Horthy-Magyarországon. / 1946-ban vezme domcek na chrbát. / Útközben megőrül. / 1968-ban meghal szülőhelyén. / A történelem saját halottjának tekinti” (a szlovák nyelvű szöveg: „hátára veszi házát”). Öntanúsító költemény. Az önismeret, önérzet és önbecsület verse. Példája annak, hogy egy szűkebb közösséghez, a kisebbségi magyarsághoz tartozás tudata, tapasztalata és élménye átélhetővé, fájdalmas emlékké lehet. Példája annak, mi kezd az újabb nemzedékek számára értelmezhetetlenné lenni. De Hodossy Gyula ezen keseregve bizakodhat is: amit különböző vállalásaiban létrehozott, ha *minden addig, hatvanig* hatott, érvényes volt, akkor az maradhat hetven felé is.

Márkus Béla

MÁRKUS BÉLA (1945) a Debreceni Egyetem nyugalmazott docense. Utóbbi kötetei: *Gál Sándor* (2017), *Szilágyi István* (2018), *Cseres Tibor* (2022).

Magyar (kis)városok üzennek

Lukáts János: *Tájak tenyerén*

Budapest, 2022, Hungarovox Kiadó

Valószínűleg rossz szokásom, hogy nem igen veszek kézbe útikönyveket (pontosabban bédekkereket). Utoljára az *Itália* volt a kezemben, amikor még utazhattam... Mindeközben régi barátom, Lukáts János, aki mellesleg az eddiginél jóval nagyobb figyelmet megérdemlő könyvekkel, novellákkal, regényekkel, színdarabokkal, sőt, egy verses kötettel is megajándékozta a hazai olvasókat, elküldött számomra legutóbb szép ajánlással egy bédekkert. Ugyan nem egy bédekkert, hanem egy magyar városokból városokba vezető, csillogó élményekkel teli útbeszámoló-sorozatot (kiegészítve néhány külföldi utazása élmény-beszámolóival)... Még késő este nekifogtam, és bizony eltelt vele az éjszaka: a kötet nemcsak mint olvasmány hozott számomra meglepetést, de hirtelenjében megtanított megszeretni a hazai *épített környezeteket*, a kisvárosok művelődéstörténetét, sok esetben tragikus eseményekben bővelkedő múltjukat és a betüremkedő természetet: folyók, patakok, parkok, sétányok, erdőfoltok, fűvészkertek varázslatos világát. Olyan volt ez a hirtelen jött találkozás egy frissen kapott könyvvel, mint ahogyan a szerző idézi fel műve bevezetőjében első találkozását egy általa később megjelenített helyszínnel:

„2009 nyarán a véletlen vezérelt el Magyarországon egyik távoli városába, ahol korábban még sose jártam. Hogy a látottakat ne mossa ki emlékezetemből az elpergő idő, följegyeztem a város látványát, hangulatát, a beleképzelte múltat és a lehetséges jövőt” (5). Egy évtizedre szóló hazai bolyongás lett az eredménye tehát ennek a magyar kisvárossal való találkozásnak, mi több, a beszámoló szerzőjét

rövidesen „pannonföldi peregrinusnak” nevezte el az egyik írásait közlő folyóirat (*Lyukasóra*). Összesen huszonnégy kisvárost felvillantó útirajzot nyolc olyan írás követ, amely viszont tájakat tár elénk (pl. Zemplén, Kis-Balaton vagy Órség). S a kötet végén öt külföldi út eseményei is helyet kapnak benne, bár közülük az utolsó – Vence, Svájc, Prága és Szlovákia után – majdnem hazai tájra, Székelyföldre vezet bennünket. A város- és tájlátogatások életre hívása – megjelenítő erejű irodalmi stílusban gördülnek a mondatok, már ez önmagában élményt teremt az olvasó számára –, azt mondhatjuk, sokarcú. Vagyis többféle oldalról tekint (vagy talán betekint?) az aktuális barangolás helyszínére.

De miről is van szó? A Bükk aljában meghúzódó, határszélre vetett Sátoralja-újhegyről a következőket olvashatjuk: „A megrendszabályozott patakparton, a hídfőnél szép szobor őrzi a vízparton élők nyugalmát: Nepomuki Szent János. Sárgával és rózsaszínnel érezett márványkőből faragták. Csak valahogy... mintha nagyon újonnan szabott reverendát viselne a szentünk. Ahogy fényképezném, egy arra járó asszony figyelmeztet, hogy ez a szobor nem az, amelyik régen állt a vízparton, azt összetörték, idővel újat faragtak a helyébe. (Ki töri össze a hidak Szent Jánosát, az árvizek évszázados elhárítója vajon kinek szálla a szemében? – kérdezném, de inkább nem teszem.) János, te erről nem tehetsz, azért én megörökítelek!” (37).

De Lukáts nemcsak megszólítja néhol a városi múlt nagyjait, de családtagoktól is kap instrukciókat, mit és hol keressen fel, nézzen meg, szembesüljön az épített és természeti környezet figyelmet érdemlő

térbeli *eseményeivel*. Ahogy írja: „A lányom már karácsony óta biztat, hogy az első tavaszi utam Szentesre vezessen, tavaly nagyon a szívéhez nőtt ez a város. Na, majd megnézzük friss szemmel! Szélesek és egyenesek a szentesi utcák, mint a legtöbb alföldi városéi, hegy-völgy nem szab határt a terjeszkedésnek. Legföljebb a vizek, amelyekből hol több van, mint kellene, hol meg szűkében van a víznek a város. Lám: itt ez a Kurca nevet viselő folyó. Nem patak ám ez, már az »ősei« is folyók voltak! Régészek szerint a Tisza hajdani medrében folyik, várostörténet-szek ellenben azt beszélik, hogy a Körös törte át egyszer a gátat a régi időkben, ebből a tavaszi kalandból született a Kurca. [...] Szentesen máig úgy tartják, hogy itt, a Tisza és a Körös torkolatvidékén állt hajdan Attila úr sátorvárosa, száz népével, ezer kincsével. És talán magát a hun királyt is valahol itt sülyesztették háromkoporsós hullámsírába...” (50). Majd felvillan egy lapnyi terjedelemben Szentes történelmi forgandósága (a szerző által emlegetett Horváth Mihály sokkötetes magyar történelme megvolt apám könyvtárában is!): „A főtér közepén áll Kossuth szobra kardosan, szónoki pózban, éppen ott, ahol – az öregek még tudják – 1848. október 2-án toborzóbeszédet mondott. Vele buzdított Jókai és Vasvári Pál is. A szabadságharc szentesi napjaira egy tábla is emlékeztet a református iskola falán. Az iskola egykori igazgató tanára, Hajdú Lajos a császáriak elleni felkelésre buzdított, a tanár úr tettéért várfogságot szenvedett. A főtér másik szobra a volt megyeháza előtt Horváth Mihályé. Szentes szülötte ő is, történész volt, címzetes katolikus püspök, 1849-ban a Szemere-kormány vallás-és közoktatásügyi minisztere. Világos után majdnem húsz évig külföldön bujdosott, Európa levéltáraiban búvárkodott. Tanulmányai a kiegyezés után népszerűek voltak” (52).

A folyami halászház városa, a Duna-parti Baja kapcsán maga a folyó is ékeskedik irodalomtörténeti múlttal: „A bajai főtér

ma ismét a Szentháromság nevet viseli, a bajaiaiak a velencei Szent Márk térhez hasonlítják, az egyik legszebb magyarföldi, Duna-parti városközpont. Három oldalát paloták díszítik, a negyedik fával szegélyezett vízparti sétány. A középső oldalt a városháza kétemeletes, szépen tagolt tömbje foglalja el. A palota hajdan a Graszalkovich-családé volt. [...] A sétálótúcán pár lépés mindössze a Tóth Kálmán tér, a bajaiaiak szívéhez láthatóan ez a tér áll legközelebb. A költő szobra előtt hétlépcsős vízesést alakítottak ki, amely két szikla között kerek medencébe zuhog. Tóth Kálmán 1848 emlékét őrző, lelkes népköltő volt, Petőfi híve, a *Hölgyfutár* szerkesztője (a nők akkoriban a legtöbbet olvasó réteg Magyarországon), egyik megzenésített verse, a *Befutta az utat a hó* máig kedvelt nóta” (78). De a város igazi jelképe a partjait mosó, népköltészeti hagyományt is hordozó nagy folyó: „Baja leghangulatossabb látnivalója ezért mégis a Duna-part, bár ez nem ilyen egyszerű: folyó és csatorna és ilyen-olyan Duna-ág egymást éri. Legkedveltebb a Sugovica, a különös elnevezés egy ballada két alakjának az emlékét őrzi: Sugo molnárlegényét és Vicáét, hűséges szerelmesét, akik együtt-egymásért dobták életüket a Dunába...” (78–79).

Ki gondolná viszont, hogy manapság a pestiek által gyakorta látogatott és fürdőzhető Duna-holtággal rendelkező Ráckeve milyen sokrétű történelmi eseményeket hordoz a múltjában: „Az ősi Kovin városnév előbb Keve, Kis-Keve, majd Ráckeve lett – a rác nevezet a szerbeket jelezte több száz év magyar szóhasználatában. Magyar, szerb meg német hajósok és kereskedők, fuvarosok és szőlőművesek viszonylagos békességben éltek itt századokon át. A törökök elfoglalták Buda alatt a stratégiai fontosságú szigetet és városát, de szultáni birtok lett, az iszlám fenntartóhatósága alatt is virágzott. A török kiűzésekor aztán felégették és kifosztották a felmentő seregek.

A 17. század végén Savoyai Jenő, a sikeres törökverő kapta birtokul a Csepel-szigetet.

A kistermetű tábornagy az osztrák császárság egyik legtehetségesebb hadvezére volt. Bécs védelmezője, Buda és Belgrád (akkor még Nándorfehérvár) visszavívója, aki Zentánál tönkreverte a Tiszán átkelő török sereget. Vagyonát és ízlését ráckevei kastélya dicséri, amely elsőnek épült a magyarországi világi barokk kastélyok sorában...” (83).

Valósággal lenyűgözött az a tájfestés, ahogy Lukács – mondhatnám, szinte személyes kötődéssel – életre hívja a Balaton partja természeti világát, miközben a közelében rejtőzködő Tapolcához közelít: „Esőillat és szélrohamok, a vízben méla hattyúk, a sirályok közül csak a legbátrabbak merészkednek légi kalandozásra. A vonat kerülgeti, szinte körüludvarolja Badacsonyt. A tó hatalmas öble nyújtózott itt valaha, partján körbe hegyek ácsorogtak: a Csobánc, a Haláp, a Gulács, maga az öreg Badacsony, középen büszke sziget: a Szent György-hegy. Tanúhegynek mondják őket, tanúi voltak az egykori jégkorszaknak, de tanúsíthatják azt is, hogy egytől egyig tűzhányók voltak fiatalokorukban. Idővel az öböl visszavonult, a felszín alatt azért máig rejteget vizet, tőzeget. Ritka vendég álldogál meg gondoltan a tócsa szélén: egy szürke gém. A természet is megkülönböztetett tisztelettel bánt a Szent György-heggyel. Orgonát épített az oldalára, az orgonasípokat bazalttallérokba rakta egymásra, toronyformán. Nem illeszkednek pontosan azok a tallérok, ha akár csak egy kihullana közülük, rettenetes földindulás történne. Az orgonasípok látványa lenyűgözi, megborzosgatja a szemlélőt. A Szent György-hegy tetejére a függőleges sziklafalak között meredek ösvény kavarog. A hegy tetején bazaltsapka, alacsonyok erre a fák, mintha ilyen közel az éghez nem mernék magasabba növesztetni a lombjukat. Akárha pogány áldozóhelyen állnánk. Úgy tíz éve, a nagy augusztusi napfogyatkozásakor ide »vontam vissza« egy hálósák társaságában, hogy minél közelebb legyek ama fogatkozó naphoz. Itt ért a délelőtti alkony,

a hibátlan napkorong megcsorbulása és eltűnése. A látvány – a balatoni világ tetején, kettesben percekre a megszűnő nappal – feledhetetlen volt. Mondják, kétszázhetven év múlva lesz legközelebb hasonló égi esemény erre felé” (109).

Zirc (a mára oly csodaszépen rekonstruált apátsági épületekkel) sem menekült meg a török és a későbbi pusztítástól, amint Lukács felemlíti a település és a nevezetes monostor történelmét: „Ember itt nem vett, jószág nem legelt, vadak és vadászok erdeje volt a Bakony. Már Géza fejedelem uralkodói birtokká tette, Zircen királyi udvarházat emeltetett. Az első koronás vendég mégsem a maga kedvére érkezett ide. András király a határ felé menekült a trónbitorló, majd a bitorlást legalizáló öccse (Béla) elől... Amikor Veszprém török kézre került, Zircet is kifosztották és lerombolták. Amikor száz év után végre újra lett zirci apátság is, benne magyar apát [...], a törökök őt is elfogták és megölték, pedig a félhold akkor már lehanyatlóban volt. Hogy a történelem a Magyarországon szokásos »szükségyszerűség szerint« folyjék tovább, arról a kurucok gondoskodtak: ők 1704-ben felégették a monostor sziléziai telepeseinek alig felépült házait. Harminc évvel később aztán a középkorból megmaradt egyetlen díszes oromfalat robbantották le a régi apátság új urai (a heinrichauiak, ők voltak a monostor távol lakó fennhatósága)” (135). De szerzőnk – miközben felvázolja a tragikus történelmi menetet – nem feledkezik meg a magyar néprajz egyik legnagyobb alakjáról, a hazai orientalisztika és a rokon népek kutatása egyik doyenjéről: „A városban nagy tisztelettel őrzik – a város szülötte – Reguly Antal emlékét. Reformkori, körszakállas alakját képen-szoborban többfelé látni. Reguly az Ural vidéki rokon népek és nyelvek kutatója volt, valamivel szerencsésebb, mint kortársa, Körösi Csoma Sándor. A sors azért őhöz sem volt kegyes, hatalmas életműve sokáig kéziratban hevert, gondos nyelvész kezek végül nagyrészt megjelentették...” (135–136).

A *Zendülj, Zemplén!* című fejezet egyik bekezdése a hazai gazdaságtörténet egy momentumát is idézi elénk, majd egy tájba ágyazott kápolna magasodik fel a szemünk előtt: „Telkibánya Aranygombosnak nevezetett az elmúlt századokban, gazdagságát bányaszerencsétlenség szakította meg, a hajdani gazdagság elenyészett, de a hajdani jó híre megmaradt a városnak. Ma hétfő van, felhágunk a dombra, ahová a város két templomát is építtette, amelyekből, amit lehetett, példa-szerűen meg is őrzött. Szent Katalin nevét egy helyreállított kápolna viseli, körülötte az »ispotály« alig térdig érő romfalai, kórház volt itt békés és harcias időkben, a romok fölé dió- és gesztenyefa hullatja termését. A református templom berendezéséből valamivel több maradt meg, egy falra írott szöveg tájékoztat történelemről és szomszédságról, hitről és még sok mindenről. Álljon itt az ősi felező nyolcas ritmusban írott vers-fohász teljes szövege: „A nagy régi templomoknak / kőfalai elomlának / rakás kövek mint nézőknek / itt mutatják őket szemeknek / régen város volt ez helyen / Sigmond király idejében / két templomok, nagy tőtések / arany bányák és sok érczek / az mely árok bizonyítja / Bonfinius ezent írja / de a dúló rabló csehök / elpusztíták a pártütők. / A Krisztusért immár kérünk / édes atyánk légy mivélünk / a templomod kis sereged / őrizd, nőj jön dicsőséged / Sepsy János helybéli lelkipásztor, 1624. augusztus 26.” (161).

Az Ipolyságot feltáró „Barangolások Görbeországban” egy művelődéstörténeti kérdőjelet fogalmaz meg: „Innen csak egy iramodás, és átlépjük az Ipolyt. Az országot ugyan elhagytuk, de az egykori Nógrád megyéből nem léptünk ki. Ipolyság rokonszenves polgárváros, az utcákon magyar névtábla is. A templom előtt Sajó Sándor szobra, gyaníthatóan az egyetlen a Kárpát-medencében. Sajó Ipolyságon született, s ha Budapesten tanított is, megismerte a kisebbségi költő sorsát. Verse (*Magyarnak lenni*) a nemzeti önismeret remeke, két évtizeden át szavalták és idéztek

belőle. 1945 óta a költő és költészete mintha nem volna része irodalmunknak” (186). Mindezt a csesztvei Madách-kúria meglátogatása ellenpontozza: „A krími hárs növendékfa korábban került a kertbe. Madách maga hozatta, középre szánta, közepén élt százötven évig, ameddig a krími hársak élnek. Alatta pad volt – pihenni, és asztal – dolgozni rajta. Megírni a tragédiát, nem, nem a magáét, az emberiségét. Amikor a köszvény elszólitotta a közéletből, ide vonszolta ki magát a házból, meleg pokrócok közé. Amikor a pesti börtönbe hurcolták, talán a fa alól pillantotta meg a közeledő szuronyokat, fölállt, ne ültében lássák. Amikor hazatért, és már csak maga volt úr a házban – beszélük –, a lombosodó hárs alatt rőtta a mű keserű-bölcs sorait. A hárs néhány éve kidőlt, százötven éven át a környék jelzőfája volt, hatalmas rönkjét most moha fedi, széthullott ágai még dacolnak az elmúlással. Madách Imre kidőlt fája érinthetetlen, belé fog süppedni a földbe, amelyre másfél századig árnyékát vetette. Egy fiatal hajtása, talán utolsó a fa életében, most ismét ott áll közepén, tovább őrzi a krími hársak és Madách Imre emlékét” (189).

Miután Velencében magam is többször jártam (sőt, egy borongós este volt gimnáziumi osztályfőnököm, Éder Zoltán tanár úr elkalauzolt egy távoli templomba, ahol – százlírások újra és újra a perselybe – felvillanó lámpafénynél az olasz barokk két ritkán említett, vallásos témájú csodálatos festményét is megcsémélhettem...), nem hagyhatom ki az idézetek sorából a történelmi olasz városról írott beszámolót. Lukács barátunk szép leírásából a következő szellemes sorokat idézem: „A Rialto, a híd, valaha az egyetlen volt a Canal Grandén. Kettős a varázsa ennek a kőhídnak: ha rajta állsz, a lábadozó fekszik Velence, ha távolabbról szemléled, a kecses ívét mutatja. Hat árkád az egyik oldalon, hat a másikon, közepén egy, de az kétszer akkora. Mintha szépséges dísz tárgy volna, amelyhez hozzá lehet érni, nemcsak ujjhegygel, de egy kicsit meg is lehet taposni.

[...] Az apró terecskén át, ahol Goldoni mester áll közepén, nagy hasával, nagykabátban, lagúnák fölött, nincs messze már a San Marco. Fejük fölött éppen tizenkettőt kongat ércalapácsával »a két mór«, ezrek figyelnek fölfelé félig nyílt szájjal, és mondják a maguk nyelvén a számokat, föl, tizenkettőig. Velencében vannak, ahol a világ bármely részéről jött utazó elszámolhat a maga nyelvén tizenkettőig. Ilyen kevés kell a világ öröméhez!” (231). Majd néhány oldallal odébb az elkerülhetetlen művészettörténeti elismerés, mondhatnám, törvényszerűen fogalmazódik meg. Az Akadémián magam is tucatnyi kísérlet után – korábban mindig zárva volt – végre többször is jártam. Mondhatni, lenyűgöző gazdagsággal tárul eléink egy vízre épült város művészetekre sugárzó mindenkori figyelme: „Háromkor nyitott az Akadémia, a szigorúan mértéktartó épületbe ingyen léphetnek be tanárok, művészek. Vendégnek tekintik őket, akik barátkozni jönnek festőbarátaikhoz. Huszonnégy terem a lenyűgöző kiállítás, öt évszázad velencei festészetének a színe-javát tartalmazza, a XIII.-tól a XVII. századig. Vagy mondható így is: Velence diadalmenete festményekben elbeszélve. A velencei festészet: az európai szellem sikertörténete” (239).

Svájc, Lukáts szerint, madárlátta hegyvidékekkel teljes állam, kétségkívül más európai országoknál sokkal ritkábban fogalmazódik meg nálunk vele kapcsolatban turistaélmény. Az egyik, mára nagyobbbrészt német anyanyelvű nagyvárosa viszont szinte megelevenedik szemünk előtt szerzőnk néhány sorában: „Bázel mintha egy zsákocskában volna Svájc szögletében, a Rajna itt fordul hirtelen északnak, és képez határt Francia- és Németország között. [...] Itt élt és halt meg Rotterdami Erasmus, itt alakult meg az első svájci egyetem (1460-ban), könyvnyomtatás és papírgyártás fűződik a város nevéhez. Még román alapok, már gótikus építmények, jól megférnek egymás hátán. Sok a favázás középkori ház, óvják őket, évente újrafestik” (252).

De a Mária Terézia rendeletére lerombolt számos építménnyel, főleg várakkal terhelt hazai múlttal ellentétben a sok építésben maradt régi épülettel büszkélkedő Prága sem maradhat ki természetesen a felelevenített helyszínek sorból: „A főter nem adja könnyen magát, másnap megint onnan indul a nap. A Tyn-templom renoválása több mint egy évtizeden át tartott. Sorsa – maga a történelem: két elődjét lebontották, a harmadik leégett, huszítaké volt, kelyheseké, idegen kereskedők temploma. A templom bejárata a Tyn-ház udvarából nyílik (ha megtalálja az érdeklődő). Isten háza kapujában kalmárok, kufárok adtak-vettek, kereskedtek, nemigen volt, aki feldöntse sátraikat, a király védelme alatt álltak, az órák-rabja, ördögös Rudolf különösen óvta őket. Két remek torony, négy-négy fia-torony, vakító aranygombokkal. (Maga a Tyn valamiféle piacot jelent, kérdezzék meg a prágai polgárokat!) Jelmépe a városnak, máig élő középkor, az idővel dacoló, karcsú szépség” (261–262).

A székelőföldi utazás élményvilágát egy szovátai mozaikkal illusztráljuk, amelyben a természeti környezet egy sor különleges sajátossága is feltárul: „Szovátára megyünk tovább... A Medve-tó a hegybéli állatról kapta nevét, melyre alakja hasonlít... A medve persze jó állat, fürödni is szeret. Bár a víz (a Medve-tóé) hideg és rettentően sós. Körülsétálható (némiképp hasonlít a Hámori-tóhoz), a medveforma, kerek tó »túlsó végén« további két kisebb tó, az egyik zöld, a másik barna színűnek mondatik, a bennük élő zöld és vörös sóférgesek miatt. A környező hegyek-erdők tükröződnek a vizekben. A hegyoldal óriási sósziklát rejt, a földet véletlenül lapátolták le róla, útépítéskor, most testközelszen villog, sókristályok ezreivel (mintha *tűskevár* volna), a sókristályok hegye a szálló portól megsötétedett, vajon minden esőben leolvad belőle valamennyi? Erdély tele van földi, vízi és földalatti sóval, a só az egészség és a jó légzés barátja...” (293).

Lezárva itt most az idézetek sorát, hangsúlyozottan említem, hogy a reménybeli olvasó elé tárt idézetgyűjtemény összeállításának szándéka nem a véletlen műve: célja kettős szerepet töltött be. Egyrészt szerettem volna valamilyen, legalább hozzávetőleges formában érzékelteni azt a kulturális (és persze az épített és természeti környezetre vonatkozó) ismeretek terén a kötetben található gazdagságot, mondhatnánk (Clifford Gertz-cel szólva) a *sűrű leírást*, amely meggyőződésünk szerint egyképpen magyarságtudatunk épülésére (is) fogalmazódott meg. (Megvallom, megsirattam Madách sorát..., miközben valósággal elkábított a rendkívüli gondossággal összeválogatott, hibátlan hitelességű, sok ezernyi művelődési tény és adat, és lenyűgözött a bejárt festői szépségű tájak sokfélesége.) Lukács János könyve ugyanakkor, ha egyáltalán maradt még az elektronikusan elérhető információk mai világában könyvolvasó, és ha elér hozzájuk az a tény, hogy egy megismerni érdemes, sokarcú magyar világot, tájat, embert, múltat, jelent be-

mutató leírás keletkezett, amelyet meg kell szerezni, kézbe kell venni, és a könyvespolcra többször is le kell emelni, mert közlendőinek bele kell égnie agyi tárolóegységeink szövetébe, akkor, úgy érzem, van még remény arra, hogy a magyar kultúra sokszínű világa tovább éljen bennünk (ilyen formában is), vagy legalább néhányunkban...

Megvallom, feleségemmel Gyulára készülünk – sok év után végre néhány napra – a termálvízzel, uszodával bővelkedő Erzsébet szállóba, ahol sok-sok éve egyszer már jártunk. De csak Lukátsától, mégpedig könyvéből tudtam meg nemrégiben, hogy mi minden is található ebben a városban, aminthogy egy azóta (súlyos operáció előtt álló) feleségemhez írt versemben megfogalmaztam: „Oly vágyott fürdőváros, Gyulának / Ajándéka: kacsák, s odaát Arad / Élővíz, kő- s fahidak, várfalak, / Egy kerti padon született a *Bánk Bán?* / Erzsébet-szobor a Csigakertben, / Almásy-kastély, s már csak mi ketten: / Egy újra új, szép szerelem vár ránk.”

Biernaczky Szilárd

BIERNACZKY SZILÁRD (1944) zeneszerző, italianista, afrikanista, költő, műfordító irodalmár, 1984-től az ELTE Afrikai Kutatási Program szervezője-vezetője, 2010 óta a Mundus Novus Könyvek Kft. irodalmi vezetője, a Magyar Afrika Tudástár megalapítója.

Attiláról – magyar szemmel

Attila. A hunok királya a magyar folklórban. A Nemzeti Kultúrtörténet Kincsestára, 4.

(Írta és szerkesztette: Hoppál Mihály – Magyar Zoltán – Szabados György)

Budapest, 2023, Európai Folklór Intézet–Magyar Napló Kiadó–FOKUSZ Egyesület

A hun nagykirály, Attila világtörténelmi jelentőségét mutatja, hogy a legtöbb európai nép történelmi emlékezetében mély nyomot hagyott. Amíg azonban a magyar lakta területeken kívül túlnyomórészt negatív színben tüntették fel, addig a magyarság körében pozitív kép él róla. A Nemzeti Kultúrtörténet Kincsestára sorozat 4. kötetében a néprajz- és a történettudomány jeles képviselői, a kiadvány szerkesztői, Hoppál Mihály, Magyar Zoltán és Szabados György a magyar történelmi és népi emlékezet által Attiláról fennmaradt forrásokból kínálnak széles körű válogatást.

A középkori magyar krónikák és a szájhagyomány útján megőrződött népmondák tanúsága szerint a magyarok Attilát ősiüként tisztelték. Krónikáinkban a hunmagyar azonosság tudata, az Árpád dinasztia Attilától való származtatása és az Erdélybe telepedett székelyek mint Attila Kárpát-medencében maradt néprésze szerepelnek. A 20. század egyik legnagyobb hatású történésze, Hóman Bálint már 1925-ben kimutatta, hogy a hazai krónikák hun hagyománya a magyar történelmi tudat saját, integráns része, és nem hozható idegen kulturális hatásokkal kapcsolatba. Hóman további lényeges megállapítása, hogy csak az a kutatói hozzáállás tekinthető mérvadónak, amely a történész és a folklorisztika eredményeit egyaránt figyelembe veszi. A most megjelent kötet e tekintetben is a hómáni örökséget folytatja.

A szerkesztők időrendi sorrendben közölték a fontosabb krónikák vonatkozó fejezeteit és tematikai felbontásban azokat a népmondákat, amelyek a hun nagy-

királlyal és családtagjaival kapcsolatosak. A forrásgyűjtemény a görög Priszkosz rétor feljegyzésével (472 k.) kezdődik, aki Attila Kárpát-medencei udvarában járva személyesen is ismerte a hun nagykirályt, de helyet kaptak benne legkorábbi krónikáink, köztük Anonymus Gesta Hungarorum (13. század) vagy a Képes Krónika (14. század) vonatkozó fejezetei. A kötetbe későbbi történetírók, köztük Oláh Miklós, Heltai Gáspár (16. század) és Lisznyay Pál (17. század) szövegrészei is bekerültek. A történeti szövegyűjteményt Ipolyi Arnold *Magyar mythologia* című, 1854-ben kiadott kötetének azon részei zárják, amelyben a későbbi nagyváradi püspök az írott források alapján a hunokkal és Attilával kapcsolatos feljegyzéseit és a hagyománykör mitikus elemeit értelmezte a magyar néphit, valamint a környező és a keleti népeknél fellelhető adatok alapján.

Az Attila mondakörből 73 szöveget válogattak be a kötetbe, amelyben a hun nagykirály mellett Réka királyné és Csaba királyfi is helyet kaptak. A Kárpát-medence egész területét reprezentáló gyűjteményben például az „Isten kardja”, „Attila Róma előtt”, „Velence alapítása”, „Attila meggyilkolása”, „Attila temetése”, „Réka királyné halála”, „Csaba királyfi felmentő serege” témákban olvashatók ízes, a térségre jellemző tájszólásban ímeselt és lejegyzett, olykor kiszólásokkal, humorral is átszőtt népmondák. A kötet fejezetét az Attiláról szóló mondák típusmutatója követi, amely Magyar Zoltán néhány éve kiadott unikális mondakatalógusából származik.

A kötetben a szerkesztők a krónikák adatait és a népmondákat értelmező saját tanulmányaikat is közre adták. Olyan alapvető kérdéseket tárgyalnak bennük, amelyek segítik megérteni a magyarság hun hagyományának lényegét, kapcsolatrendszerét és a hun-magyar történelmi tudat középkori, illetve napjainkig ható viszonyait. Hoppál Mihály egyik lényeges megállapítása, hogy a folklór tényei éppen úgy tények, mint a történetiek, ezért a folklór narratívának is lehet forrásértéke. Másik fontos meglátása szerint a középkori magyar krónikák érdeme többek között az, hogy összefoglalták a korabeli közvélekedést, vagyis kordokumentumoknak is felfoghatók, és azt mutatják, hogy a krónikás hagyomány töretlenül élt tovább egészen a 19. század végéig, amikor a hun-magyar azonosság gondolatát a „finn-ugor” rokonság teóriájának szellemiségében működő tudósi kör megkezdte kiiktatni. Az Attiláról megőrződött változatos és nagyszámú népmondák is a hagyomány autentikus, mély beágyazódását jelzik. Az Attila temetéséről írt tanulmányában Hoppál kiemeli, hogy a hármas koporsó, a folyómederbe temetés és a kivégzett halottkísérők motívumait több száz folklórszöveg variáns őrzi. Ezeknek a motívumoknak a történeti, régészeti és néprajzi (folklorisztikai) párhuzamai a keleti kultúrkörökbe (sumer, kínai, sztyeppei) vezetnek, amelyek azt is bizonyítják, hogy Attila temetésének mozzanatai nem utalhatók a mesék világába, és semmiképpen sem a nyugati krónikákból kerültek át hozzánk. A kutató arra is rámutatott, hogy a fennmaradt folklórszövegek tanúsága szerint a mitikus emlékezet akár évezredek át képes hiánytalanul megőrizni

a számára fontos személyekhez vagy eseményekhez kötődő motívumokat, eseményeket. Magyar Zoltán, aki több tucat hun mondát gyűjtött fel a Kárpát-medencében, Csaba királyfiról írt tanulmányában kiemelte, hogy Attila legkisebb fiának a kultusza mint segítő hős, csak a székelyek hagyományvilágában lelhető fel, ami szintén az eredeti, saját hun-hagyományt tükrözi. A Csaba-monda alapjaként szolgáló történetet a 13. század második felében Kézai Simon örököltette az utókorra. Leírása szerint a hun birodalom bukása után Attila megmaradt néptörzse Csaba vezetésével Erdélybe húzódott, és magukat azért, hogy ellenségeik elől elrejtőzzenek, székelyeknek nevezték. A Csaba királyfit visszaváró népmondák a székelyföldi hun hagyomány legarchaikusabb rétegét képezik, ezért Magyar Zoltán szerint kulcsfontosságú a vizsgálatuk. Szabados György történész tanulmányában azokat a sarokpontokat sorolja fel, amelyek a magyar nép hun eredettudatát, valamint az Árpád-ház Attila hagyományának hitelességét bizonyítják. Többek között ismerteti azokat az írott forrásokat is, amelyek az Árpádok hun eredetét és Attilától való származását támasztják alá. Konklúziója szerint az Árpád-dinasztia nem választotta, hanem sokkal inkább vállalta Attilát ősként a nyugati világ előtt.

A kötet üzenete, hogy Attila emléke magyar érték. Többszörösen is az, hiszen az eredeti hun hagyományunk meglétén kívül további nyomós érv, hogy a kihalt, vagy a beolvadt népek emlékeit a legközelebbi rokonok őrzik meg, vagy pedig azok, akiké a terület, ahol egykor éltek. Vétek lenne, ha mi, kései utódok önként lemondanánk róla.

M. Lezsák Gabriella

M. LEZSÁK GABRIELLA (1974) régész, a HUN-REN BTK Magyar Őstörténeti Kutatócsoport tudományos munkatársa.